

II. Jatkoa kuihtuneeksi lehdeksi muuttuneeseen kultarahaan

Astuttuaan muutamia askelmia ylös ja alas niin pimeässä käytävässä, että sitä keskipäivälläkin valaistiin lampuilla, saapui Esmeralda hirveän saattueensa ympäröimänä synkkään huoneeseen, johon hänet oikeudenpalvelijat työnsivät. Tämä pyöreä huone oli erään tuollaisen suuren tornin maakerroksessa, jotka vielä meidänkin vuosisadallamme tunkeutuvat sen uuden rakennuskerroksen läpi, jolla uusi Pariisi on peittänyt vanhan. Tässä kellarikammiossa ei ollut ainoatakaan ikkunaa eikä muuta aukkoa kuin matala sisäänkäytävä, jonka sulki jyrävä rautaovi. Valoa ei kuitenkaan puuttunut. Muurinsyvennykseen oli laitettu uuni. Siihen oli sytytetty suuri nuotio, joka punertavalla hohteellaan valaisi kammiota ja kokonaan saattoi varjoon talikynttiläpahasen, joka paloi eräässä loukossa. Rautaristikosta, jolla uuni suljettiin ja joka nyt oli ylhäällä, ei näkynyt loimuavan uunin aukon tummasta laidasta muuta kuin rautatankojen päät ikään kuin mustina, terävinä, harvoina hampaina, mikä sai uuninsuun näyttämään satujen tultasyöksevän lohikäärmeen kidalta. Siitä lähtevän loimun valossa näki vanki ympäri huonetta kauheita kojeita, joiden tarkoitusta hän ei käsittänyt. Keskellä huonetta oli nahalla päällystetty miltei maan tasalla oleva vuode, jonka yläpuolella riippui soljella varustettu nahkahihna vaskirenkaassa, joka oli kiinnitetty holvinhuippuun veistetyn kivikummituksen suuhun. Kaikenlaisia pihtejä ja suuria aurankärkiä hehkui sokin sokin hiilloksessa. Takkavalkean verenkarvainen loimu valaisi kaikkialla huoneessa vain hirvittävien esineitten kokoelmaa.

Tätä helvettiä nimitettiin yksinkertaisesti kidutuskammioksi.

Vuoteella istui huolimattomassa asennossa valantehnyt pyöveli Pierrat Torterue. Hänen apulaisensa, kaksi jyräväkasvoista maahista nahkaesiliinoissa ja palttinahousuissa, kohensivat tulta suurilla hiilihangoilla.

Tytön oli täytynyt jo ponnistaa koko rohkeutensa. Astuessaan huoneeseen hän kauhistui.

Palatsivoudin palvelijat asettuivat hänen toiselle puolelleen, papit ja muut kirkollisviraston jäsenet toiselle. Eräässä loukossa oli pöytä, kirjoitusneuvot ja kirjuri. Mestari Jacques Charmolue lähestyi mustalaistyttöä lempeästi hymyillen.

— Rakas lapseni, sanoi hän, te kiellätte siis yhä?

— Kiellän, vastasi tyttö sammuneella äänellä.

— Siinä tapauksessa, virkkoi Charmolue, on meidän, ikävä kyllä, kuulusteltava teitä ankarammin kuin olisimme halunneet. — Suvaitsetteko istuutua tälle vuoteelle. — Mestari Pierrat, tehkää tilaa neidille ja sulkekaa ovi. Pierrat nousi muristen:

— Jos suljen oven, sammuu tuleni.

— No olkoon sitten auki, ystäväni, vastasi Charmolue. Esmeralda ei kuitenkaan liikahtanut. Tuo nahkavuode, jolla niin moni kurja oli väänteletinyt, peloitti häntä. Hän jäähmettyi kauhusta luihin ja ytimiin saakka. Hän seiso siinä hämmentyneenä ja kangistuneena. Charmoluen viittauksesta tarttuivat pyövelin apulaiset häneen ja asettivat hänet istumaan vuoteelle. He eivät häntä kohdelleet kovakouraisesti, mutta kun nämä miehet koskettivat häntä, kun hän tunsi allaan nahkavuoteen, syöksähti veri hänen sydämeensä. Hän loi tuijottavan silmäyksen ympäri huonetta. Hänestä tuntui siltä, kuin kaikki nuo hirveät kidutuskojeet, jotka kaikkiin niihin esineisiin verrattuna, jotka hän ennen oli nähnyt, olivat kuin yölepakot, tuhatjalkaiset ja hämähäkit hyönteisten ja lintujen joukossa, liikkuisivat ja astuisivat joka taholta esiin ryömiäkseen hänen ylleen ja purrakseen ja likistääkseen häntä.

— Missä on lääkäri? kysyi Charmolue.

— Tässä, vastasi muuan mustapukuinen, jota tyttö ei ollut ennen huomannut.

Häntä puistatti.

— Neitiseni, virkkoi kirkollisen syyttäjän hyväilevä ääni kolmannen kerran, kiellättekö yhä ne rikokset, joista teitä syytetään?

Tällä kertaa petti tytön ääni, ja hän saattoi kieltää vain päännyökkäyksellä.

— Te kiellätte? sanoi Jacques Charmolue. Silloin on minun, ikävä kyllä, pakko täyttää virkavelvollisuuteni.

— Herra kuninkaallinen syyttäjä, sanoi äkkiä Pierrat, millä aloitamme?

Charmolue punnitsi hetkisen epäröivän näköisenä kuin loppusointua tavoittava runoilija.

— Kengällä, sanoi hän viimein.

Onneton tunsi itsensä niin Jumalan ja ihmisten hylkäämäksi, että hänen päänsä vaipui rinnalle elottoman esineen lailla, josta voima on paennut.

Pyöveli ja lääkäri lähestyivät häntä yhtäikaa. Samalla ryhtyivät apulaiset penkomaan kidutuskojevarastoa.

Kuullessaan näiden kauheitten rautaesineitten räminän vavahteli onneton tyttö aivan kuin kuollut sammakko sähkövirran vaikutuksesta.

— Oh! kuiskasi hän niin hiljaa, ettei kukaan häntä kuullut, oi Febukseni!

Sitten hän jälleen jäi liikkumattomaksi ja äänettömäksi kuin marmori.

Tämä näytelmä olisi kouristanut kaikkien muiden sydäntä paitsi tuomarien. Olisi luullut näkevänsä saatanan kiduttavan syntistä sielua helvetin tulipunaisella portilla. Se kurja ruumis, johon aikoi tarrautua tämä sahojen, pyörien ja kuvahevosten muurahaiskeko, se olento, jota ryhtyivät käsittelemään pyövelien karkeat kädet ja pihtien leuat, oli tällä kertaa tuo suloinen, valkea ja heikko olento. Hirssijyvä raukka, jonka inhimillinen oikeus jätti kidutuksen kammottavien myllynkivien jauhettavaksi!

Pierrat Torteruen renkien käsnäiset kädet olivat jo armotta paljastaneet tuon siron säären, tuon jalan, joka niin monasti oli hienoudellaan ja kauneudellaan ihastuttanut kulkijoita Pariisin kadunkulmissa.

— Sääliksi käy! mutisi pyöveli tarkastellen noita suloisia ja hienoja muotoja. Jos arkkidiakoni olisi ollut läsnä, olisi hän varmasti tällä hetkellä muistanut vertaustaan hämähäkistä ja kärpäsestä. Pian näki onneton tyttö pilven läpi, joka hämärsi hänen näkönsä, kengän lähenevän, pian näki hän jalkansa pistettävän sen raudoitettujen lautojen väliin ja katoavan tuon hirvittävän kojeen alle. Silloin valtasi kauhu hänet koko voimallaan.

— Ottakaa pois! hän huusi kuohahtaen. Ja hän nousi pystyyn hurjistuneena: — Armoa!

Hän ponnahti vuoteelta aikoen heittäytyä kuninkaallisen syyttäjän jalkoihin, mutta hänen jalkansa oli raskaan, raudoitetun tammipölkyn puristuksessa, ja hän vaipui kengän ylle voimattomampana kuin mehiläinen lyijypaino siivessään.

Charmoluen viittauksesta asetettiin hänet takaisin vuoteelle, ja kaksi karkeata kättä kiinnitti hänen hentojen vyötäistensä ympärille hihnan, joka riippui katosta.

— Viimeisen kerran, tunnustatteko ne rikokset, joista teitä syytetään? kysyi Charmolue ainaisella hyväntahtoisuudellaan.

— Olen viaton.

— Miten siis, neitiseni, selitätte ne seikat, jotka todistavat teitä vastaan?

— Ah, korkea-arvoinen herra, en tiedä?

— Te kiellätte siis?

— Kaikki!

— Tehkää tehtävänne, sanoi Charmolue Pierrat'lle. Pierrat väänsi ruuvia, kenkä puristui, ja onneton tyttö päästi tuollaisen hirvittävän kirkkaisun, jota ei millään kielellä voi ilmaista.

— Lopettakaa, sanoi Charmolue Pierrat'lle. — Tunnustatteko? sanoi hän mustalaistytölle.

— Kaikki! huusi kurja tyttö. Tunnustan, tunnustan! armoa! Hän ei ollut arvioinut voimiaan antautuessaan kidutukseen.

Tuon lapsiraukan, jonka elämä siihen saakka oli ollut niin iloista, niin huoletonta ja suloista, oli ensimmäinen kärsimys lannistanut.

— Inhimillisyys pakottaa minut sanomaan teille, huomautti kuninkaallinen syyttäjä, että tunnustuksenne jälkeen teitä odottaa kuolema.

— Se on tervetullut, sanoi tyttö. Ja hän vaipui nahkavuoteelle kuin kuollut, riippuen vyötäistensä ympärille kiinnitetystä hihnasta kuin kahtia taittuneena.

— No, kaunokaiseni, pysytelkääpä hieman pystyssä, sanoi mestari Pierrat nostaten hänet ylös. Tehän olette aivan kuin kultaoinas herra de Bourgognen kaulassa.

Jacques Charmolue lausui:

— Kirjuri, kirjoittakaa. — Nuori mustalaistyttö, te tunnustatte ottaneenne osaa helvetin kemuihin, hornanperiin ja noituuteen peikkojen, velhojen ja noita-akkojen parissa? Vastatkaa.

— Tunnustan, vastasi tyttö niin hiljaa, että hänen äänensä häipyi hänen henkäykseensä.

— Te tunnustatte nähneenne pukin, jonka Beelsebub antaa näyttäytyä pilvissä kutsuakseen hornanjuhlaan ja jonka ainoastaan noidat näkevät?

— Tunnustan.

— Te tunnustatte palvelleenne Bofomet-päitä, noita temppeliherrain inhoittavia epäjumalia?

— Tunnustan.

— Ja olleenne yhteistoiminnassa vuohessanne asustavan paholaisen kanssa, joka vuohi on kanssasyytettyne?

— Niin.

— Myönnätkö ja tunnustatteko lopuksi murhanneenne tuon paholaisen ja kummituksen avulla, jota kansa nimittää tuimaksi munkiksi, erään kapteenin nimeltä Febus de Châteaupers?

Hän kohotti suuret silmänsä kiinteästi tuomariin ja vastasi elottomasti ilman kouristusta ja mielenliikutusta:

— Tunnustan. Hänen sisimmässään oli ilmeisesti kaikki särkynyt.

— Kirjoittakaa, kirjuri, sanoi Charmolue. Ja kääntyen pyövelin puoleen hän lisäsi:

— Päästettäköön vanki irti ja vietäköön oikeuden eteen.

Kun vangilta oli riisuttu kidutuskenkä, tutki kuninkaallinen kirkollisasiain syyttäjä hänen tuskan tunnottomaksi tekemää jalkaansa.

— No eipä ole hätää, sanoi hän. Te huusitte ajoissa. Te voisitte vielä tanssia, kaunoiseni!

Sitten hän kääntyi kirkollisviraston jäsenten puoleen.

— Vihdoinkin asia valkenee! Se oli lohdullista, herrani! Neiti voi todistaa, että olemme menetelleet mahdollisimman hellävaraisesti.

III. Loppu kuihtuneeksi lehdeksi muuttuneeseen kultarahaan

Kun Esmeralda kalpeana ja ontuvana palasi oikeussaliin, otti väkijoukko hänet vastaan yleisellä mielihyvän sorinalla. Kärsimättömänä odotellut kuulijakunta tunsi samaa tyydytystä kuin teatterissa viimeisen väliajan lopussa, kun esirippu aukeaa ja viimeinen näytös alkaa. Tuomareissa sen herätti pikaisen päivällisen toivo. Pieni vuohikin määki ilosta. Se tahtoi juosta emäntäänsä vastaan, mutta se oli sidottu penkkiin kiinni.

Ilta oli jo pimennyt. Kynttilöitä ei ollut sytytetty lisää ja ne valaisivat niin heikosti, ettei erottanut salin seiniä. Pimeys verhosi kaikki oliot jonkinlaiseen usvaan. Joitakin välinpitämättömiä tuomarinkasvoja vain häämötti sen vaipasta. Heitä vastapäätä saattoi salin perällä nähdä epämääräisen vaalean läikän kuvastuvan tummaa taustaa vasten. Se oli syytetty.

Hän oli laahustanut paikalleen. Kun Charmolue oli saapunut tuolilleen, istuutui hän mahtavasti, mutta nousi sitten jälleen ja lausui, antamatta menestyksen herättämän turhamaisuuden liiaksi pistää näkyviin:

— Syytetty on tunnustanut kaikki.

— Mustalaistyttö, virkkoi presidentti, te olette tunnustanut kaiken noituutenne ja haureutenne sekä murhanneenne Febus de Châteaupers'in.

Tytön sydäntä kouristi. Kuultiin hänen nyhkyttävän pimeässä.

— Kaikki mitä tahdotte, vastasi hän heikolla äänellä, mutta tappakaa minut pian!

— Herra kuninkaallinen kirkollisasiain syyttäjä, virkkoi presidentti, oikeus on valmis kuulemaan teidän kannettanne.

Mestari Charmolue otti esille valtavan paperikäärön ja alkoi lukea suurin elein ja asianajajan mahtipontisuudella latinalaista puhetta, jossa kaikki oikeusjutun todistukset esiintyivät ciceroisin kääntein pönkitettyinä ja varustettuina lainauksilla Plautukselta, hänen lempikoomikoltaan. Olemme pahoillamme siitä, ettemme voi lukijalle esittää tätä merkillistä asiakirjaa. Puhuja lausui sen ihmeteltävällä voimalla. Hän ei ollut vielä päässyt johdannon loppuun, kun hänen otsaltaan jo kihoili hikihelmiä ja hänen silmänsä pullistuivat. Mutta äkkiä hän pysähtyi keskellä lausetta, ja hänen tavallisesti varsin lempeä ja myös varsin tyhmä katseensa leimahti.

— Hyvät herrat, huudahti hän (tällä kertaa ranskaksi, sillä sitä ei ollut papereissa). Saatana on siihen määrin sotkeutunut tähän juttuun, että on läsnä istunnossamme ja tekee pilkkaa sen arvosta. Katsokaa!

Ja hän osoitti kädellään pientä vuohta, joka nähdessään Charmoluen viittovan oli luullut, että hänenkin tuli tehdä samoin, ja nousten takajaloilleen alkanut matkia etujaloillaan ja partaisella päällään parhaan taitonsa mukaan kuninkaallisen syyttäjän mahtipontista esiintymistä. Se oli, kuten ehkä muistetaan, sen loistotempuja. Tämä tapaus, tämä viimeinen *todistus*, teki voimakkaan vaikutuksen. Vuohen jalat sidottiin, ja kuninkaallinen syyttäjä jatkoi kaunopuheista esitystään.

Se oli sangen pitkä, mutta loppu oli mainio. Otan tähän viimeisen lauseen, johon lisättäköön mestari Charmoluen käheä ääni ja hengästynyt esitystapa.

— *Ideo, Domni, coram stryga demonstrata, crimine patente, intentione criminis existente, in nomine sanctae ecclesiae Nostrae-Dominae Parisiensis, quae est in saisina habendi omnimodam altam et bassam justitiam in illa hac intemerata Civitatis insula, tenore praesentium declaramus nos requirere, primo, aliquandam pecuniariam indemnitatem; secundo, amendationem honorabilem ante portaliu maximum Nostrae-Dominae, ecclesiae cathedralis; tertio, sententiam in virtute cujus ista stryga cum sua capella, seu in trivio vulgariter dicto la Grève, seu in insula exreunte in fluvio Sequanae, juxta pointam jardini regalis, executatae sint!*

[Täten ilmoitamme, hyvät herrat, mainitun noidan läsnäollessa, koska hänen rikoksensa on ilmeinen ja täydellä aikomuksella tehty, vaativamme Pariisin pyhän Notre-Dame-kirkon nimessä, jolla täällä Citén saarella on kaikinpuolinen ylempi ja alempi tuomiovalta, yleisön läsnäollessa, ensiksi, rahasakkoa; toiseksi, katumuksentekoa Notre-Damen tuomiokirkon pääportaalin edessä; kolmanneksi, tuomion, jonka nojalla sanottu noita ja hänen vuohensa mestataan joko sillä torilla, jota tavallisesti nimitetään Grèveksi, tahi vastapäätä kuninkaan puutarhaa sijaitsevalla Seine-virran saarella!]

Hän pani hatun päähänsä ja istuutui.

— *Eheu!* huokasi Gringoire liikuttuneena, *bassa latinitas!* [Voi, keinoa latinaa!] Muuan toinen mustapukuinen nousi ylös syytetyn vierestä.

Se oli hänen puolustusasianajajansa. Nälkäiset oikeudenjäseneet alkoivat supista.

— Asianajaja, puhukaa lyhyesti, sanoi presidentti.

— Herra presidentti, vastasi asianajaja, koska vastaaja on tunnustanut rikoksensa, ei minulla ole muuta kuin sanan sanottavana herroille. Saalalaislaissa on kohta, joka kuuluu: "Jos noita on syönyt ihmisen ja se on hänestä todistettu, maksakoon hän sakkoa kahdeksantuhatta denieriä eli kaksisataa souta kullassa." Anon, että puolustettavani tuomitaan sakkoihin.

— Se kohta on kumottu, sanoi ylimääräinen kuninkaallinen asianajaja.

— *Nego* [Kiellän], vastasi asianajaja.

— Äänestys! lausui muuan oikeudenneuvos; rikos on todistettu, ja kello on paljon.

Äänestettiin salissa. Tuomarit äänestivät hatuilla; heillä oli kiire. Toinen toisensa jälkeen näkyi pimennossa ottavan hatun päästään presidentin hiljaa lausuesssa heille kolkon kysymyksensä. Onneton syytetty näytti katselevan heitä, mutta hänen hämärtynyt katseensa ei nähnyt mitään.

Sitten ryhtyi sihteeri kirjoittamaan, minkä jälkeen hän ojensi presidentille pitkän pergamentin.

Ja nyt kuuli tuo onneton tyttö väkijoukon liikehtivän, keihäitten kalahtelevan toisiaan vasten ja jäisen äänen sanovan:

— Mustalaistyttö, sinä päivänä, jonka meidän herramme kuningas suvaitsee määrätä, viedään teidät pyövelinrattailla paitaan puettuna, paljain jaloin ja köysi kaulassa Notre-Damen pääportaalin eteen, jossa teidän on tehtävä katumus kahden naulan

painoinen vahakynttilä kädessänne, ja sieltä Grève-torille, jossa teidät hirtetään ja kuristetaan kuoliaaksi kaupungin hirsipuussa; ja samoin tämä teidän vuohenne; ja on teidän maksettava kirkollisvirastolle kolme kultakolikkoa sovituksesi tekemistänne ja tunnustamistanne rikoksista, noituudesta, taikomisesta, haureudesta ja herra Febus de Châteaupers'in murhasta. Herra olkoon sielullenne armollinen!

— Oh! tämä on unta! kuiskasi tyttö, ja hän tunsikin karkeitten käsien kuljettavan hänet pois.

IV. "Lasciate ogni speranza."

[Heittäkää kaikki toivo. — Viimeisen säkeen ensimmäiset sanat helvetin portin päällä olevasta kirjoituksesta Danten *Divina Commediassa*. — Suomentajan huomautus.]

Valmista keskiaikaista rakennusta oli melkein yhtä paljon maan alla kuin maan päälläkin. Jollei palatsi, linna tai kirkko ollut rakennettu paaluille, kuten Notre-Dame, oli se kaksikerroksinen. Tuomiokirkoissa oli ylempään laivan alla, joka yötä päivää loisti valossa ja kaikui urkujen ja kellojen soittoa, toinen, maanalainen, matala, pimeä, salaperäinen, sokea ja mykkä kirkko; toisinaan hauta, toisinaan sekä vankila että hauta. Näillä valtavilla rakennuksilla, joiden syntyä ja kasvua olemme toisessa kohdassa kuvailleet, ei ollut ainoastaan perustuksia, vaan niin sanoakseni juuret, jotka maan alla haarautuivat huoneina, pylväskäytävinä ja portaina aivan kuin maanpäällinenkin rakennus. Niin olivat kirkot, palatsit ja linnat vyötäisiään myöten maan sisässä. Rakennuksen kellariholvit muodostivat toisen rakennuksen, johon laskeuduttiin nousemisen sijasta ja jonka maanalaiset kerrokset liittyivät maanpäälliseen kerroskukkulaan aivan kuin rantametsät ja -vuoret kuvastuvat nurinpäin järven kirkaaseen kalvoon.

Saint-Antoine linnassa, Pariisin Oikeuspalatsissa ja Louvressa olivat nämä maanalaiset rakennukset vankiloita. Näiden vankilain kerrokset kävivät yhä ahtaammiksi ja pimeämmiksi, kuta syvemmälle maan sisään ne tunkeutuivat. Niissä oli yhtä monta vyöhykettä kuin on kasvavan kauhun vivahduksia. Dante ei olisi voinut keksiä sopivampaa muotoa helvetilleen. Tämä maanalainen vankilasuppilo huipentui tavallisesti pohjakammioon, johon Dante sijoitti saatanan ja yhteiskunta kuolemaantuomitun. Kun joku kurja oli kerran sinne haudattu, sai hän heittää hyvästit päivänvalolle, ilmalle, elämälle, *ogni speranza*. Hän saattoi sieltä astua vain hirsipuulle tai roviolle. Joskus hän mätäni sinne. Inhimillinen oikeus nimitti sitä *unohtamiseksi*. Kuolemaantuomittu tunsikin itsensä ja ihmisten välisen kivi- ja vangin vartija vuoren painon päänsä päällä, ja koko vankila, tuo valtava linna oli vain suunnaton, monimutkainen lukko, joka sulki hänet elollisen maailman yhteydestä.

Tällaiseen maanalaiseen kammioon, Ludvig Pyhän kaivauttamiin vankilakomeroihin, Tournellen *in-pace*-tyrmään oli epäilemättä pakenemisen pelosta sijoitettu hirtettäväksi tuomittu Esmeralda, ja hänen päänsä päällä lepäsi koko suunnaton Oikeuspalatsi. Kärpäsraukka, joka ei olisi voinut liikauttaa sen pienintäkään kiveä!

Sallimus ja yhteiskunta olivat tehneet yhdessä vääryyttä häntä kohtaan, eikä sellaista onnettomuuden ja kidutuksen ylellisyyttä olisi tarvittu niin hennon olennon murskaamiseen.

Hän oli siellä pimeyteen haudattuna, suljettuna, eristettynä, muurattuna. Jos joku olisi nähnyt hänet tässä tilassa, nähtyään hänen ennen nauravan ja tanssivan auringonpaisteessa, hän olisi kauhistunut. Kylmänä kuin yö, kuin kuolema, ainoankaan tuulenhenkäyksen hivelemättä hänen hiuksiaan, ainoankaan ihmisäänen kantautumatta hänen korviinsa, ainoankaan valonsäteen tunkeutumatta hänen silmiinsä, kyyristyneenä maahan kahleiden painamana, vaipuneena leivänpalasen ja vesiruukun viereen pienelle olkikuvolle vesilätäkköön, joka seinistä tihkuvista pisaroista oli kertynyt luolan pohjalle, liikahtamatta ja tuskin hengittäenkään hän ei enää kyennyt tuntemaan edes kärsimystä. Febus, aurinko, päivänvalo, raikas ilma, Pariisin kadut, tanssi ja suosionosoitukset, suloinen lemменlepertely upseerin kanssa, sitten pappi, vanha noita-akka, tikari, veri, kidutus, hirsipuu, kaikki se tosin vielä häilähteli hänen sielunsa silmien ohi milloin kauhistavana painajaisena; mutta se oli enää vain kauheaa, sekavaa taistelua, joka häipyi pimeyteen, tai etäistä soitantoa, jota kaiuteltiin siellä korkealla maan päällä ja jota ei enää voinut kuulla siinä syvyydessä, johon tuo onneton oli vaipunut.

Koko sinä aikana, jonka hän oli siellä ollut, hän ei ollut voinut valvoa eikä nukkua. Tuossa onnettomassa luolassa hänen oli yhtä vaikea erottaa valveilla oloa unesta ja unta todellisuudesta kuin päivää yöstä. Kaikki liikkui hämmentyneenä, särkyneenä, sekavana ja hajallisena hänen mielikuvituksessaan. Hän ei enää tuntenut, ei tiennyt, ei ajatellut mitään. Korkeintaan hän unelmoi. Milloinkaan ei elävä olento ollut vaipunut niin syvään tyhjyyteen.

Tässä huumautuneessa, vilustuneessa, kivettyneessä tilassa hän oli pari, kolme kertaa hämähästi tajunnut kolinaa, joka syntyi luukun avaamisesta jossain hänen yläpuolellaan, valon silti tunkeutumatta aukosta, jonka kautta joku käsi heitti hänelle mustan leivänpalan. Tämä vanginvartijan ajoittainen käynti oli ainoa side, joka hänet yhdisti ihmisiin.

Yksi ainoa seikka askarrutti koneellisesti hänen korvaansa: hänen päänsä yllä tihkui vettä holvin homeisista kivistä, ja yhtä pitkän väliajan päästä putosi sieltä aina pisara.

Hän kuuli tajuttomasti äänen, joka syntyi tämän pisaran putoamisesta hänen vieressään olevaan lätäkköön.

Liike, jonka tämä putoava pisara synnytti vesilätäkköön, oli ainoa elonmerkki hänen vaiheillaan, ainoa kello, joka mittasi aikaa, ainoa ääni, jonka hänen korvansa erotti kaikesta maan melusta.

Ja lopuksi hän tunsii silloin tällöin tässä lian ja pimeyden lokaviemärissä jonkin kylmän kulkevan jostain kohden hänen jalkainsa tai käsivarsiansa yli, ja häntä puistatti.

Miten kauan hän oli siellä ollut, sitä hän ei tiennyt. Hän muisti vain, että jossain oli julistettu kuolemantuomio jollekin, ja että hänet oli viety pois, ja että hän oli herännyt äänettömässä pimeydessä kohmettuneena. Hän oli ryöminyt käsiensä varassa, mutta silloin olivat rautarenkaat viiltäneet hänen nilkkojaan ja kahleet kalisseeet. Hän oli huomannut, että kaikkialla hänen ympärillään oli kiviseinä, että hänen allaan oli vain märkä kivikamara ja olkikupo, mutta ei lamppua eikä ikkuna-aukkoa. Silloin hän oli istuutunut tälle olkikuvolle ja toisinaan vaihteen vuoksi siirtynyt tähän tyrmään johtavien kiviportaitten viimeiselle askelmalle. Hetken hän oli koettanut laskea niitä mustia minuutteja, joita vesipisarain putoaminen hänelle mittasi, mutta kohta oli tämäkin sairaitten aivojen surullinen toiminta sammunut itsestään hänen päästään, ja hän oli jälleen vaipunut tylsyyteen.

Vihdoinkin eräänä päivänä tai eräänä yönä (sillä päivä ja yö olivat tässä haudassa saman väriset) hän kuuli yläpuoleltaan äänekkäämpää kolinaa kuin minkä vanginvartija tavallisesti sai aikaan tuodessaan hänelle leipää ja vettä. Hän kohotti päätään ja näki punertavaa valoa vilkkuvan tyrmän kattoon laitettun oven tai luukun raoista. Samassa rämisi raskas rautalukko, luukku natisi ruostuneissa saranoissaan ja aukeni, ja hän näki lyhdyn, käden ja kahden miehen jalat, ovi kun oli liian matala, jotta hän olisi voinut nähdä heidän päänsä. Valo häikäisi niin hänen silmiään, että hänen täytyi sulkea ne.

Kun hän ne jälleen avasi, oli ovi kiinni, lyhty asetettu portaitten astuimelle, ja muuan yksinäinen mies seisoi hänen edessään. Hänen yllään oli jalkoihin saakka ulottuva musta vaippa, ja samanvärisen huppu peitti hänen päänsä. Tuosta olennosta ei näkynyt mitään, ei kasvoja, ei käsiä. Tytön edessä seisoj vain pitkä, musta käärinliina, jonka sisällä liikkui jotain. Hän tuijotti hetken tätä kummituksen tapaista. Kumpikaan ei kuitenkaan virkkanut mitään. Olisi luullut näkevänsä kahden kuvapatsaan tuijottavan toisiaan. Ainoastaan kaksi seikkaa osoitti elonmerkkejä tuossa luolassa: lyhdyn kynttilänsydän, joka rätisi ilman kosteuden vaikutuksesta, ja katosta putoavat vesipisarot, jotka yksitoikkoisella tipahtelullaan katkoivat tätä epäsäännöllistä,

rätisevää ääntä ja saivat lyhdynvalon väräjämään öljyisen vesilätäkön värerenkaissa. Vihdoin vanki katkaisi äänettömyyden:

— Kuka te olette?

— Pappi. Tuo sana, äänenpaino ja ääni saivat hänet vapisemaan. Pappi jatkoi jylhällä äänellä:

— Oletteko valmis?

— Mihin?

— Kuolemaan.

— Oh! sanoit tyttö, tuleeko se pian?

— Huomenna.

Hänen päänsä, joka oli kohonnut iloisesti, painui takaisin rinnalle:

— Siihen on vielä pitkä aika! hän kuiskasi. Miksi eivät he jo tänään?

— Te olette siis kovin onneton? kysyi pappi hetken vaitiolon jälkeen.

— Minua viluttaa kovin, vastasi tyttö.

Hän kiersi käsivartensa jalkainsa ympäri, kuten aina tekevät onnettomat, joita palelee, ja kuten jo olemme nähneet Rolandin tornin erakon tekevän, ja hänen hampaansa kalisivat.

Pappi näytti tarkastelevan viitan hupun alta vankityrmää.

— Ilman valoa! ilman tulta! ilman vettä! tähän on kauheaa!

— Niin, vastasi tyttö hajamielisenä, jollaiseksi onnettomuus oli hänet tehnyt. — Päivä on kaikkia varten. Miksi ei minulle anneta muuta kuin yö?

— Tiedättekö, kysyi pappi uuden tauon jälkeen, miksi te olette täällä?

— Luulen sen tietäneeni, sanoit tyttö, nostaen laihat sormensa silmäkulmilleen ikään kuin tukien muistiaan, — mutta en muista sitä enää.

Äkkiä hän alkoi itkeä lapsen lailla.

— Tahtoisin päästä pois täältä, herra. Minun on kylmä, minua pelottaa, ja täällä on eläimiä, jotka tulevat minun päälleni.

— No, seuratkaa minua.

Ja pappi tarttui hänen käsivarteensa. Tuo onneton tyttö oli jo aivan kohmeessa, mutta tämä käsi tuntui kuitenkin hänestä kylmältä.

— Oh! kuiskasi hän, — se on kuoleman jäinen käsi. Kuka te olette?

Pappi nosti päähineensä. Tyttö katsoi. Siinä olivat nuo synkeät kasvot, jotka olivat häntä niin kauan vainonneet, tuo demoninpää, joka oli ilmestynyt Falourdelin luona hänen jumaloidun Febuksensa pään viereen, nuo silmät, joiden hän oli viimeksi nähnyt välkähtävän tikarin vieressä.

Tämä olento, joka aina oli vaikuttanut hänen elämäänsä niin kohtalokkaasti, saattanut hänet onnettomuudesta toiseen ja viimein mestauslavalle, herätti hänet tylsyyden tilasta. Hänestä tuntui siltä kuin jokin harson tapainen, joka oli hämärtänyt hänen muistiaan, olisi revennyt rikki. Hänen kammottavan seikkailunsa kaikki vaiheet öisestä kohtauksesta Falourdelin luona kuolemantuomioon saakka Tournellessa palasivat yhtäaikaan hänen muistiinsa, eivät enää sekavina ja hämärinä, kuten vielä äsken, vaan selvinä, räikeinä, voimakkaina, elävinä ja hirvittävinä. Nuo hiukan kalvenneet, hänen myöhempäin kärsimystensä osittain haihduttamat muistot, ne elävöitti uudelleen tuo tumma olento hänen edessään, aivan kuin tulen hohde saa sympaattisella musteella kirjoitetut näkymättömät kirjaimet ilmestymään valkealle paperille. Hänestä tuntui siltä kuin kaikki hänen sydänhaavansa aukeaisivat uudelleen ja vuotaisivat verta.

— Oh! huudahti hän peittäen käsillä silmiään ja koko ruumis kouristuksenomaisesti vapisten, — pappi!

Hänen käsivartensa vaipuivat sitten voimattomina alas ja hän jäi istumaan pää painuksissa, katse maahan luotuna, mykkänä ja vapisevana.

Pappi yhä tuijotti häntä kuin haarahaukka, joka kauan on kaarrellut viljaan kyyristyneen leivosen yläpuolella, ääneti lyhentänyt kauheita kierroksiaan ja yhtäkkiä nopeasti kuin salama iskenyt uhriinsa ja pitelee sitä huohottaen kynsissään.

Tyttö kuiskaili:

— Päättäkää työnne! antakaa viimeinen isku! — Ja hän painoi kauhistuen päänsä olkapäittänsä väliin kuin lammas, joka odottaa teurastajan moukariniskua.

— Herätänkö minä teissä kauhua? sanoi pappi viimein.

Tyttö ei vastannut.

— Pelkäätekö te niin minua? toisti pappi.

Tytön huulet venähtivät aivan kuin hän olisi hymyillyt.

— Kyllä, sanoi tyttö, — pyöveli leikittelee kuolemaantuomitun kanssa. Jo kuukausimääriä hän on minua vainonnut, uhkaillut ja pelotellut! Hyvä Jumala, miten onnellinen olisinkaan ollut ilman häntä! Hän se on syössyt minut tähän kadotukseen! Armias taivas! Hän se on surmannut minun... hän se on surmannut hänet! Febukseni!

Hän puhkesi nyyhkytyksiin ja virkkoi kohottaen katseensa pappiin:

— Oh! kurja! kuka te olette? Mitä olen teille tehnyt? Te vihaatte siis minua kauheasti? Oi! miksi, miksi?

— Minä rakastan sinua! huudahti pappi. Tytön nyyhkytykset katkesivat äkkiä. Hän katseli pappia tylsin ilmein. Tämä oli vaipunut polvilleen ja ahmi häntä palavin katsein.

— Kuuletko? minä rakastan sinua! huudahti hän uudelleen.

— Mikä rakkaus! sanoi onneton tyttö väristen. Pappi vastasi:

— Tuomitun sielun rakkautta.

Kumpikin oli hetken vaiti mielenliikutustensa painon musertamana, pappi mielettömänä, tyttö tylsänä.

— Kuule, sanoi pappi viimein, ja hän oli omituisesti tyyntynyt. Saat tietää kaikki! Tahdon sanoa sinulle, mitä en tähän saakka ole uskaltanut edes itselleni tunnustaa tutkiessani salaa omaatuntoani noina syvinä yön hetkinä, jolloin on niin pimeä, että tuntuu siltä kuin Jumalakaan ei näkisi meitä. Kuule. Ennen kuin tulin tuntemaan sinut, neitoseni, olin onnellinen...

— Niin minäkin! huokasi tyttö väsyneesti.

— Älä keskeytä minua. — Niin, olin onnellinen, ainakin luulin olevani. Olin puhdas, ja sieluni oli täynnä kuulasta kirkkautta. Ei kenenkään pää kohonnut ylpeämpänä ja säteilevämpänä kuin minun. Papeille olin esikuvana siveydessä, oppineille opissa. Niin, tiede oli minulle kaikki kaikessa. Se oli sisareni ja sisar tyydytti minua. Vuosien kuluessa vasta minussa heräsi muita ajatuksia. Useammin kuin kerran olin tuntenut vereni vavahtavan nähdessäni naisvartalon. Tämä luonnon ja veren voima, jonka järjettöminä nuoruusvuosinani luulin kokonaan tukahuttaneeni, oli useammin kuin kerran kouristuksenomaisesti järkyttänyt niitä lupauksen rautaisia kahleita, jotka kytkivät minut, kurjan, alttarin kylmiin kiviin. Mutta paasto, rukous, opinnot ja luostarin lihankidutus olivat jälleen saattaneet sielun ruumiin herraksi. Lisäksi kartoin naisia. Eikä minun tarvinnut muuta kuin avata kirja, kun jo aivojeni epäpuhdas sauha haihtui tieteen loiston tieltä. Ja hetken kuluttua tunsin maisten raskaitten seikkojen

häviävän kaukaisuuteen. Olin jälleen tyynenä, häikäistyneenä ja kirkastuneena ikuisen totuuden rauhallisen säteilyn piirissä. Niin kauan kuin paholainen lähetti minua kiusaamaan vain häilyviä naishahmoja, joita silmäni havaitsi kirkoissa, kaduilla ja kedoilla ja jotka tuskin enää palasivat unelmiini, voitin sen helposti. Mutta Jumalan syytä on, ettei kamppailuni jatkunut yhtä voitollisena, sillä hän ei ole suonut ihmiselle voimia paholaisen voittamiseen. — Kuule. Eräänä päivänä...

Tässä pappi keskeytti, ja vanki kuuli hänen rinnastaan kohoavan huokauksia, joiden repäisy muistutti ruisrääkän ääntä.

Hän jatkoi:

— Eräänä päivänä nojasin kammioni ikkunalautaa vasten...

— Mitä kirjaa luin? Oh! en muista, pääni on pyörällä... Luin siis. Ikkuna oli torille päin. Kuulin tamburiinin ja soiton ääniä. Äkäisenä siitä, että minua siten häiritään unelmissani, katsahdan torille. Mitä näin, sen näki muutkin kuin minä, mutta tuo näky ei ollut hyväksi ihmissilmille. Keskellä toria, — oli keskipäivä, kirkas auringonpaiste, — tanssi muuan olento. Niin kaunis olento, että Herramme Jeesus olisi varmaan valinnut hänet Pyhäksi Neitsyeksi ja äidikseen ja tahtonut syntyä hänestä, jos tuo olento olisi elänyt silloin, kun Herramme otti ihmisen hahmon! Hänen silmänsä olivat mustat ja säteilevät, hänen hiuksensa mustat, lukuunottamatta muutamia hiussuortuvia, jotka auringonsäteissä hohtivat kultasäikeinä. Hänen jalkansa häipyivät liikkeisiin kuin nopeasti pyörivän pyörän puolaimet. Hänen mustiin hiuksiinsa pääläella ja hänen hiuspalmikoihinsa oli kiinnitetty joukko metallihelyjä, jotka kimaltelivat auringonpaisteessa ja ympäröivät hänen otsansa tähtikruunulla. Hänen helyillä koristettu pukunsa hohti sinisenä ja välkehtivänä kuin kesäyö. Hänen notkeat, ruskeat käsivartensa liehuivat hänen vartalonsa vaiheilla kuin olkavyöt. Hänen vartalonsa muodot olivat hämmästyttävän kauniit. Oh! tuo loistava olento, joka auringonpaisteessakin säteili omituista valoa!... Oi! neitonen, se olit sinä. — Hämmästyneenä, hurmaantuneena ja ihastuneena jäin katselemaan sinua. Minä katselin sinua niin, että yhtäkkiä vavahdin kauhistuksesta; tunsin kohtalon tarttuvan minuun.

Pappi vaikenä jälleen mielenliikutuksesta hetkiseksi. Sitten hän jatkoi.

— Jo puoliksi lumottuna koetin tarrautua kiinni johonkin ehkäistäkseni lankeemustani. Muistelin niitä ansoja, joita saatana oli jo virittänyt tielleni. Olento, jonka edessäni näin, oli niin yli-inhimillisen kaunis, ettei sellainen voi olla peräisin muualta kuin taivaasta tai helvetistä. Hän ei ollut tavallinen, pienestä multalohkareesta tehty tyttö, jota niukasti valaisi naissielun häilyvä liekki. Hän oli enkeli! mutta pimeyden enkeli,

lieskojen enkeli, ei valon. Tätä miettiessäni näin vieressäsi vuohen, hornanelukan, joka katseli minua nauraen. Keskipäivän aurinko sai sen sarvet hohtamaan tulelta. Silloin luulin näkeväni paholaisen ansan, enkä enää epäillyt, että tulit helvetistä, ja että olit minun turmioni. Uskoin niin.

Tässä pappi katsoi tarkasti vankia ja lisäsi kylmästi:

— Uskon niin vieläkin. — Lumous vaikutti kuitenkin vähitellen; sinun tanssisi pyöri päässäni; tunsin tuon salaperäisen taian kietovan minut pauloihinsa; sielunvoimani, joiden olisi pitänyt valvoa, olivat nukahtaneet; ja minä vaivuin nautinnolla tuohon uneen aivan kuin lumikinokseen kuoleva. Äkkiä aloit laulaa. Mitä saatoin tehdä, minä kurja? Sinun laulusi oli vielä lumoavampaa kuin tanssisi. Tahdoin paeta. Mahdotonta. Olin naulittu, juurtunut kiinni maahan. Minusta tuntui kuin permantoni marmorilaatat olisivat kohonneet polviini saakka. Minun täytyi jäädä paikalleni loppuun saakka. Jalkani olivat kuin jäätä, päätäni kuumotti. Vihdoin säälit ehkä minua; sinä lakkasit laulamasta ja lähdit pois. Tuon häikäisevän ilmestyksen heijastus, tuon lumoavan laulun kaiku kuoli vähitellen silmistäni ja korvistani. Silloin vaivuin ikkunasyvennykseeni jäykempänä ja voimattomampana kuin jalustaltaan syösty kuvapatsas. Iltakellot herättivät minut. Nousin, pakenin, mutta voi! sisässäni oli sortunut jotain, joka ei kyennyt enää nousemaan, sieluuni oli tullut jotain, jota en voinut paeta.

Taas hän oli hetken vaiti ja jatkoi:

— Niin, siitä päivästä lähtien oli minussa mies, jota en tuntenut. Koettelin kaikkia parannuskeinojani, luostaria, alttaria, työtä, kirjoja. Hullutusta! Oh! miten ontolta kaikuukaan tiede, kun siihen epätoivon vimmallalla iskee intohimoa tulvivan pään! Tiedätkö, neito, mitä siitä lähtien aina näin kirjan ja itseni välillä? Sinut, sinun varjosi, sen valoisian ilmestyksen kuvan, joka eräänä päivänä oli väikkynyt edessäni. Mutta tällä kuvalla ei enää ollut samaa väriä; se oli tumma, synkkä, pimeä niin kuin se musta rengas, joka kauan seuraa silmää, kun varomattomasti on katsonut aurinkoon.

Kun en päässyt siitä irti, kun alati kuulin sinun laulusi soivan korvissani, kun aina näin jalkojesi tanssivan messukirjallani, kun aina öisin unessa tunsin sinun muotojesi koskettavan ihoani, tahdoin nähdä sinut, koskettaa sinua, tietää kuka olet, nähdä, olitko sinä sen ihannekuvan kaltainen, joka minulla oli sinusta muistossani, ehkä särkeä todellisuudella unelmani. Joka tapauksessa toivoin uuden vaikutelman heikentävän ensimmäistä, ja tuo ensimmäinen oli käynyt niin väkeväksi, etten kestänyt sen muistoa. Etsin sinua. Näin sinut. Miten onnetonta! Kun olin nähnyt sinut kaksi kertaa, tahdoin nähdä sinut tuhat kertaa, tahdoin nähdä sinut aina. Silloin, — miten pysytellä tällä luisuvalla pinnalla? — silloin en enää ollut oma itseni. Paholainen

oli sitonut siipiini nuoran, jonka toisen pään hän oli kiinnittänyt sinun nilkkaasi. Sinun laillasi aloin harhailla ja kuljeksia pitkin katuja. Odottelin sinua porttikäytävissä, kuulostelin sinua kadunkulmissa ja tähystelin sinua tornini korkeudesta. Joka ilta palasin takaisin yhä hurmaantuneempana, yhä epätoivoisempana, yhä lumotumpana, yhä kadotetumpana!

Olin saanut tietää kuka olit: mustalainen, kiertolainen, gitana, zingara. Ei enää epäilystäkään, että olit noita! Kuule. Toivoin, että oikeudenkäynti vapauttaisi minut lumouksesta. Muuan noita oli loihtinut Bruno d'Astin, hän poltatti noidan ja parani. Tiesin sen. Tahdoin koettaa tätä keinoa. Koetin ensin saada kielletyksi sinun esiintymisesi Notre-Damen torilla toivoen unohtavani sinut, jollet enää palaisi. Sinä et välittänyt siitä. Sinä palasit. Silloin johtui mieleeni ryöstää sinut. Yritin eräänä yönä. Meitä oli kaksi. Sinä olit jo vallassamme, kun tuo kurja upseeri saapui. Hän vapautti sinut. Hän aiheutti siten sinun onnettomuutesi, minun onnettomuuteni ja oman onnettomuutensa. Vihdoin, kun en tiennyt mitä tehdä, annoin sinut epätoivoissani ilmi kirkollisvirastolle. Luulin paranevani samoin kuin Bruno d'Ast. Hämärästi ajattelin myös, että oikeusjuttu saattaa sinut valtaani, että vankilassa saavuttaisin sinut, että olisit minun, ettet siellä voisi paeta minua, että olit omistanut minut kyllin kauan, jotta minunkin piti vuorostani saada omistaa sinut. Kun kerran pahaan antautuu, niin tehtäköön sitä kunnolla. Hullua on pysähtyä puoliväliin hirviömaisyyden tiellä! Rikollisuuden äärimmäisyydellä on viehätöksensä. Se voi saada papin ja noidan sulautumaan nautintoon vankilakomeron olkiläjällä!

Annoin siis sinut ilmi. Silloin juuri sinua säikäytin kohdatessamme. Salahanke, jota suunnittelin sinua vastaan, myrsky, jota keräsin pääsi päälle, puhkesi minusta uhkauksina ja salamoina. Minä epäröin kuitenkin yhä. Suunnitelmallani oli kauhistuttavat puolensa, jotka saivat minut peräytymään.

Ehkäpä olisin hylännyt sen, ehkäpä olisi kamala ajatukseni kuihtunut aivoihini kantamatta hedelmää. Uskoin, että olisi minun vallassani jatkaa tai keskeyttää oikeudenkäynti. Mutta kaikki pahat ajatukset ovat järkähtämättömiä ja tahtovat muuttua teoiksi; ja siinä kohdassa, missä luulin itseäni kaikkivoivaksi, olikin kohtalo voimakkaampi minua. Voi! Kohtalo se oli, joka tarttui sinuun ja jätti sinut sen koneen kauhealle pyörälaitteelle, jonka minä olin pirullisesti suunnitellut! — Kuule. Lopetan kohta.

Eräänä päivänä, — eräänä toisena aurinkoisena päivänä, — näin kulkevan ohitseni miehen, joka lausui nimesi ja nauroi katse himokkaana. Kirous! minä seurasin häntä. Lopun tiedät. Hän vaikenä. Tyttö ei saanut esille muuta sanaa kuin:

— Oi Febukseni!

— Ei sitä nimeä! sanoi pappi ja tarttui rajusti hänen käteensä. Älä lausu sitä nimeä! Oh! meitä kurjia, tuo nimi on meidät tuhonnut! Tai oikeammin, me olemme tuhonneet toinen toisemme kohtalon selittämättömässä leikissä! — Sinä kärsit, eikö niin? Sinun on kylmä, yö sokaisee sinut, vankila ympäröi sinua, mutta ehkä sinulla vielä on jokin valo sielusi pohjalla, vaikkapa vain lapsellinen rakkautesi tuota tyhjää miestä kohtaan, joka leikitteli sydämelläsi! Mutta minä! minä kannan vankilaa sisässäni, sisälläni on talvi, jää, epätoivo, minulla on yö sielussani. Tiedätkö, mitä olen kärsinyt? Olen ollut läsnä sinua tuomittaessa. Olen istunut kirkollisviraston jäsenten penkillä. Niin, yhden tuollaisen papinkaavun alla vääntelehti tuomittu sielu. Olin siellä, kun sinut tuotiin sinne; olin siellä, kun sinua kuulusteltiin. — Sudenluola! — Näin oman rikokseni, oman hirsipuuni vähitellen kohoavan sinun pääsi ylle! Olin läsnä jokaisen todistuksen, jutun kaikkien vaiheiden aikana; olisin voinut lukea joka askeleesi tuolla kärsimysten polulla; olin läsnä silloinkin, kun tuo kauhea peto... — Oh! en ollut ottanut huomioon kidutusta! — Kuule. Seurasin sinua kidutuskammioon. Näin pyövelien saastaisten käsien riisuvan sinua ja käsittelyvän sinua puolialastomana. Näin sinun jalkasi, tuon jalan, josta olisin antanut keisarikunnan saadakseni sitä suudella ja kuolla, tuon jalan, joka olisi tuottanut minulle tavatonta nautintoa murskatessaan pääni, näin sen suljettavan tuohon kauheaan kenkään, joka murskaa elävän olennon jäsenen veriseksi möhkäleeksi. Oh! minua kurjaa! nähdessäni tuon, viilsin rintaani tikarilla, joka minulla oli viittani alla. Kuullessani kirkaisusi, työnsin sen lihaani; vielä toinen huuto, ja minä olisin iskenyt sen sydämeeni! Katso. Luulen, että siitä yhä vuotaa verta.

Hän avasi kaapunsa. Hänen rinnassaan oli todellakin kuin tiikerin kynnen repäisemä viilto, ja hänen kyljessään oli suuri, vielä avoin haava.

Vanki peräytyi kauhistuneena.

— Oh! sanoi pappi, sääli minua, neito! Sinä luulet olevasi onneton, voi! voi! sinä et tiedä, mitä onnettomuus on! Oh! rakastaa naista! olla pappi! vihattu! rakastaa häntä sielunsa koko raivolla, tuntee että hänen pienimmästäkin hymyilystään antaisi verensä, henkensä, maineensa, pelastuksensa, kuolemattomuutensa ja ikuisuutensa, tämän ja tulevan elämänsä; valittaa, ettei ole kuningas, nero, keisari, arkkienkeli, jumala voidakseen asettaa hänen jalkainsa juureen vielä suuremman orjan; kiinnittää häneen yötä päivää unelmansa ja ajatuksensa; ja nähdä hänen rakastuvan sotilastakkiin! eikä omistaa hänelle tarjottavaksi kuin tahratun papinkauhtanan, joka hänessä herättää pelkoa ja inhoa! Olla mustasukkaisena ja raivoisana läsnä, kun hän tuhlaa kurjalle, typerälle narrille rakkauden ja kauneuden aarteita! Nähdä tämän ruumiin, jonka muodot polttavat, tämän suloisen poven, tämän ihon sykkivän ja punastuvan toisen suudelmista! Oi taivas! rakastaa hänen jalkaansa, hänen käsivarttaan, hänen olkaansa, uneksia hänen sinisistä suonistaan,

hänen päivettyneestä ihostaan ja väänteleviä yökaudet kammionsa paasilla ja nähdä kaikkien hänelle unelmoimainsa hyväilyjen muuttuvan kidutukseksi! Nähdä ponnistustensa tuloksena hänen lepäävän kidutuslavitsalla! Oh! ne ovat todellakin helvetin tulessa kuumennetut pihdit! Oh! onnellinen hän, joka sahataan kahden laudan välissä tai sidotaan neljän hevosen revittäväksi! — Tiedätkö, mitä kidutusta on tuntea pitkinä öinä suontensa sytevän, sydämensä pakahtuvan, ohimoittensa takovan, hampaittensa pureskelevan käsiä; säälimättömiä pyöveleitä, jotka lakkaamatta kääntelevät onnetonta samassa rakkauden, mustasukkaisuuden ja epätoivon ajatuksessa kuin hehkuvassa paahtimossa! Armoa, neito! hetkinen lievitystä! hieman tuhkaa tälle hiilloshehkulle! Minä vannotan sinua, kuivaa hikihelmet, jotka virtaavat otsaltani! Tyttö! kiduta minua toisella kädellä, mutta hyväile toisella! Sääliä, neito! Sääli minua!

Pappi väänteleviä vesilätäkössä ja kolhi päätään porraskivien kulmiin. Neitonen kuunteli ja katseli häntä. Kun hän oli lopettanut väsyneenä ja huohottavana, toisti tyttö puoliääneen:

— Oi Febukseni!

Pappi ryömi polvillaan hänen luokseen.

— Minä rukoilen sinua, hän huusi, jos sinulla on sydän rinnassasi, älä työnnä minua pois! Oh! minä rakastan sinua! olen kurja olento! Kun lausut tuon nimen, onneton, on kuin hampaillasi repisit riekaleiksi kaikki sydämeni säikeet! Armoa! jos tulet helvetistä, seuraan sinua sinne. Olen tehnyt kaikki valmistukset. Helvetti, jossa sinä olet, on minun paratiisini, sinun näkemisesi on suloisempi kuin Jumalan näkeminen! Oh! sano! et siis tahdo olla minun? Sinä päivänä, jona nainen hylkäisi sellaisen rakkauden, uskoin vuortenkin liikkuvan. Oh! jospa tahtoisit!... Oh! miten onnelliset me olisimmekaan! Me pakenisimme, — minä auttaisin sinua pakenemaan, — me lähtisimme jonnekin, me etsisimme maailmasta seudun, jossa aurinko loistaisi kirkkaimmin, jossa puut olisivat vehmaimmat, jossa taivaan sini olisi kuulain. Me rakastaisimme toisiamme, meidän sielumme sulaisivat yhteen, ja meidät liittäisi toisiimme sammumaton jano, jota me yhdessä alati vaimentaisimme tyhjentyttömän rakkautemme maljalla!

Tyttö keskeytti hänet purskahtamalla kamalaan nauruun.

— Katsokaa, hyvä isä! teidän kyntenne ovat veressä!

Pappi oli hetken kuin kivettyneenä, katse kiinnittyneenä käteen.

— No niin! hän virkkoi viimein omituisen lempeästi, häpäise minua, pilkkaa minua, muserra minut! mutta tule, tule! Nopeasti! Huomenna, sanon minä sinulle. Grèven hirsipuussa, tiedäthän? Se on aina valmiina. Se on kauheata! Nähdä sinut noilla pyövelinrattailla! Oh! armoa! — Nyt vasta täysin tunnen, miten sinua rakastan. — Oi! seuraa minua. Sinä opit vähitellen minua rakastamaan, sitten kun olen pelastanut sinut. Vihaa minua niin kauan kuin haluat. Mutta tule. Huomenna! huomenna! hirsipuu! sinun teloituksesi! Oh! vapahda minut! säästä minua!

Hän tarttui tytön käsivarteen, hän oli hämmentyneen näköinen, hän tahtoi laahata tytön mukanaan pois. Tyttö kiinnitti häneen lujan katseen.

— Miten on käynyt minun Febukseni?

— Voi! sanoi pappi päästäen hänen käsivartensa, — te olette säälitön!

— Miten on käynyt Febuksen? toisti tyttö kylmästi.

— Hän on kuollut! huusi pappi.

— Kuollut! sanoi tyttö yhtä jäisestä ja liikahdamatta; miksi siis puhutte minulle elämästä?

Pappi ei kuunnellut häntä.

— Oi! niin, hän sanoi kuin puhellen itsekseen, — hän on kuollut. Terä painui syväälle. Luulen, että kärki lävisti sydämen. Oh! koko elämäni oli tikarin kärjessä!

Tyttö hyökkäsi hänen kimppuunsa kuin raivoisa tiikeri ja työnsi hänet portaitten astuimille yliluonnollisella voimalla.

— Mene, hirviö! mene, murhamies! anna minun kuolla! Olkoon meidän molempain veremme ikuisena häpeätahrana sinun otsallasi! Antautua sinulle, pappi! ei koskaan! ei koskaan! Ei mikään voi yhdistää meitä, ei edes helvetti! Mene, kirottu! Ei koskaan!

Pappi oli kompastunut portaille. Hän irroitti ääneti jalkansa viittansa liepeistä, otti lyhtynsä ja alkoi hitaasti astua portaita ylös, avasi oven ja astui ulos.

Mutta samassa näki tyttö hänen päänsä uudelleen ilmestyvän esiin; hänen kasvonsa olivat kauhistuttavan näköiset, ja hän huusi tytölle raivosta ja epätoivosta käheällä äänellä:

— Sanon sinulle, että hän on kuollut!

Tyttö kaatui kasvoilleen maahan; eikä vankilakomerosta kuulunut enää muuta ääntä kuin väreilevään vesilätäkköön putoavan pisaran huokaus.

V. Äiti

Luulen, ettei maailmassa ole mitään hymyilevämpää kuin äidin sielussa heräävät ajatukset hänen katsellessaan lapsensa pientä kenkää, varsinkin jos se on juhla-, sunnuntai- ja kastekenkä, joka on koruommeltu anturaa myöten ja jolla lapsi ei vielä ole astunut askeltakaan. Tuo kenkä on niin soma ja pienoinen ja sillä on niin mahdoton kävellä, että äidistä tuntuu siltä kuin hän näkisi lapsensa. Hän hymyilee sille, hän suutelee sitä, hän puhelee sille. Hän kyselee, voiko jalka todella olla niin pieni; ja jos lapsi on poissa, riittää tuo siro kenkä loihtimaan hänen silmiensä eteen tuon suloisen ja avuttoman olennon. Hän luulee näkevänsä sen, hän näkee sen täydelleen, ilmielävänä, iloisena, hienoine käsineen, pyöreine paineen, puhtoisine huulineen, kirkkaine silmineen, joiden valkuaiset sinertävät. Jos on talvi, ryömii se matolla, kapuaa vaivalloisesti jakkaralle, ja äiti vapisee pelosta, että se joutuisi liian lähelle tulta. Jos on kesä, ryömii se pihalla, puutarhassa, repii ruohoa kivien raoista, katselee ihmetellen mutta pelotta suuria koiria ja suuria hevosia, leikkii näkinkengillä, kukilla ja saa puutarhurin murisemaan, kun hän huomaa hiekkaa kukkalavoissa ja multaa käytävillä. Kaikki on yhtä nauravaa, hohtavaa ja leikkivää sen ympärillä kuin se itsekin, tuulenhenkäys ja auringonsädekin, jotka kilvan leikkivät sen kiharoilla. Kaiken tämän loihtii tuo pieni kenkä äidin silmien eteen ja saa hänen sydämensä sulamaan kuin tuli vahan.

Mutta kun hän on kadottanut lapsensa, muuttuvat nämä tuhannet iloiset, ihastuttavat ja hellät, pienen kengän ympärillä parveilevat kuvat kauheiksi. Tuo pieni soma kenkä on silloin vain kidutuskoje, joka alati haavoittaa äidin sydäntä. Sama säie värähtelee yhä, syvin ja herkin säie; mutta hyväilevän enkelin asemesta on häntä paholainen kiduttamassa.

Eräänä aamuna, kun toukokuun aurinko juuri nousi tuollaiselle tummansiniselle taivaalle, jollaista taustaa vastaan Garofalo mielellään asettaa ristiltäottamisensa, kuuli Rolandin tornin erakko rattaitten räminää, kavioiden kapsetta ja kahleitten kalinaa Grève-torilla. Hän ei siihen suurestikaan kiinnittänyt huomiotaan, vaan sipaisi hiukset korviensa eteen, ettei kuulisi mitään, ja painautui polvilleen tarkastelemaan tuota elotonta esinettä, jota hän jo viisitoista vuotta oli jumaloinut. Kuten jo olemme sanoneet, oli tämä pieni kenkä koko hänen maailmansa. Kaikki hänen ajatuksensa kohdistuivat siihen, eivätkä jättäisi sitä ennen kuin kuolemassa. Miten paljon katkeria kirouksia, liikuttavia valituksia, rukouksia ja huokauksia hän oli tuon ruusunpunaisen, sievän silkkikengän vuoksi kohottanut taivasta kohden, sen tiesi yksin Rolandin tornin pimeä komero. Ei milloinkaan ole enempää epätoivoa vuodatettu sievemmän ja suloisemman esineen ylle.

Tänä aamuna hänen tuskansa tuntui purkautuvan vielä valtavammalla voimalla kuin tavallisesti, ja hänen kuultiin valittavan korkealla ja yksitoikkoisella sydäntävihlovalla äänellä.

— Voi tyttöseni! hän sanoi, — tyttöseni! pieni rakas lapsiraukkani! en siis näe sinua enää koskaan! Kaikki on siis lopussa! Minusta tuntuu kuin se olisi tapahtunut eilen! Hyvä Jumala, hyvä Jumala, olisi ollut parempi, ettei sitä minulle olisi annettukaan, kuin että se niin pian otettiin pois. Et siis tiedä, että meidän lapsemme ovat meidän lihaamme ja vertamme, ja ettei lapsensa kadottanut äiti enää usko Jumalaan? — Voi! minua kurjaa, kun lähdin ulos tuona päivänä! — Herra! Herra! koska noin saatoit riistää hänet minulta, et varmasti milloinkaan ollut nähnyt minua hänen kanssaan, kun ilosta säteillen lämmittelin häntä tulen ääressä, kun hän minulle nauroi ja ojenteli käsiään minua kohden, kun astutin hänen pikku jalkojaan rintaani pitkin huulilleni saakka? Oh! hyvä Jumala, jos olisit nähnyt sen, olisit armahtanut iloani, et olisi ottanut minulta ainoata rakkautta, joka vielä sydämessäni asusti! Olinko siis niin kurja olento, Herra, että et voinut suoda minulle katsettakaan ennen kuin minut tuomitsit? — Oi, voi! tässä on kenkä; mutta missä on jalka? missä ovat hänen muut jäsenensä? missä on lapsi? Tyttöseni, tyttöseni! mitä he ovat sinulle tehneet? Herra, anna hänet minulle takaisin! Viisitoista vuotta olen kuluttanut polviani rukoillen sinua, Jumalani; eikö se riitä? Anna hänet minulle, päiväksi, tunniksi, hetkeksi, hetkeksi, Herra! ja syökse minut sitten iankaikkisesti helvettiin! Oh! jospa tietäisin missä liehuu palanenkaan sinun viittasi lievettä, tarttuisin molemmin käsin siihen kiinni enkä päästäisi sinua ennen kuin olet antanut minulle takaisin lapseni! Etkö lainkaan sääli hänen pientä somaa kenkäänsä, Herra? Voitko tuomita äitiraukan viidentoista vuoden kuolemanrangaistukseen? Pyhä Neitsyt! taivaan Pyhä Neitsyt! minun Jeesus-lapseni ovat he ottaneet minulta, he ovat hänet varastaneet, he ovat syöneet hänet kedolla, he ovat juoneet hänen verensä, he ovat kalvaneet hänen luunsa! Pyhä Neitsyt, sääli minua! Tyttöseni! Tahdon tyttöseni! Mitä välitän siitä, että hän on paratiisissa? En tahdo teidän enkeliänne, tahdon lapseni! Olen leijona ja tahdon penikkani. — Oh! minä vääntelehdin maassa ja murskaan otsani seinään ja tuomitsen itseni ja kiroan sinut, Herra, jollet anna minulle lastani takaisin! Näethän, miten käsivarteni ovat haavoilla, Herra! Eikö hyvä Jumala säälikään ihmistä? — Oh! anna minulle vain suolaa ja mustaa leipää, kunhan annat minulle tyttöni, aurinkoni lämmittämään minua! Oi! Herra Jumala, olen vain vaivainen syntinen, mutta lapseni teki minut hurskaaksi. Olin jumalaapelkäävä rakkaudesta häneen, ja minä näin sinut taivaassasi hänen hymyilynsä lävitse aivan kuin ikkunasta. — Voi! anna vain kerran, yhden kerran vielä, yhden ainoan kerran minun asettaa tämä kenkä hänen somaan, pieneen, ruusuiseen jalkaansa, ja minä kuolen sinua siunaten, Pyhä Neitsyt! — Ah! viisitoista vuotta! hän

on jo suuri nyt! — Onneton lapsi! mitä! on siis totta, etten enää saa nähdä häntä, en edes taivaassa! sillä sinne en minä pääse. Oh! miten kurjaa! Tässä on hänen kenkensä, ja siinä on kaikki!

Onneton oli heittäytynyt pikku kengän ylle, joka oli ollut hänen lohtunsa ja epätoivonsa niin monen vuoden aikana, ja hänen tuskansa purkautui yhtä sydäntäsärkevinä huokauksina kuin ensimmäisenä päivänä. Sillä lapsensa kadottaneesta äidistä on aina ensimmäinen päivä. Sellaiset surut eivät vanhene milloinkaan. Surupuvut kuluvat ja haalistuvat: sydän pysyy mustana.

Tänä hetkenä kuului raikkaita ja iloisia lastenääniä kopin ulkopuolelta. Joka kerta kun tuo äiti raukka näki tai kuuli lapsen lähestyvän, ryntäsi hän hautakammionsa pimeimpään kolkkaan, ja näytti siltä kuin hän olisi halunnut iskeä päänsä kiviseinän sisään, jotta ei kuulisi niiden ääntä. Tällä kertaa hän päinvastoin nousi kuin unesta havahtuen ja kuunteli ahnaasti. Joku poikanen sanoi: — Nähkääs, tänään hirtetään mustalaistyttö.

Yhtä äkkinäisellä hyppäyksellä kuin olemme nähneet hämähäkin syöksähtävän sen verkkoon tarttuneen kärpäsen kimppuun hän ryntäsi aukolle, joka kuten tiedämme, oli Grève-torille. Vakituista hirsipuuta vasten oli todellakin asetettu portaat, ja teloittaja järjesteli parhaillaan sateen ruostuttamia vitjoja. Hänen ympärillään oli jonkin verran väkeä.

Nauravien poikasten parvi oli jo kaukana. Säkkinäinen odotti ohikulkijaa, jolta voisi kysyä. Hän havaitsi aivan komeronsa vieressä papin, joka oli lukevinaan julkista messukirjaa, mutta jota ei niinkään paljon kiinnostanut rautaristikon taakse asetettu kirja kuin hirsipuu, johon hän silloin tällöin heitti synkän ja aran katseen. Hän tunsi hänet Josas'n herra arkkidiakoniksi, pyhäksi mieheksi.

— Arvoisa isä, hän kysyi, kuka tuolla hirtetään?

Pappi katsoi häneen eikä vastannut; hän toisti kysymyksensä. Silloin pappi sanoi: — En tiedä.

— Tässä oli lapsia, jotka sanoivat, että se on mustalaistyttö, jatkoi erakko.

— Luultavasti, vastasi pappi.

Silloin päästi Paquette la Chantefleurie hyeenannaurun.

— Sisar, sanoi arkkidiakoni, vihaatteko noin julmasti mustalaisnaisia?

— Vihaanko? huudahti erakko; — he ovat noitia, lapsenvarkaita!
He ovat minulta ryöstäneet pikku tyttöni, lapseni, ainoan lapseni!
Minulla ei ole enää sydäntä. He ovat sen syöneet!

Hän oli kauhean näköinen. Pappi katseli häntä kylmästi.

— On erittäinkin eräs, jota vihaan ja jota olen kironnut, jatkoi erakko; — se on eräs nuori tyttö, joka on minun tyttöni ikäinen, jollei hänen äitinsä olisi syönyt minun lastani. Joka kerta, kun tuo nuori kyykäärme kulkee koppini ohi, saa hän vereni kiehumaan!

— No niin sisar, iloitkaa! sanoi pappi jäisenä kuin hautapatsas, — juuri hänen näette kohta kuolevan.

Hänen päänsä painui rinnalle ja hän poistui hitain askelin. Erakko hieroi ilosta käsiään.

— Olenhan sanonut sen hänelle, että hän sinne vielä nousee! Kiitos, pappi! hän huusi.

Ja hän alkoi pitkin askelin astella ikkuna-aukkonsa ristikon edessä tukka liehuen, silmät palaen tönien olkapäitään seinään yhtä villin näköisenä kuin kauan nälässä ollut susi häkissään vainutessaan ruoka-ajan lähestyvän.

VI. Kolme erilaista miessydäntä

Febus ei ollutkaan kuollut. Sellaisilla miehillä on henki sitkeässä. Kun mestari Philippe Lheulier, ylimääräinen kuninkaallinen asianajaja, oli sanonut Esmeralda raukalle: "Hän on kuoleman kielissä", hän oli sen tehnyt joko erehdyksestä tai piloillaan. Kun arkkidiakoni kerran toisensa jälkeen oli sanonut tuomitulle: "Hän on kuollut", ei hän tiennyt sitä, mutta luuli ja toivoi niin olevan, ei epäillyt sitä. Eihän voinut odottaakaan, että hän olisi antanut rakastamalleen naiselle hyviä uutisia kilpailijansa tilasta. Kaikki olisivat hänen asemassaan tehneet samoin.

Febuksen haava oli kyllä ollut arveluttava, mutta ei kuitenkaan niin hengenvaarallinen kuin arkkidiakoni oli toivonut. Apteekkari, jonka luokse vartiosotilaat olivat hänet ensi hädässä kantaneet, oli kahdeksan päivää epäillyt hänen henkiin jäämistään ja sanonutkin sen hänelle latinaksi. Nuori elinvoima oli kuitenkin voittanut; ja kuten usein tapahtuu, luonto oli vastoin ennustuksia ja taudinmäärittelyjä huvikseen pelastanut sairaan aivan lääkärin nenän edessä. Hänen vielä maatessaan apteekkarin vuoteella olivat Philippe Lheulier ja kirkollisviraston tuomarit häntä kuulustelleet, mikä oli häntä suuresti ikävystyttänyt. Niinpä hän oli eräänä kauniina aamuna, tuntiessaan vointinsa paremmaksi, jättänyt apteekkarille kultakannuksensa maksuksi ja lähtenyt tiehensä. Tämä seikka ei muuten ollut millään tavalla häirinnyt oikeusjutun

kulkua. Sen aikuinen oikeudenkäyttö välitti vähät siitä, meneteltiinkö oikeusjutun käsittelyssä kaikin puolin nuhteettomasti. Kunhan syytetty hirtettiin, oli oikeus täytetty. Ja tuomareilla oli kylliksi todistuksia Esmeraldaa vastaan. He luulivat, että Febus oli kuollut, ja se riitti.

Febus puolestaan ei ollut paennut. Hän oli yksinkertaisesti mennyt komppaniansa luo, joka oli linnueena Queue-en-Briessä Île-de-Francia, jonkin matkan päässä Pariisista.

Itse asiassa ei häntä lainkaan huvittanut mieskohtaisesti esiintyä tässä oikeusjutussa. Hänestä tuntui siltä, että hän näytteli siinä naurettavaa osaa. Eikä hän oikeastaan tiennyt, mitä ajatella koko asiasta. Kun uskonasioista välinpitämätön Febus, joka ammattisotilaiden tavoin kuitenkin oli taikauskoinen, mietiskeli seikkailuaan, herätti hänessä moni seikka epäluuloja: vuohi, omituinen sattuma, joka tutustutti hänet Esmeraldaan, yhtä omituinen tapa, millä tyttö antoi hänen aavistaa rakastuneensa häneen, tytön mustalainen syntyperä ja vihdoin kummitus. Hän päätteli jutussa piilevän paljon enemmän noituutta kuin rakkautta; luultavasti se oli velhon, ehkäpä itse pirun metkua; sanalla sanoen, komedia, tai sen ajan kielellä puhuen, sangen epämieluisen mysteeri, jossa hän oli näytellyt perin kehoa osaa, piestyn ja nauretun osaa. Kapteeni oli sen vuoksi sangen nolona. Hän tunsi samanlaista häpeää, jota meidän La Fontainemme on niin mainiosti kuvannut sanoilla:

Häpeissään niinkuin kettu, jonka kana vei.

Hän toivoi muuten, ettei tieto jutusta leviäisi, ettei hänen nimeään mainittaisi sen yhteydessä, ja ettei siitä ainakaan missään tapauksessa puhuttaisi Tournellen ulkopuolella. Eikä hän siinä erehtynytäkään. Siihen aikaan ei vielä ollut *Gazette des Tribunaux*ta, ja kun ei ainoatakaan viikkoa vierinyt, jolloin ei jotakuta vääränrahantekijää olisi paistettu, jotakuta noitaa hirtetty tai kerettiläistä poltettu jossakin Pariisin lukuisista tuomiokunnista, oltiin niin totuttu näkemään kaikilla toreilla läänityslaitoksen vanhan Themiksen paljain käsivarsin, hihat käärittyinä työssään hirsipuiden, kaakinpuiden ja mestauslavojen ääressä, ettei se kiinnittänyt juuri kenenkään huomiota. Senaikainen hienosto tiesi tuskin ohi kulkevan tuomitun nimeä, ja korkeintaan rahvas tyydytti itseään näillä karkeilla ruokalajeilla. Mestaus toreilla oli yhtä tavallinen ilmiö kuin piirakanpaistajan uuni tai nykkyrin verinen työ. Pyöveli oli vain hieman arvokkaampi teurastaja.

Febus ei siis erityisemmin vaivannut itseään miettimällä Esmeralda- tai Similar-noitaa, mustalaisyttöä tai tuiman munkin tikariniskua (vähät siitä kumman) ja oikeusjutun päättymistä. Mutta niin pian kuin hänen sydämensä oli vapaa siltä

taholta, siihen palasi Fleur-de-Lys'n kuva. Kapteeni Febuksen sydän pelkäsi tyhjää tilaa aivan kuin senaikuinen fysiikkakin.

Queue-en-Brie oli muuten sangen ikävä oleskelupaikka. Se oli kylä, jossa oli vain hevosenkengittäjiä ja naarmukätisiä karjapiikoja, pitkä rivi töllejä ja vanhoja rakennusrähtiä, jotka puolen peninkulman pituudelta reunustivat valtatieä; siis todellakin *häntä* [*queue* = häntä].

Fleur-de-Lys oli hänen viimeistä edellinen pihkaantumisensa — kaunis tyttö, sievoiset myötäjäiset. Niinpä tuo rakastunut kapteeni, täydelleen toivuttuaan ja arvelen mustalaistytön jutun kahden kuukauden aikana jo täydelleen päättyneen ja unohtuneen, saapui eräänä kauniina päivänä korskuvalalla hevosella ratsastaen Gondelaurier'n talon portille.

Hän ei kiinnittänyt huomiotaan suureen väkijoukkoon, joka oli kerääntynyt torille Notre-Damen pääportaalin edustalle. Hän muisti, että oli toukokuu, ja otaksui että oli kysymyksessä jokin hautasaatto, helluntai tai muu juhla, sitoi hevosensa portin pielessä olevaan renkaaseen ja astui huolettomana portaita ylös kauniin kihlattunsa luokse.

Hän oli yksin äitinsä kanssa.

Fleur-de-Lys'n mielessä kyti alati kohtausta noidan kanssa, hänen vuohensa ja kirotut aakkosensa ja Febuksen pitkäaikainen poissaolo. Mutta nähdessään kapteeninsa saapuvan, oli tämä hänestä niin hauskan näköinen uudessa asetakissaan ja loistavassa olkavyössään ja silmissään niin intohimoinen ilme, että hän punastui mielihyvystä. Tuo ylhäinen tyttö itsekin oli suloisempi kuin milloinkaan ennen. Hänen komea vaalea tukkansa oli ihastuttavilla palmikoilla, ja hän oli kokonaan pukeutunut tuohon taivaansiniseen, joka niin mainiosti sopii vaaleille, minkä hän oli kuullut Colombelta, ja hänen silmissään oli tuo lemmenriutumuksen kostea hohde, joka sopii heille vieläkin paremmin.

Febus, joka ei pitkään aikaan ollut nähnyt muita kauniimpaan sukupuoleen kuuluvia kuin Queue-en-Brien maataisia, ihastui täydellä todella Fleur-de-Lys'hin, mikä sai upseerimme osoittamaan sellaista lämpöä ja kohteliaisuutta, että rauha solmittiin heti. Eipä edes rouva de Gondelaurier'lla, joka yhä äidillisesti istui nojatuolissaan, ollut sydäntä torua. Ja mitä Fleur-de-Lys'n moitteisiin tulee, sulivat ne hellään kuherteluun.

Tuo nuori tyttö istui ikkunan luona ommellen yhä Neptunuksen luolaansa. Kapteeni nojasi tuolin selustaan, ja tyttö kuiskaili hänelle hyväileviä nuhteitaan.

— Mitä olette tehnyt kokonaista kaksi kuukautta, hävytön?

— Vannonpa, vastasi Febus hieman hämillään kysymyksestä, että olette niin kaunis, että saisitte vaikkapa arkkipiispan haaveilemaan itsestänne.

Fleur-de-Lys ei voinut pidäytyä hymyilemästä.

— Hyvä, hyvä, herraseni. Mutta jättäkää kauneuteni rauhaan ja vastatkaa kysymykseeni. Kaunista kauneutta todellakin!

— Rakas serkkuseni, nainuthan määrättiin linnueeseen.

— Ja minne sitten, jos sallitte kysyä? Ja miksi ette tullut sanomaan minulle hyvästiä?

— Queue-en-Briehin.

Febus oli sangen mielissään siitä, että ensimmäinen kysymys vapautti hänet vastaamasta toiseen.

— Mutta sehän on aivan lähellä, herraseni. Miksi ette ole tullut katsomaan minua ainoatakaan kertaa?

Tämä kysymys sai Febuksen ylen hämilleen.

— Katsokaas... palvelus... ja sitten, ihastuttava serkkuni, olen ollut sairaana.

— Sairaana! toisti Fleur-de-Lys kauhuissaan.

— Niin... haavoittuneena.

— Haavoittuneena!

Tyttö raukka oli aivan suunniltaan.

— Oh! älkää olko siitä lainkaan huolissanne, virkkoi Febus välinpitämättömästi, — eihän se ollut mitään. Tora, miekanisku; mitäpä te siitä?

— Mitäkö minä siitä? huudahti Fleur-de-Lys ja kohotti häneen kauniit silmänsä, jotka olivat täynnä kyneleitä. — Oh! ette suinkaan tarkoita totta sanoillanne. Mikä miekanisku se oli? Tahdon tietää kaikki.

— No niin, kaunoiseni! riitaannuin Mahé Fédyn kanssa, tiedäthän, luutnantti Saint-Germain-en-Layessa, ja me piirtelimme hieman naarmuja toistemme nahkaan. Siinä kaikki.

Valehteleva kapteeni tiesi, että kunniajuttu aina kohottaa miestä naisen silmissä. Fleur-de-Lys katselikin häntä pelon, mielihyvän ja ihailun sekaisin ilmein. Hän ei ollut kuitenkaan täysin rauhoittunut.

— Kunhan olisitte täysin toipunut, hyvä Febus! sanoi hän. — En tunne teidän Mahé Fédytanne, mutta hän on varmaan inhottava ihminen. Ja mistä johtui tuo riita?

Febus, jonka luova mielikuvitus oli sangen köyhä, ei oikein tiennyt miten päästä pulasta.

— Oh! mistäpä sen muistaisin?... jostakin tyhjänpäiväisestä seikasta, hevosesta, sanasta! — Mutta, kaunis serkkuseni, huudahti hän vaihtaakseen puheenaihetta, mikä meteli tuolla kirkon edessä on?

Hän lähestyi ikkunaa.

— Oh! hyvä Jumala, kaunis serkkuseni, miten paljon väkeä torilla!

— En tiedä, sanoi Fleur-de-Lys; — sanotaan, että joku noita tekee katumusta kirkon edessä joutuakseen sitten hirteen.

Kapteeni luuli niin varmasti Esmeraldan jutun päättyneen, etteivät Fleur-de-Lys'n sanat häntä juuri lainkaan huolestuttaneet. Hän teki kuitenkin jonkin kysymyksen.

— Mikä tuon noidan nimi on?

— En tiedä, vastasi Fleur-de-Lys.

— Ja mitä sanotaan hänen tehneen?

Tyttö kohautti valkeita olkapäitään.

— En tiedä.

— Oh! hyvä Jumala! sanoi äiti, nykyään on niin paljon noitia, että luulen niitä poltettavan tietämättä niiden nimiäkään. Se olisi yhtä hyödytöntä kuin tietää pilvien nimet taivaalla. Mutta ei huolehdi siitä: hyvä Jumala merkitsee ne kyllä kirjaansa.

Ja tuo kunnianarvoisa rouva nousi ja astui ikkunan ääreen.

— Hyvä herra Febus, hän sanoi, — olette oikeassa! Todellakin suuri väkijoukko. Niitä on, Herra nähköön, katoillakin! — Tiedättekö, Febus? tämä tuo mieleeni nuoruuteni päivät, Kaarle VII:n tulon, jolloin oli myös noin paljon väkeä. — En muista enää minä vuonna. — Kun puhun tästä teille, Febus, tuntuu se teistä varmaankin hyvin vanhalta, mutta minusta aivan vastikään tapahtuneelta. — Oh! silloin oli paljon komeampi kansanjoukko koolla kuin nyt. Ihmisiä oli aina Saint-Antoine-portin harjalla saakka.

Kuninkaalla oli kuningatar takanaan hevosen selässä, ja heidän korkeuksiensa jäljessä ratsastivat herrat samoin rouvineen. Muistan vielä, miten naurettiin, kun ohitse kulki Amanyon de Garlande, joka oli sangen pienikasvuinen, istuen jättiläismäisen ritari Matefelonin takana, joka oli kaatanut kasoittain englantilaisia. Se oli sangen kaunista. Kaikki Ranskan aatelismiehet saattueessa punertavine oriflammeineen [*oriflamme*, vanha Ranskan valtiolippu, -viiri]; toisilla oli standaarit, toisilla liput. Niinpä oli muistaakseni sire de Calanilla standaari, Jean de Châteaumorant'illa lippu, sire de Cousyllä lippu ja eniten koruommeltu kaikista, lukuunottamatta Bourbonin herttuan lippua... — Ah! on surullista ajatella, että se kaikki on kerran ollut, ja ettei siitä ole enää mitään jäljellä!

Rakastavat eivät kuunnelleet tuon kunnioitettavan rouvan puhetta. Febus oli jälleen asettunut nojalleen morsiamensa tuolin selustaa vasten ja tästä ihastuttavasta paikasta saattoi hänen halukas katseensa tunkeutua Fleur-de-Lys'n röyhelön kaikkien aukkojen lävitse. Tämä röyhelö oli parahiksi niin kohollaan ja salli Febuksen nähdä niin valittuja seikkoja ja aavistaa muita, että hän tämän silkinhienon hipiän hurmaamana virkkoi itsekseen: — Miten saattaakaan rakastaa muuta kuin valkoista? — Kumpikin oli vaiti. Tyttö kohotti silloin tällöin häneen ihastuttavan, suloisen katseensa, ja heidän hiuksissaan hohteli keväisen auringon säteet.

— Febus, sanoi Fleur-de-Lys äkkiä hiljaisella äänellä, — me menemme naimisiin kolmen kuukauden kuluttua, vannokaa minulle, ettette ole rakastanut ketään muuta kuin minua.

— Vannon, kaunis enkelini! vastasi Febus ja hänen intohimoinen katseensa ja vilpityn äänensä saivat Fleur-de-Lys'n vakuuttuneeksi siitä. Hän uskoi ehkä itsekkin tällä hetkellä mitä sanoi.

Tällä välin oli kunnon äiti kihlattujen hyvästä sovusta ihastuneena lähtenyt huoneesta talouspuuhien vuoksi. Febus huomasi sen, ja tämä yksinolo rohkaisi siihen määrään tuota seikkailunhaluista kapteenia, että hänen päähänsä nousi sangen omituisia ajatuksia. Fleur-de-Lys rakasti häntä, hän oli hänen kihlattunsa, hän oli kahden kesken hänen kanssaan, hän alkoi jälleen, kuten ennenkin, vetää häntä puoleensa, ei kylläkään yhtä tuoreesti mutta yhtä kuumasti; eihän niin ollen ollut suurikaan rikos hieman maistaa jo etukäteen viljaansa; en tiedä, liikkuiiko tällaisia ajatuksia hänen mielessään, mutta se on varmaa, että Fleur-de-Lys äkkiä säikähti hänen silmiensä ilmettä. Hän katsahti ympärilleen eikä nähnyt enää äitiään.

— Hyvä Jumala! hän sanoi punaisena ja levottomana, minun on kovin lämmin.

— Luulenpa, että on kohta keskipäivä, vastasi Febus. — Aurinko on helteinen. Ei auta muu kuin laskea kaihtimet alas.

— Ei, ei, huudahti tyttö raukka, — tarvitsen päinvastoin ilmaa.

Ja kuten hirvi, joka vainuaa koiraparven, hän nousi, juoksi lasiovelle, avasi sen ja syöksähti parvekkeelle.

Febus seurasi häntä vastahakoisesti.

Notre-Damen tori, jolle parveke oli, kuten muistamme, tarjosi tällä hetkellä synkän ja omituisen näyn, joka äkkiä antoi Fleur-de-Lys'n pelolle kauhun luonteen.

Suunnaton väkijoukko, jota riitti pitkälle läheisille kaduillekin, täytti koko torin. Miehen vyötäisten korkuinen muuri, joka ympäröi aukeamaa kirkon edustalla, ei olisi kyennyt pidättämään väkeä tunkeutumasta sinne, jollei sitä olisi suojannut tiheä vartiosotilasketju. Tämän keihäs- ja pyssymetsän turvissa pysyi kirkon edusta tyhjänä. Sisäänkäytävää vartioi kookas, piispan vaakunalla koristettu pertuskamies. Kirkon suuret ovet olivat kiinni, mutta lukemattomat, torille päin olevat ikkunat olivat selkoselällään ja täynnä tuhansia päitä, jotka olivat päällettäin kasattuina kuin kuularöykkiöt tykistöpuistossa.

Tämän väenpaljouden pinta oli harmaa, likainen ja maanvärinen. Näytelmä, jota se odotti, oli ilmeisesti niitä, joiden etuoikeutena on vetää puoleensa väestön likaisin osa. Ei ole sen epämieluisempaa kuin melu, joka lähti tästä muurahaispesästä, joka oli täynnä keltaisia naistenhattuja ja epäjärjestyksessä harottavia hiuksia. Tässä joukossa oli enemmän naurua kuin huutoa, enemmän naisia kuin miehiä.

Silloin tällöin erotti jonkin kimakan äänen yleisestä melusta.

— — —

— Hoi! Mahiet Baliffre! tuollako se hirtetään.

— Pässinpää! täällä hän tekee katumuksen paitasillaan! ja hyvä Jumala yskii vähän latinaa hänelle päin naamaa! Se suoritetaan aina täällä kahdeltatoista. Jos haluat nähdä hirttämisen, niin mene Grève-torille.

— Menen sinne sitten.

— — —

— Sanokaahan, hyvä Boucanbry, onko totta, ettei hän halua pappia?

— Niin sanotaan, hyvä Bechaigne.

— Sitä pakanaa!

— — —

— Niin on tapana, hyvä herra. Palatsivouti on velvollinen luovuttamaan pahantekijän täysin tuomittuna teloitettavaksi, jos tämä on maallikko, kaupunginvoudille, jos tämä on kirkonmies, piispan kirkollisvirastolle.

— Kiitän teitä, herrani.

— — —

— Oh! hyvä Jumala! tuota onnetonta! sanoi Fleur-de-Lys.

Tämä ajatus täytti tuskalla katseen, jonka hän loi väkijoukkoon. Kapteeni, jonka mieltä hän kiinnitti paljoo enemmän kuin roskaväki alhaalla torilla, kietaisi takaapäin käsivartensa hänen vyötäisilleen. Tyttö kääntyi anovasti hymyillen.

— Jättäkää minut Jumalan tähden, Febus! jos äiti tulisi, näkisi hän teidän kätenne!

Samassa löi Notre-Damen kello hitaasti kaksitoista. Väkijoukossa kävi tyydytyksen sorina. Kahdestoista lyönti oli tuskin vaiennut, kun nuo lukemattomat päät alkoivat keinua kuin laineet tuulenpuuskasta, ja torilta, ikkunoista ja katoilta kohosi suunnaton huuto:

— Tuolla hän on!

Fleur-de-Lys nosti kädet silmilleen, ettei näkisi.

— Rakkaani, sanoi hänelle Febus, — ettekö halua käydä sisälle?

— En, tyttö vastasi; ja nuo silmät, jotka hän äsken sulki pelosta, avasi hän nyt uteliaisuudesta.

Saint-Pierre-aux-Boeufs-kadulta saapui torille kärryt, joita veti roteva normandialainen hevonen ja joita ympäröi joukko ratsastajia, joilla oli sinipunainen, valkealla ristillä varustettu puku. Poliisit raivasivat tietä pyssynperän voimakkailla iskuilla. Kärryjen vieressä ratsasti muutamia oikeuden ja poliisilaitoksen virkamiehiä, jotka tunnettiin mustista puvuistaan ja kömpelöstä asennostaan satulassa. Heidän etunenässään ratsasti mestari Jacques Charmolue.

Noilla kolkoilla kärryillä istui nuori tyttö kädet selän taakse sidottuina ja ilman pappia rinnallaan. Hän oli paitasillaan, ja hänen pitkä musta tukkansa (siihen aikaan oli

tapana leikata tukka vasta hirsipuun juurella) valui epäjärjestyksessä hänen puolialastomille olkapäilleen.

Tämän aaltoilevan hiusjoukon keskellä, joka oli kiiltävämpi kuin korpinsulat, näkyi luikertelevan karkea, takkuinen, harmaa köysi, joka kalvoi noita hentoja olkapäitä ja kiertyi tyttö raukan soman kaulan ympärille kuin mato kukalla. Köyden alla hohti vihreillä lasinpalasilla koristettu pieni amuletti, joka hänen oli sallittu pitää sen tähden, ettei kuolemaan meneviltä enää kielletä sellaisia. Ikkunoista katselijat saattoivat kärryjen pohjalla nähdä hänen paljaat jalkansa, joita hän naisellisesta vaistosta koetti kätkeä paitansa alle. Hänen jaloissaan makasi pieni vuohi sidottuna. Tuomittu piteli huolimattomasti hänen ylleen heitettyä paitaansa hampaillaan. Hän näytti vielä tuossa alennustilassaankin kärsivän siitä, että oli näin miltei alastomana kaikkien nähtävänä. Kainous ei ole luotu sellaisia tilanteita varten.

— Jumalani! huudahti Fleur-de-Lys kapteenille. — Katsokaahan, kaunis serkkuni! sehän on mustalaistyttö, jolla on vuohi!

Ja hän kääntyi Febuksen puoleen. Tämä katseli kärryjä. Hän oli kalvennut.

— Mikä mustalaistyttö, jolla on vuohi? hän sanoi änkyttäen.

— Mitä! virkkoi Fleur-de-Lys; etkö enää muista?... Febus keskeytti hänet.

— En tiedä, mitä tarkoitate.

Hän otti askeleen astuakseen sisälle. Mutta Fleur-de-Lys, jossa sama mustalaistyttö oli hiljattain herättänyt niin voimakasta mustasukkaisuutta, joka nyt uudelleen hiipi hänen mieleensä, loi häneen läpitunkevan ja epäilevän katseen. Hän muisti nyt hämärästi kuulleen, että muuan kapteeni oli sotkeutunut tämän noidan juttuun.

— Mikä teitä vaivaa! hän sanoi Febukselle, — tuo nainen näyttää vaivaavan teitä.

Febus koetti naurahtaa.

— Minuako! ei vähintäkään! Kaikkea vielä!

— Jääkää siis, jatkoi tyttö käskevästi, ja katselkaa loppuun saakka.

Onnettoman kapteenin ei auttanut muu kuin jäädä. Häntä rauhoitti hieman se, ettei kuolemaantuomittu nostanut katsettaan kärryjen pohjasta. Se oli todella Esmeralda, sitä ei voinut epäilläkään. Tällä häväistykseen ja onnettomuuden viimeiselläkin portaalla hän oli yhä kaunis. Hänen suuret mustat silmänsä näyttivät vielä suuremmilta hänen poskiensa laihduttua. Hänen kelmeillä kasvoillaan oli puhdas ja

ylevä ilme. Hän muistutti entistä itseään niin kuin joku Masaccion madonna Raffaellon madonnaa: hän oli heikompi, hoikempi, laihempi.

Kauhu ja epätoivo oli niin murtanut mustalaistytön, ettei hän näyttänyt välittävän enää mistään muusta kuin kainoudestaan tuossa välinpitämättömyyden ja tylsyyden tilassaan. Hänen ruumiinsa heilahteli kärryjien mukana elottoman tai särkyneen esineen lailla. Hänen katseensa oli synkkä ja mieletön. Hänen silmissään näkyi vielä kyynel, mutta se oli kuin jäätynyt.

Tuo kauheaa saattua oli kulkenut väkijoukon halki ilohuutojen ja uteliaitten katseitten keskitse. Omantunnontarkkana historioitsijana on meidän kuitenkin lisättävä, että nähdessään hänet niin kauniina ja hylättyinä useat kovasydämisimmistäkin tunsivat sääliä. Rattaat olivat saapuneet kirkon edustalle.

Ne pysähtyivät pääportaalin eteen. Saattua asettui riviin kummallekin sivulle. Väkijoukko vaikenä ja tämän juhlallisen ja painostavan hiljaisuuden vallitessa alkoivat pääportaalin ovenpuoliskot äkkiä kuin itsestään kääntyä vinkuen saranoillaan. Tällöin näkyi avara kirkko koko pituudessaan, suruverhoissa, muutaman kaukana pääalttarilla lepattaen palavan vahakynntilän heikosti valaisemana, aukeavan kuin suuren luolan kita auringonpaisteista toria kohden. Kirkon perällä näkyi absiidin hämärässä suuri hopearisti mustan verhoituksen pohjalla, joka ulottui holvista lattiaan saakka. Kirkko oli tyhjä. Kaukaisissa kuoripenkeissä näkyi kuitenkin epäselvästi muutamia papinpäitä, ja kun suuri ovi avautui, kuului kirkosta juhlallinen, kaikuva ja yksitoikkoinen laulu, josta silloin tällöin läikähti kuolinvirren katkelmia kuolemaantuomitun pään ylle.

"... *Non timebo millia populi circumdantis me: exsurge, Domine; salvum me fac, Deus!*"
[En pelkää, vaikka kansanpaljous minut piirittäisi: nouse, Herra; vapahda minut, Jumalani!]

"... *Salvum me fac, Deus, quoniam intraverunt aquae usque ad animam meam.*"
[Vapahda minut, Jumalani, sillä vedet ovat tunkeutuneet minun sieluuni saakka.]

"... *Infixus sum in limo profundi; et non est substantia.*" [Olen vajonnut syvyyden liejuun; eikä ole kestävä pohjaa.]

Samalla aloitti kuorosta erillään muuan toinen ääni pääalttarin portailta surumielisen uhrirukouksen:

"*Qui verbum meum audit, et credit ei qui misit me, habet vitam aeternam et in judicium non venit; sed transit a morte in vitam.*" [Joka kuulee minun sanani ja uskoo

häneen, joka minut lähetti, hän perii iankaikkisen elämän eikä joudu tuomiolle, vaan astuu kuolemasta elämään.]

Tämä laulu, jota joukko hämäänsä hautautuneita ukkoja etäällä kaiutti tämän kauniin olennon ylitse, joka uhkui nuoruutta ja elämää ja jota kevään tuulahdus hyväili ja auringonloiste ympäröi, oli kuolinmessu.

Väkijoukko kuunteli sitä hartaana.

Onnettoman tytön kasvoilla kuvastui kauhu ja hänen katseensa ja ajatuksensa tunkeutuivat kirkon pimeään sisustaan. Hänen valkeat huulensa liikkuvat kuin rukouksessa, ja kun pyövelinapulainen lähestyi häntä auttaakseen häntä rattailta alas, hän kuuli hänen kuiskailevan useaan kertaan sanaa: *Febus*.

Hänen kätensä päästettiin siteistä ja hänen annettiin astua maahan vuohen seuraamana, joka myös oli vapautettu ja määki ilosta tuntiessaan itsensä vapaaksi, ja hän sai paljain jaloin astua kiveystä pitkin pääportaalin portaille saakka. Köysi, joka oli hänen kaulassaan, laahasi hänen jäljessään. Oli kuin käärme olisi seurannut häntä.

Tällöin taukosi laulu kirkossa. Suuri kultaristi ja pitkä jono vahakynttilöitä lähti liikkeelle hämärästä. Kuului kirjavapukuisten sveitsiläisten sotilaitten pertuskain kalinaa, ja hetken päästä näyttäytyi kuolemaantuomitulle ja kansanjoukolle pitkä saattue pappeja messupaidoissa ja diakoneja dalmatikoissa astellen laulaen ja juhlallisin askelin kuolemaantuomittua kohden. Mutta hänen katseensa kiintyi siihen pappiin, joka kulki etunenässä, heti ristinkantajan takana.

— Oh! sanoi hän hiljaa ja väristen, taas hän! pappi!

Se oli todellakin arkkidiakoni. Hänen vasemmalla puolellaan oli alilukkari ja oikealla ylilukkari virkasauva kädessään. Hän kulki pää taapäin taipuneena, silmät avoimina ja jäykkänä, laulaen voimakkaalla äänellä:

"De ventre inferi clamavi, et exaudisti vocem meam. Et profecisti me in profumdum in corde maris, et flumen circumdedit me." [Minä huusin helvetin syvyyksistä, ja sinä kuulit minun ääneni ja syöksit minut alas syvyyteen, meren sydämeen, ja tulva peitti minut.]

Kun arkkidiakoni ilmestyi päivänvaloon pääportaalin suippokaaren alle pukeutuneena väljään hopeakudoskaapuun, jossa oli musta risti, hän oli niin kalpea, että yksi ja toinen väkijoukosta arveli häntä yhdeksi kuorin hautakivillä polvistuvista marmoripiispoista, joka oli noussut pystyyn ja tullut tänne ottamaan haudan kynnyksellä vastaan kuolemaan menijää.

Tämä itse oli yhtä kalpea ja patsasmainen. Hän oli tuskin huomannut, että hänen käteensä oli asetettu painava, palava vahakynntilä; hän ei ollut kuullut kirjurin kimeällä äänellä lukevan katumuksenteon sanamuotoa; kun hänen käskettiin vastata *Amen*, oli hän vastannut *Amen*. Vasta kun hän näki papin viittaavan hänen vartijoitaan vetäytymään taaemmaksi ja yksinään lähestyvän häntä, palasi häneen kipinä elämää ja voimaa.

Silloin hän tunsi veren kohoavan päähänsä, ja harmin kipinä syttyi tuossa jo jäykistyneessä ja kylmenneessä sielussa.

Arkkidiakoni lähestyi häntä hitaasti. Tänä kauheana hetkenäkin näki tyttö papin palavan katseen tarkastelevan hänen alastomuuttaan himollisena, mustasukkaisena ja halukkaana. Sitten hän sanoi tytölle korkealla äänellä:

— Neito, oletko rukoillut Jumalalta anteeksi vikojasi ja puutteitasi?

Hän kumartui tytön puoleen ja lisäsi (katsojat luulivat hänen kuuntelevan hänen viimeistä rippiään):

— Tahdotko kuulua minulle? Voin vielä pelastaa sinut! Tyttö katsoi häneen kiinteästi:

— Mene pois, paholainen, tai minä paljastan sinut! Papin huulille ilmaantui kamala hymy.

— Sinua ei uskottaisi. — Sinä vain lisäisit häväistyksen rikokseesi. — Vastaa pian! tahdotko kuulua minulle?

— Mitä olet tehnyt minun Febukselleni?

— Hän on kuollut, sanoi pappi.

Samalla kurja arkkidiakoni kohotti koneellisesti päätään ja näki torin toisessa päässä Gondelaurier'n talon parvekkeella kapteenin seisovan Fleur-de-Lys'n vieressä. Hän horjahti, vei käden silmiensä ylle, katsahti vielä kerran, mutisi kirouksen ja hänen kasvopiirteensä kouristuivat rajusti.

— No niin! kuole siis! hän sanoi hampaittensa välitse. Kukaan ei saa sinua.

Ja kohottaen kätensä mustalaistytön ylitse huudahti hän haudanomaisella äänellä:

— *I nunc, anima anceps, et sit tibi Deus misericors!* [Mene nyt, syntinen sielu, ja olkoon sinulle Jumala armollinen!]

Ne olivat ne kauheat sanat, joilla tämä synkkä toimitus oli tapana päättää. Se oli sovittu merkki papin ja pyövelin kesken. Kansa lankesi polvilleen.

— *Kyrie eleison* [Herra, armahda meitä!], sanoivat portaalin suippokaaren alle jääneet papit.

— *Kyrie eleison*, toisti kansanjoukko äänten sorinalla, joka kohisi kaikkien päitten ylitse kuin myrskyävän meren pauhu.

— *Amen*, sanoi arkkidiakoni.

Hän käänsi kuolemaantuomitulle selkensä, hänen päänsä painui rintaa vasten, hän asetti käsivartensa ristiin, astui pappissaattueensa luo, ja hetken päästä hänen nähtiin katoavan ristien, kynttiläin ja kaapujen kera tuomiokirkon hämäriin holveihin; ja hänen kaikuva äänensä häipyi vähitellen kuoriin näitä epätoivoisia sanoja laulaen:

Omnes qurgites tui et fluctus tui super me transierunt! [Kaikki sinun hyökysi ja virtasi syöksyivät ylitseni!]

Kuului vain sveitsiläisten pertuskain kumean kalinan kaiku, joka muistutti kuolemaantuomitun viimeisiä hetkiä mittaavan kellon lyöntejä, ja sekin kuoli vähitellen kirkon laivan pylvästöihin.

Notre-Damen ovet olivat yhä auki, ja kirkon sisusta näkyi tyhjänä, autiona, suruverhoisena, valottomana ja äänettömänä.

Kuolemaantuomittu seiso liikkahtamatta paikallaan odottaen, että hänet vietäisiin pois. Erään oikeudenpalvelijan täytyi mennä nykäisemään mestari Charmolueta, joka koko toimituksen ajan oli ollut syventyneenä tuon pääportaalin korkokuvan tarkasteluun, joka toisten mielestä esittää Abrahamin uhria, toisten viisasten kiven toimintaa ja jossa enkeli kuvaa aurinkoa, puupino tulta ja Abraham käsityöläistä.

Hänen oli työlästä irroittua tuosta mielenkiintoisesta mietiskelystä, mutta viimein hän kääntyi, ja hänen viittauksestaan lähestyi kaksi keltapukuista miestä, pyövelinapulaiset, mustalaistyttöä sitoakseen jälleen hänen kätensä.

Sinä hetkenä, jolloin tuon onnettoman uudelleen piti astua kärryille ja matkata viimeiselle pysähdyspaikalleen, heräsi hänessä ehkä epätoivoinen elämänhalu. Hän kohotti punertavat ja kuivat silmänsä kohden taivasta, aurinkoa ja sinisten kolmioiden ja puolisuunnikkaiden leikkelemiä hopeaisia pilviä, sitten hän katsoi ympärilleen, maahan, väkijoukkoon, taloihin. Äkkiä, toisen keltapukuisista sitoessa hänen käsiään, hän päästi kauhean kirkaisun, ilonkirkaisun. Kaukana torin kulmauksessa sijaitsevalla parvekkeella hän oli nähnyt hänet, rakastettunsa Febuksen, toisen elämänsä! Tuomari oli valehdellut! pappi oli valehdellut! hän se oli, sitä ei voinut epäillä, hän oli siellä kauniina, ilmielävänä, loistavaan pukuunsa pukeutuneena, töyhtö hatussa, miekka vyöllä!

— Febus! hän huusi, Febukseni!

Ja hän tahtoi rakkaudessaan ja ihastuksessaan ojentaa vapisevat käsivartensa häntä kohden, mutta ne olivat sidotut.

Silloin hän näki kapteenin rypistävän kulmakarvojaan, kauniin, nuoren, hänen käsivarteensa nojaavan tytön katsovan häntä huulilla halveksiva ilme ja kiukkuisin katsein; sitten Febus lausui jonkin sanan, joita hän ei kuullut, ja molemmat katosivat kiireesti parvekkeen lasioven taakse, joka sulkeutui.

— Febus! hän huusi menehtyen, uskotko sinä sen? Kummallinen ajatus nousi samassa hänen mieleensä. Hän muisti, että hänet oli tuomittu kuolemaan Febus de Châteaupers'in murhasta.

Siihen asti hän oli kestänyt kaikki. Mutta tämä viimeinen isku oli liian ankara. Hän kaatui tajuttomana maahan.

— Käykää käsiksi, sanoi Charmolue, kantakaa hänet kärryille ja lopetetaan tämä juttu!

Kukaan ei tähän saakka ollut huomannut portaalin päällä sijaitsevain kuningaspatsaiden rivistössä erästä omituista katsojaa, joka oli seurannut kaikkea, mitä oli tapahtunut, niin liikahtamattomana, kaula niin kurkotettuna ja kasvot niin muodottomina, että jollei hänellä olisi ollut puoliksi punaista, puoliksi sinipunaista pukua, häntä olisi voinut luulla yhdeksi noista kivikummituksista, joiden kitojen kautta tuomiokirkon pitkät vesitorvet jo kuusisataa vuotta ovat vuodattaneet vetensä. Tältä katsojalta ei ollut mitään jäänyt huomaamatta, mitä kello kahdentoista jälkeen oli tapahtunut Notre-Damen portaalin edessä. Heti ensi hetkenä hän oli kenenkään huomaamatta sitonut lujasti erääseen pylvääseen tukevan, solmuilla varustetun köyden, jonka pää ulottui maahan asti. Sen tehtyään hän asettui rauhallisesti katselemaan ja vihelsi silloin tällöin, kun joku mustarastas lensi hänen ohitseensa. Äkkiä samana hetkenä, jolloin pyövelin apulaiset ryhtyivät panemaan täytäntöön Charmoluen tyyntä käskyä, hän astuu pengermän reunan yli ja tarttuu köyteen käsin, jaloin ja polvin; sitten nähdään hänen luisuvan pitkin portaalla kuin ruutua pitkin virtaava vesipisara, juoksevan pyöveleitä kohden nopeasti kuin katolta putoava kissa, lyövän heidät maahan kahdella valtavalla nyrkiniskulla, nostavan mustalaistytön yhdellä kädellä, kuin lapsi nostaa nukkensa, ja lennähtävän yhdellä ainoalla hyppäyksellä kirkkoon saakka, kohottaen neidon päänsä yli ja huutaen kauhealla äänellä:

— Turvapaikka!

Kaikki tapahtui niin nopeasti, että jos olisi ollut yö, olisi voinut nähdä sen yhden leimauksen valossa.

— Turvapaikka! turvapaikka! toisti kansanjoukko, ja tuon kymmentuhantisen joukon kättentaputus sai Quasimodon ainoan silmän ilosta ja ylpeydestä välähtämään.

Tämä pauhu sai kuolemaantuomitun virkoamaan. Hän avasi silmänsä ja katsahti Quasimodoon sulkien ne jälleen nopeasti aivan kuin pelastajansa säikäyttämänä.

Charmolue seisoi hölmistyneenä, samoin pyövelit ja koko saattue.

Notre-Damen muurien sisällä oli tuomittu todella loukkaamaton.

Tuomiokirkko oli turvapaikka. Inhimillinen oikeus ei ulottunut sen kynnyksen sisäpuolelle.

Quasimodo oli pysähtynyt pääportaalin alle. Hänen suuret jalkansa näyttivät tanakasti nojaavan kirkon kivilattiaan kuin raskaat roomalaiset pylväät. Hänen suuri tuuheatukkainen päänsä oli olkapäiden välissä kuin leijonalla, jolla on harja, mutta ei kaulaa. Hän piteli tuota värisevää tyttöä kuin valkeata verhoa käsnäisillä käsillään; mutta hän kantoi häntä niin hellävaroen kuin olisi pelännyt särkevänsä tai tahrivansa hänet. Hän näytti tuntevan, että siinä oli jotain hienoa, erikoista ja kallisarvoista, joka oli tehty toisia käsiä varten kuin hänen. Toisinaan näytti siltä, kuin hän ei olisi uskaltanut henkäykselläänkään koskea häneen. Sitten hän otti äkkiä suojelevasti hänet käsivarsilleen, painoi hänet rintaansa vasten kuin oman aarteensa, kuin äiti olisi tehnyt lapselleen; hänen hiidensilmänsä suuntautui tyttöön tulvillaan hellyyttä, surua ja sääliä ja kohosi sitten äkkiä salamoiden. Silloin naiset nauroivat ja itkivät ja kansanjoukko osoitti myrskyistä suosiota, sillä tällä hetkellä oli Quasimodo todella tavallaan kaunis. Hän oli kaunis, tuo orpo, tuo löytölapsi, tuo hylkiö, hän tunsu itsensä korkeaksi ja väkeväksi, hän katsoi kasvoista kasvoihin tuota yhteiskuntaa, josta hänet oli erotettu ja jonka toimiin hän niin voimallisesti oli sekaantunut, tuota inhimillistä oikeutta, jolta hän oli temmannut saaliin, kaikkia noita tiikereitä, joiden oli pakko lipoa huuliaan, noita vahteja, tuomareita, pyöveleitä, koko tuota kuninkaan mahtia, jonka hän, alhaisin, oli Jumalan avulla murtaanut.

Ja lisäksi oli jotain liikuttavaa tuossa suojeluksessa, jonka niin muodoton olento oli antanut niin onnettomalle, tuossa pelastuksessa, jolla Quasimodo oli vapauttanut kuolemaantuomitun. Siinä kosketti ja tuki luonnon ja yhteiskunnan kaksi kurjinta olentoa toisiaan.

Muutaman voitonriemuisen hetken kuluttua Quasimodo oli kuitenkin äkkiä rientänyt kirkkoon taakkoineen. Kansa, joka pitää sankaritöistä, etsi häntä silmillään hämärästä kirkonlaivasta pahoillaan siitä, että hän oli niin pian väistynyt sen suosionosoituksilta.

Äkkiä nähtiin hänen tulevan näkyviin Ranskan kuninkaitten patsasrivin toisesta päästä ja juoksevan sen viertä mielipuolen tavoin kantaen saalistaan kohotetuilla käsivarsillaan ja huutaen: — Turvapaikka! Kansanjoukko puhkesi uudelleen suosionosoituksiin. Päästyään pylväistön päähän hän katosi taas kirkon sisälle. Hetken päästä hän näyttäytyi uudelleen ylemmällä pengermällä, mustalaistyttö yhä käsivarsillaan, juosten yhä kuin hullu ja huutaen: — Turvapaikka! Ja kansanjoukko osoitti suosiotaan. Vihdoin ilmaantui hän kolmannen kerran suuren kellon tornin juurelle; oli kuin hän olisi siellä ylpeänä näyttänyt koko kaupungille sitä, jonka oli pelastanut, ja hänen jyrisevä äänensä, tuo ääni, jota niin harvoin kuultiin ja jota hän itse ei kuullut koskaan, toisti kolme kertaa raivolla, joka tuntui kohoavan pilviin saakka: — Turvapaikka! turvapaikka! turvapaikka!

— Hyvä! hyvä! huusi väkijoukko alhaalla, ja nämä valtavat suosionhuudot ihmetyttivät joen toisella puolella Grève-torille kerääntyneitä väkijoukkoa ja erakkoa, joka herkeämättä odotti katse hirsipuuhun kiinnitettynä.

YHDEKSÄS KIRJA

I. Kuumeessa

Claude Frolo ei ollut enää silloin Notre-Damessa, kun hänen ottopoikansa niin äkkiarvaamatta katkaisi sen kohtalokkaan solmun, johon onneton arkkidiakoni oli sitonut mustalaistytön ja itsensä. Päästyään sakaristoon hän oli riuhtaissut yltään messupaidan, kaavun ja kasukan, heittänyt ne ällistyneen kirkonpalvelijan käsiin, kiiruhtanut ulos luostariin johtavan oven kautta, käskenyt erään soutajan viemään hänet Seinen toiselle rannalle ja painautunut Yliopiston mäkisille kaduille, tietämättä minne mennä ja kohdaten joka askeleella joukoittain miehiä ja naisia, jotka hyväntuulisina kiiruhtivat Pont Saint-Micheliä kohden toivoen *vielä saapuvansa ajoissa* Grève-torille nähdäkseen noitaa hirtettävän; hän oli harhaillut kalpeana ja hämmentyneenä, sokeampana ja arempana kuin irti päässyt huuhkaja, jota keskellä päivää parvi poikia ajaa takaa. Hän ei tiennyt enää, missä hän oli, mitä ajatteli, uneksiko. Hän asteli, kiiruhti, juoksi mitä katua sattui, valitsematta, alati Grèven ajamana, tuon kauhean Grèven, jonka hän hämärästi tunsii olevan takanaan.

Hän riensi siten Sainte-Genevieve-mäkeä alas ja astui vihdoin ulos kaupungista Porte Saint-Victorin kautta. Hän jatkoi pakoaan niin kauan kuin näki taakseen vilkaistessaan Yliopiston tornirivin ja etukaupungin talot; mutta kun vihdoin muuan notkelma painoi tuon kirotn Pariisin hänen näköpiirinsä taakse, kun hän saattoi luulla olevansa sadan peninkulman päässä siitä maaseudulla, erämaassa, hän pysähtyi ja hänestä tuntui siltä kuin hän hengittäisi keveämmin.

Silloin alkoi hänen mieleensä tunkeutua kauheita ajatuksia. Hän näki selvästi sieluunsa, ja häntä puistatti. Hän ajatteli tuota onnetonta tyttöä, joka oli syössyt hänet ja jonka hän puolestaan oli syössyt turmioon. Hän loi tuijottavan silmäyksen sille kaksinkertaiselle tuskantielle, jonka onneton sallimus oli heidän kummankin kohtalolle määrännyt, aina siihen yhtymäkohtaan saakka, jossa se oli säälimättä antanut niiden murskautua toisiaan vasten. Hän mietti ikuisten lupausten hulluutta, viattomuuden, tieteen, uskonnon ja siveyden turhuutta, Jumalan hyödyttömyyttä. Hän antautui sydämen ilolla pahoille ajatuksille, ja kuta enemmän hän niihin vajosi, sitä selvemmin hän tunsu sisässään saatanallisen naurun purskahduksia.

Ja kaivautuessaan siten sieluunsa ja nähdessään, miten laajan alan luonto oli siinä valmistanut intohimoille, hän nauroi yhä katkerammin. Hän kaivoi esille kaiken vihansa, kaiken pahuutensa, mikä hänen sydämensä pohjalla oli, ja hän havaitsi sairasta tutkivan lääkärin kylmällä katseella, että tämä viha ja tämä pahuus oli vain vääristynyttä rakkautta; että rakkaus, tuo kaikkien inhimillisten hyveiden lähde muuttui papin sielussa kauheaksi irvikuvaksi, ja että hänen luontoisensa mies muuttuu papiksi antautuessaan paholaiseksi. Tällöin purskahti hän hirveään nauruun ja äkkiä hän kävi kalpeaksi miettiessään kohtalokkaan intohimonsa kamalinta puolta, tuota kalvavaa, myrkyllistä, vihantäyttä, leppymätöntä rakkautta, joka oli vain saattanut toisen hirteen, toisen helvettiin: tytön kuolemaan, hänet kadotukseen.

Ja sitten hän nauroi uudelleen muistaessaan, että Febus eli; että kapteeni kaikesta huolimatta eli, oli iloinen ja tyytyväinen, että hänellä oli entistä koreampi asetakki ja uusi rakastettu, jonka hän vei katsomaan entisen hirttämistä. Hänen naurunsa yltyi, kun hän ajatteli, että niistä olennoista, joille hän oli halunnut kuolemaa, mustalaistyttö, ainoa olento, jota hän ei vihannut, oli ainoa, jonka suhteen hän ei ollut epäonnistunut.

Kapteenista siirtyivät hänen ajatuksensa kansaan, ja hänessä syttyi eräänlainen ennenkuulumaton mustasukkaisuus. Hän ajatteli, että myös kansa, koko väkijoukko oli nähnyt hänen rakastamansa naisen paitasillaan, miltei alasti. Hän väenteli käsiään ajatellessaan, että tämä nainen, jonka muotojen näkeminen vain vilaukseltakin hämärässä olisi ollut hänen korkein onnensa, oli luovutettu päivänvalossa, keskellä kirkasta päivää kaikelle kansalle puettuna kuin hekumallista yötä varten. Hän itki raivosta kaikkea tuota iäksi häväistyä, lokaan tallattua, paljastettua, tahrattua rakkauden mysteeriä. Hän itki raivosta kuvitellessaan, miten monta saastaista katsetta tuo huolimattomasti kiinnitetty paita oli tyydyttänyt. Ja että kaunis tyttö, tuo neitseellinen lilja, tuo kainouden ja nautinnon malja, jota hän ei ollut uskaltanut muuta kuin vapisten lähentää huulilleen, oli muutettu eräänlaiseksi yleiseksi juoma-

altaaksi, josta Pariisin roskaväki, varkaat, kerjäläiset ja lakeijat olivat tulleet yhdessä juomaan julkeata, saastaista ja rivoa nautintoa.

Ja kun hän koetti luoda itselleen kuvaa siitä onnesta, jonka hän olisi voinut löytää maan päällä, ellei tyttö olisi ollut mustalainen ja hän pappi, ellei Febusta olisi ollut, ja ellei tyttö olisi tätä rakastanut; kun hän kuvitteli, että elämä onnessa ja rakkaudessa olisi ollut mahdollinen hänellekin, että siellä täällä maailmassa silläkin hetkellä oli onnellisia pareja, jotka oranssien alla, purojen partailla, auringon laskussa tai tähtikirkkaassa yössä olivat vaipuneina pitkiin pakinoihin; ja että hänkin, jos Jumala olisi niin tahtonut, olisi tytön kanssa voinut muodostaa tuollaisen siunatun parin, silloin sulii hänen sydämensä hellyydestä ja epätoivosta.

Oh! hän! se on hän! se hellittämätön ajatus palasi aina hänen mieleensä, kiduttaen häntä, kalvaen hänen aivojaan, raadellen hänen sieluaan. Hän ei tuntenut lainkaan katumusta, ei lainkaan omantunnonvaivoja; kaikki, minkä hän oli tehnyt, hän oli valmis tekemään uudelleen; hän näki hänet mieluummin pyövelin käsissä kuin kapteenin sylissä, mutta hän kärsi; hän kärsi niin suunnattomasti, että hän silloin tällöin nyhti irti kokonaisia tukkuja hiuksia nähdäkseen, eivätkö ne olleet käyneet valkeiksi.

Toisinaan pälkähti hänen päähänsä kesken kaiken, että nyt ehkä oli se hetki, jolloin tuo hirveä ketju, jonka hän aamulla oli nähnyt, kiristi rautasolmunsa tuon hennon ja kauniin kaulan ympäri. Tämä ajatus sai koko hänen ruumiinsa hikoilemaan.

Toisinaan hän yhä saatanallisesta nauraen itselleen kuvitteli samalla kertaa Esmeraldaa sellaisena, kuin hän oli hänet ensi kerran nähnyt, täynnä elämäniloa, huolettomana, koristettuna, tanssivana, siivitettyinä, sopusointuisena, ja Esmeraldaa tänä viimeisenä päivänä, paitasillaan, köysi kaulassa, nousemassa hitaasti paljain jaloin ylös hirsipuun teräviä porraspuita; tämä kaksinkertainen kuva kohosi hänen mieleensä sellaisella voimalla, että hän päästi kamalan karjaisun.

Tämän epätoivon myrskyn myllertäessä, pirstoessa, repiessä, väännellessä ja raastaessa juuriltaan kaikki hänen sielussaan, hän loi silmäyksen luontoon ympärillään. Hänen edessään nokkivat kanat pensaita, sinikiiltävät sontiaiset liikkuivat auringonpaisteessa, hänen päänsä yllä purjehti muutamia laikullisia pilviryymiä sinisellä taivaalla, taivaanrannalla pisti Saint-Victorin luostarin tornihuipun liuskakiviobeliski esiin mäkien aaltoviivan takaa, ja Copeaux-mäen mylläri katseli vihellellä myllynsä ahkerien siipien pyörintää. Koko tämä toimielias, järjestetty, rauhallinen elämä, joka tuhansissa muodoissa ilmeni hänen ympärillään, vaivasi häntä. Hän pakeni uudelleen.

Hän harhaili siten iltaan saakka. Tätä luonnon, elämän, oman itsensä, ihmisen, Jumalan, kaiken pakenemista kesti koko päivän. Toisinaan hän heittäytyi maahan kasvoilleen ja raastoi kynsillään irti maasta viljan oraita. Toisinaan hän pysähtyi autiolle kyläkadulle, ja hänen ajatuksensa olivat niin sietämättömiä, että hän tarttui molemmin käsin päähänsä ja yritti riuhtaista sitä irti olkapäistä murskatakseen sen maata vasten.

Kun aurinko alkoi laskea, hän tutki itseään uudelleen ja huomasi itsensä miltei mielipuoleksi. Myrsky, joka oli riehunut hänessä siitä saakka, jolloin hän oli kadottanut toivon ja halun mustalaistytön vapauttamiseen, tuo myrsky ei ollut jättänyt hänen tietoisuuteensa ainoatakaan tervettä ja selvää ajatusta. Hänen järkensä oli aivan repaleina. Hän näki mielikuvituksessaan vain kaksi selvää kuvaa enää: Esmeraldan ja hirsipuun; kaikki muu oli mustana. Nämä kaksi kuvaa muodostivat yhdessä kauhean ryhmän, ja kuta enemmän hän hämmennyksessään pystyi kiinnittämään niihin ajatuksiaan ja tarkkaavaisuuttaan, sitä mukaa hän näki niiden kasvavan yhä enenevissä mielikuvituksellisissa mittasuhteissa, toisen suloudessa, lumousvoimassa, kauneudessa ja valossa, toisen kauhussa, niin että Esmeralda näytti hänestä lopulta tähdeltä, hirsipuu suunnattomalta luiselta käsivarrelta.

Kummallista oli, ettei koko tämän kidutuksen aikana hänen päähänsä kertaakaan vakavasti pälkähtänyt kuolla. Niin oli luonto tuon onnettoman laatinut. Hän riippui kiinni elämässä. Ehkäpä hän näki todella kadotuksen tuolla puolen.

Aurinko vaipui yhä lähemmäksi taivaanrantaan. Hämärä vaisto sanoi hänessä olevalle elolliselle olenolle, että oli aika palata. Hän luuli olevansa kaukana Pariisista, mutta katseltuaan tarkemmin ympärilleen hän huomasi, että hän vain oli kiertänyt Yliopiston ympärismuuria. Saint-Sulpicen torin ja Saint-Germaindes-Prés'n kolme korkeaa huippua kuvastuivat kaukana oikealla taivasta vasten. Hän suuntasi askeleensa sinne päin. Kuullessaan vahdin huutavan hänelle Saint-Germainin luostarin sakaramuureilta, hän väistyi syrjään, astui eräälle polulle, joka kulki luostarin myllyn ja kauppalan sairaalan välitse, ja joutui hetken päästä Pré-aux-Clercs'in luo, joka oli tunnettu mellakoista, joita siellä pidettiin yötä päivää; se oli Saint-Germainin munkkiraukkojen kauhu-lohikäärme. Arkkidiakoni pelkäsi, että tapaisi siellä jonkun; hän pelkäsi kaikkia ihmiskasvoja; hän oli väistänyt Yliopistoa ja Saint-Germainia ja halusi vasta illan pimeyden suojassa astua kaupunkiin. Hän kulki Pré-aux-Clercs'in kautta sitä yksinäistä polkua pitkin, joka mutkitteli Dieu-Neufiin, ja saapui viimein joen rannalle. Siellä hän tapasi erään soutajan, joka muutamasta pariisilaisesta denieristä souti hänet Citén kärkeen ja laski hänet maihin tuolle autiolle maakielekkeelle, jossa lukija on nähnyt Gringoiren uneksivan ja joka ulottui kuninkaallisten puutarhain toiselle puolelle Paimensaaren suuntaisena.

Veneen yksitoikkoinen keinunta ja veden solina olivat vaivuttaneet onnettoman Clauden jonkinlaiseen horrostilaan. Kun soutaja oli poistunut, hän seisoj aluksi jonkin hetken rannalla tylsänä tuijottaen eteensä ja näki esineet vain suurentavan keinunnan lävitse, mikä sai kaikki näyttämään hänen silmissään jonkinlaisilta aavekuvilta. Ei ole lainkaan harvinaista, että suuren surun vaikuttama väsymys aiheuttaa tällaista.

Aurinko oli laskenut korkean Nesle-tornin taakse. Alkoi hämärtää. Taivas oli kuulas, joen kalvo välkkyi. Näiden kahden valoisan kohdan välissä lepäsi Seinen vasemman rannan musta juova, johon hänen silmänsä tuijottivat ja joka perspektiivin vuoksi yhä kaventuen taivaanrannan utuisessa etäisyydessä muistutti mustaa torninhuippua. Rannalla tiheissä riveissä olevista taloista näkyi vain tummat varjokuvat, jotka selvästi piirtyivät taivaan ja joen valokuovia vasten. Siellä täällä alkoivat ikkunat välkkyä tulisilminä. Tuo suunnaton musta obeliski, joka siten lepäsi taivaan ja siltä kohtaa varsin leveän joen valopintojen välissä, teki arkkidiakoniin samantapaisen vaikutuksen, kuin joku henkilö saattaisi tuntea maatessaan selällään Strassburgin tuomiokirkon tornin juurella ja nähdessään tuon valtavan huipun häipyvän illan hämyyn. Tässä oli vain se erotus, että dom Claude seisoj ja obeliski lepäsi; mutta kun joki kuvastaessaan taivasta avasi hänen jalkainsa alle huimaavan syvyyden, näytti tuo suunnaton niemeke kohoavan yhtä korkealle avaruuteen kuin minkä tuomiokirkon torni tahansa; ja vaikutelma oli sama. Ja tuossa vaikutelmassa oli vielä sikäli oudompi ja syvempi teho, että tässä kylläkin oli Strassburgin kellotorni, mutta peninkulman korkuisena, mikä oli ennen kuulumatonta, jättiläismäistä, mittaamatonta, rakennus, jollaista ei ainoakaan ihmissilmä ollut nähnyt, Baabelin torni. Talojen savutorvet, muurien harjat, kattojen terävät päädyt, augustiinilaisluostarin torninhuippu, Tour de Nesle, kaikki tuon suunnattoman obeliskin kyljessä olevat ulkonemat, jotka näyttivät suunnattomilta, omituisilta veistoksilta, lisäsivät vaikutelmaa. Siinä aistiharhojen tilassa, jossa dom Claude oli, hän luuli omin silmin näkevänsä helvetin kellotornin; nuo tuhannet valopilkut, joita näkyi huippuun saakka tuon kauhean tornin pinnalla, näyttivät hänestä sen sisällä olevan suunnattoman lieden aukoilta; äänet ja melu, joka sieltä kuului, tuntui hänestä parkunalta ja korahduksilta. Silloin valtasi hänet pelko, hän asetti kädet korviensa eteen, ettei kuulisi, käänsi selkensä, ettei näkisi ja pakeni pitkin askelin tuota kauhistuttavaa näkyä.

Mutta näköhäiriön syy oli hänessä itsessään.

Kun hän saapui kaduille, näyttivät hänestä ohikulkijat, joita liikkui kauppapuodeista pilkistävän valon hohteessa, alati hänen ympärillään kuhisevilta peikoilta. Hänen korvissaan kumisi omituisesti. Hän ei nähnyt taloja, ei katuja, ei vaunuja, ei miehiä eikä naisia, vaan sekamelskan epämääräisiä esineitä, jotka liittyivät toisiinsa. Rue de la Barillerien kulmassa oli maustepuoti, jonka katoksen koko reunus oli ikimuistoisen

tavan mukaan täynnä peltirenkaiisiin kiinnitettyjä puukynttilöitä, jotka toisiaan vasten kolahtaessaan synnyttivät kastanjettien ääntä muistuttavan paukkeen. Hän luuli kuulevansa Montfauconin luurankojen kalahtelevan toisiaan vasten pimeässä.

— Oh! hän mutisi, tuuli lyö niitä toisiaan vasten ja saa niiden kahleitten räminän sekoittumaan niiden luiden kalahteluun! Ehkä hän on siellä niiden joukossa!

Pökerryksissään hän ei tiennyt minne meni. Hetken päästä hän huomasi olevansa Saint-Michelin sillalla. Eräässä maakerroksen ikkunassa oli valoa. Hän meni sen luo. Erään rikkinäisen ruudun lävitse hän näki siivottoman huoneen, joka herätti hänessä hämäriä muistoja. Keskellä tuota huonerähjää, jota savuava lamppu himmeästi valaisi, syleili nuori, vaalea, verevä mies, jolla oli iloiset kasvot, äänekkäästi nauraan nuorta, puolialastonta tyttöä. Lampun ääressä istui vanha eukko kehräten ja laulaen särähtelevällä äänellä. Kun nuori mies ei aina nauranut, kuului eukon laulusta jokin pätkä papin korviin. Se oli käsittämätöntä ja hirvittävää:

Mylvi, Grève, ulvo, Grève!
Pyöri, rukkini, pyöri,
pyövelille kehrää nyöri;
hän taas hirsipuulla hyöri.
Mylvi, Grève, ulvo, Grève!

Kehrään kauniin hamppuköyden!
Pelkkää hamppua kylväkäätte!
Vehnää vaille, velhot, jäätte.
Koska varkaan vievän näätte
kauniin hamppuköyden!

Mylvi, Grève, ulvo, Grève!
nähdessäsi sutkan suoran:
killumassa velhohuoran
silmutkassa hamppunuoran.
Mylvi, Grève, ulvo, Grève!

Nuori mies nauroi ja likisteli tyttöä. Vanha vaimo oli Falourdelin eukko. Tyttö oli portto. Nuori mies oli hänen nuori veljensä Jehan.

Arkkidiakoni katseli edelleen ikkunasta sisälle. Samapa se, mitä katseli.

Hän näki Jehanin menevän huoneen toisessa päässä olevan ikkunan luo, avaavan sen, katsahdettavan rantakadulle, jonka ikkunoista tuhannet valot vilkkuivat, ja kuuli hänen sanovan sitä sulkiessaan:

— Herra nähköön! onhan jo tulossa yö. Porvarit sytyttävät kynttilöitään ja hyvä Jumala tahtiaan.

Sitten Jehan palasi porton luo, vilkaisi läheisellä pöydällä olevaa pulloa ja huudahti:

— Jo tyhjä, tuhat tulimmaista! eikä minulla ole enää rahaa! Isabeau, hentukkani, en ole tyytyväinen Jupiteriin, ennen kuin hän on muuttanut sinun valkeat nisäsi mustiksi pulloiksi, joista voin imeä Beauneviiniä yötä päivää.

Tämä kaunis sutkaus nauratti ilotyttöä, ja Jehan lähti ulos.

Dom Claude ehti toin tuskin heittäytyä maahan, ettei veli näkisi ja tuntisi häntä. Katu oli onneksi pimeä, ja ylioppilas oli juovuksissa. Hän äkkäsi kuitenkin lokaisella kadulla makaavan miehen.

— Oh! hoh! hän sanoi, veijari on viettänyt hauskan päivän.

Hän tönäisi jalallaan dom Claudea, joka pidätti hengitystään.

— Tukkihupalassa, jatkoi Jehan. Hitto vie, täynnä kuin tynnyri! Oikea viinitynnyristä irroitunut iilimato. Kaljupäinen, hän lisäsi kumartuen; vanha mies! *Fortunate senex!* [Onnellinen vanhuus!]

Dom Claude kuuli hänen loittonevan mutisten:

— Kaikki samanlaisia! Järki on mainio asia, ja veljeni arkkidiakoni on onnellinen, hän kun on sekä viisas että varakas.

Arkkidiakoni nousi ylös ja juoksi minkä pääsi Notre-Damea kohti, jonka valtavien tornien hän näki kohoavan hämärässä kattojen yllä.

Saapuessaan hengästyneenä kirkon torille hän pysähtyi eikä heti uskaltanut nostaa katsettaan tuota synkkää rakennusta kohden.

— Oh! hän. mutisi, onko totta, että niin kauheata on voinut tapahtua täällä tänään, tänä aamuna!

Hän rohkaisi kuitenkin mielensä ja silmäsi kirkkoa. Sen julkisivu oli pimeä. Taivas sen takana oli täynnä välkkyviä tähtiä. Nouseva puolikuu paistoi tällä hetkellä oikeanpuoleisen tornin huipulla, ja näytti siltä kuin jokin loistava lintu olisi istunut tornin mustan apilanlehtikaiteen reunalle.

Luostarin portti oli lukossa. Mutta arkkidiakonilla oli aina taskussaan sen tornin avain, jossa hänen työkammionsa oli. Hän käytti nyt sitä päästäkseen kirkkoon.

Se oli pimeä ja hiljainen kuin hautaholvi. Pimeydestä, joka seinistäkin uhosi häntä vastaan, hän huomasi, ettei aamupäivän juhlatöimituksen suruverhoitusta vielä oltu otettu pois. Suuri hopearisti hohti pimeässä täynnä valoläikkiä aivan kuin linnunrata tässä haudanyössä. Kuorin korkeista ikkunoista näkyi mustan verhoituksen yläpuolella suippokaarien yläosat, joitten ruutujen lävitse kuu kumotti ja joissa oli vain yön epämääräisiä värejä, jonkinlaista sinipunaista, valkoista ja sinistä, jollaista väriyhdistelmää ei näe muualla kuin kuolleitten kasvoilla. Nähdessään ympäri kuoria nämä kalpeat suippokaarien kärjet, luuli arkkidiakoni näkevänsä kadotukseen tuomittujen piispain hiippoja. Hän sulki silmänsä ja kun hän ne jälleen avasi, hän luuli näkevänsä piirin kalpeita kasvoja, jotka katselivat häntä.

Hän alkoi juosta kirkon halki. Silloin hänestä tuntui kuin kirkkokin alkaisi liikkua, elävöityä, elää, kuin jokainen valtava pylväs muuttuisi suunnattomaksi jalaksi, joka painaltaisi leveän kivisen jalkapohjansa lattiaa vasten, kuin tuo jättiläismäinen tuomiokirkko olisikin vain suunnaton elefantti, joka huohottaen asteli pylväsvaloillaan, tornit kärsänään ja laaja musta verhoitus peitteenä.

Lopulta kuume tai hulluus oli päässyt sellaiseen valtaan, että tuo onneton aisti ulkoisen maailman vain jonkinlaisena näkyvänä, ruumiillisena, kauhistavana ilmestyksenä.

Hetkeksi hän tunsu helpotusta. Paetessaan erääseen sivulaivaan, hän huomasi erään pylvästen takana punertavan hohteen. Hän kiiruhti sinne päin kuin tähteä kohden. Tuo valo hohti pienestä lampusta, joka yötä päivää valaisi Notre-Damen yleistä messukirjaa rautaristikkonsa takana. Hän hyökkäsi ahnaasti tuon pyhän kirjan kimppeun toivoen siitä löytävänsä lohtua tai rohkaisua. Teos oli auki Jobin kirjan seuraavan jakeen kohdalta, jota hänen tuijottava katseensa tarkkasi: — "Ja henki astui ohitseni, ja minä kuulin hiljaisen henkäyksen, ja kylmät väreet kulkivat selkäpiitäni pitkin."

Lukiessaan näitä kolkkoja sanoja hän koki samaa kuin sokea, joka tuntee käsiinsä osuneen sauvan pistävän itseään. Hänen polvensa tuntuivat hervottomilta, ja hän lysähti lattialle muistellen häntä, joka oli kuollut päivällä. Hän tunsu niin monien kauheitten mielikuvien kohoavan aivoihinsa, että hänestä tuntui siltä, kuin hänen päänsä olisi muuttunut helvetin savutorveksi.

Hän makasi näin hyvän hetken ajattelematta mitään, murtuneena ja tahdottomana hornanvaltojen temmelyskenttänä. Vihdoin häneen palasi hitunen voimaa ja hänen päähänsä pälkähti etsiä pakopaikkaa tornista uskollisen Quasimodon luota. Hän nousi pystyyn ja peloissaan otti messukirjan lampun valaistakseen tietään. Se oli pyhäinryöstöä, mutta sellaista pikkuseikkaa hän ei tullut ajatelleeksi.

Hän nousi hitaasti torninportaita, tuntien salaista pelkoa, joka hiipi myös niiden harvojen kulkijain mieleen, jotka tänä myöhäisenä hetkenä astelivat tuomiokirkonkorin poikki, kun he näkivät tuon salaperäisen valon nousevan luukulta luukulle, tornin juurelta miltei sen huipulle saakka.

Äkkiä hän tunsi raikkaan ilman tuulahtavan vastaansa; hän oli saapunut ylimmän pylvästasanteen ovelle. Ilma oli viileä: taivaalla purjehtivat pilvet muistuttivat suuria jäälohkareita, jotka valkeine reunoineen tunkivat toistensa päälle ja puskiivat toistensa kulmat rikki aivan kuin jäänlähdön aikana keväisellä virralla. Pilvien välistä pilkistävä puolikuu muistutti taivaan laivaa, joka oli tarttunut kiinni näitten jättien väliin.

Hän loi katseensa alemmas ja tarkasteli hetkisen torneja yhdistävän pylvästön lävitse etäällä usva- ja utuharson keskellä häämöttävää Pariisin äänetöntä kattomerta, joka täynnä tiheään sullottuja pieniä huippuja lepäsi hänen edessään muistuttaen kesäoisen, levollisen meren laineita.

Kuu valaisi himmeästi luoden katoille ja maahan tuhkanharmaan värisävyn.

Samassa kuului kellon kumea, värähtelevä ääni lyövän kahtatoista.

Pappi ajatteli keskipäivää. Kahdentoistalyönnit toistuivat.

— Oh! sanoi pappi hiljaa itsekseen, hän on nyt kylmänä.

Äkkiä tuulenpuuska sammutti hänen lamppunsa, ja miltei samalla hetkellä hän näki varjon, jonkin valkean, jonkun olennon, naishahmon astuvan esille tornin toisesta kulmasta. Hän alkoi vapista. Tuon naisen vieressä kulki pieni vuohi, jonka määkinä sekoittui kellon viimeisiin lyönteihin.

Ponnistaen tahdonvoimiaan dom Claude tarkasti olentoa. Se oli hän.

Hän oli kalpea, hän oli synkkä. Hänen hiuksensa valuivat olkapäille niinkuin aamullakin. Mutta hänellä ei enää ollut köyttä kaulassa, hänen kätensä eivät enää olleet sidotut. Hän oli vapaa, hän oli vainaja.

Hän oli valkopukuinen, ja hänen päässään oli valkea huntu.

Hän astui pappia kohden hitaasti, katse taivasta kohden kohotettuna. Noiduttu vuohi seurasi häntä. Papista tuntui siltä kuin hänen jalkoihinsa olisi kytketty kiviä. Joka askeleella, jonka haamu astui eteenpäin, hän astui taaksepäin; muuta hän ei voinut tehdä. Näin hän joutui takaisin pimeään porrasholviin. Hänet jääti ajatus, että haamu valitsisi saman tien; jos se olisi tehnyt sen, hän olisi kuollut kauhusta.

Se tuli tosiaan portaisiin johtavan oven luo, pysähtyi siihen hetkeksi, tuijotti pimeään, mutta näyttämättä huomaavan pappia se lähti pois. Hän näytti papista suuremmalta

kuin eläessään. Pappi näki kuun hänen valkean pukunsa lävitse, hän kuuli hänen hengityksensä.

Kun haamu oli mennyt ohitse, pappi alkoi laskeutua portaita alas yhtä hitaasti kuin oli nähnyt kummituksen liikkuvan, luullen itsekin olevansa kummitus, astuen hämmentyneenä, hiukset kauhusta kankeina ja sammunut lamppu yhä kädessä; ja laskeutuessaan siten kiertoportaita alas hän kuuli selvästi äänen toistavan nauraen korvaansa:

"... Henki astui ohitseni, ja minä kuulin hiljaisen henkäyksen, ja kylmät väreet kulkivat selkäpiitäni pitkin."

II. Kyttyräselkä, silmäpuoli, nilkku

Jokaisella kaupungilla keskiajalla ja jokaisella kaupungilla Ranskassa Ludvig XII:n aikaan saakka oli turvapaikkansa. Keskellä sitä barbaaristen rikoslakien ja tuomioistuimien vedenpaisumusta, joka peitti koko kaupungin, muodostivat nämä turvapaikat jonkinlaisia saaria, jotka kohosivat inhimillisen oikeuden käytön pinnan yläpuolelle. Jokainen rikollinen, joka nousi niille, oli pelastettu. Jokaisen kaupungin piirissä oli miltei yhtä monta turvapaikkaa kuin teloituspaiikkaakin. Se oli rankaisemattomuuden väärinkäyttöä kuolemanrangaistuksen rinnalla, kaksi huonoa tapaa toistensa vastapainoksi. Kuninkaan linnalla, ruhtinasten palatseilla ja etenkin kirkoilla oli turvapaikkaoikeus. Joskus tapahtui, että kokonainen kaupunki, joka tarvitsi uusia asukkaita, julistettiin joksikin ajaksi vapaakaupungiksi. Ludvig XI myönsi Pariisille vuonna 1467 turvapaikkaoikeuden.

Astuttuaan jalallaan turvapaikkaan rikollinen oli koskematon: mutta hänen tuli varoa lähtemästä sieltä. Askelkin pyhäkön ulkopuolelle, ja hän syöksyi takaisin virtaan. Teili, hirsipuu ja mestauskirves vartioivat tarkoin turvapaikkaa ja vaaniskelivat alati saalistaan kuin haikalat laivan ympärillä. Niinpä kuolemaantuomittujen nähtiin harmaantuvan jonkin luostarin porttikäytävässä, jonkin palatsin portailla tai jonkin kirkon portaalien alla. Siten oli turvapaikka samalla vankila. Joskus tapahtui, että parlamentin virallinen määräys rikkoi turvapaikkaoikeutta ja luovutti tuomitun pyövelille; mutta niin tapahtui harvoin. Parlamentit pelkäsivät piispoja, ja kun papin- ja tuomarinkaavut joutuivat otteluun keskenään, ei jälkimmäinen juuri selvinnyt ehjänä leikistä. Joskus, kuten Pariisin pyövelin Petit-Jeanin murhaajan ja Jean Valleret'n murhaajan Emery Rousseau'n jutuissa, tapahtui kuitenkin, että oikeus kirkkoa uhmaten pani tuomionsa täytäntöön; mutta onneton se, joka ilman parlamentin määräystä tunkeutui aseistettuna turvapaikkaan! Onhan tunnettua Robert de Clermont'in, Ranskan marsalkan, ja Jean de Châlons'in, Champagnen marsalkan kuoleman syy; ja asia koski kuitenkin vain muuatta Perrin Marcia, välittäjänapulaista,

kurjaa murhamiestä; mutta nuo kaksi marsalkkaa olivat särkeneet Saint-Méryn portit, ja se oli ennen kuulumatonta.

Turvapaikkaoikeutta kunnioitettiin siinä määrin, että tarinain mukaan eläimetkin saivat usein nauttia sitä. Aymoin kertoo, että kun muuan Dagobertin ajama hirvi pakeni pyhän Dionysiuksen haudalle, koirat pysähtyivät haukkuen sen ääreen.

Kirkoissa oli tavallisesti pieni komero turvanetsijoita varten. Vuonna 1407 rakenutti Nicolas Flamel Saint-Jacques-de-la-Boucherien kattoholvin päälle kammion, joka maksoi hänelle neljä livreä, kuusi souta, kuusitoista pariisilaista denieriä.

Notre-Damessa oli turvapaikkana pieni komero, joka oli laitettu erään sivulaivan katon päälle tukipatsaitten alle ja josta näki luostariin; se oli samassa paikassa, johon nykyisen torninvartijan vaimo oli laittanut pienen puutarhan, joka Babylonin riippuvain puutarhain rinnalla on kuin vuohenkaali palmun, kuin portinvartijatar Semiramiksen rinnalla.

Sinne Quasimodo oli hillittömän ja voitonriemuisen kiertokulkunsa jälkeen torneissa ja pylvästöissä sijoittanut Esmeraldan. Tämän riemukulun aikana tyttö ei ollut tointunut; puolittain tiedottomana, puolittain tajuissaan hän oli vain huomannut, että hän nousi ylöspäin ilmassa, että hän leijaili ja lensi, että joku vei häntä pois maan pinnalta. Silloin tällöin hän kuuli Quasimodon kaikuvan naurun ja jyrisevän äänen korvissaan; hän raotti silmiään ja näki silloin allansa epäselvästi Pariisin tuhannet liuskakivi- ja tiilikatot sinisenä ja punaisena mosaiikkina ja yllänsä Quasimodon kauheat ja riemukkaat kasvot. Silloin hänen silmäluomensa painuivat jälleen kiinni; hän luuli, että loppu oli tullut, että hänet oli teloitettu hänen tainnostilansa aikana, ja tuo muodoton paholainen, joka oli käynyt hänen kohtaloonsa käsiksi, oli jälleen saanut hänet valtaansa ja kiidätti häntä pois. Tyttö ei uskaltanut enää katsoa häntä ja antoi itseään kantaa.

Mutta kun kellonsoittaja huohottaen ja tukka liehuen oli asettanut hänet kammioon, kun hän tunsu hänen karkeitten käsiensä hellävaroen irrottavan köyden, joka kiristi hänen käsivarsiaan, hätkähdytti se häntä samalla lailla kuin hereille kavahtaminen keskellä yötä karille ajaneen laivan matkustajia. Hänen ajatustoimintansakin elpyi vähitellen. Hän huomasi olevansa Notre-Damessa, hän muisti, että hänet oli riistetty pyövelin käsistä, että Febus eli, ettei Febus enää rakastanut häntä; ja kun nämä kaksi ajatusta, joista toinen niin suuresti katkeroitti toista, yhtäikaa heräsivät onnettomassa kuolemaantuomitussa, kääntyi hän Quasimodon puoleen, joka pelottavana seisoi hänen vieressään, ja sanoi:

— Miksi pelastitte minut?

Quasimodo katseli tyttöä innokkaana, ikään kuin koettaen arvata, mitä tämä hänelle sanoi. Tyttö toisti kysymyksen. Silloin Quasimodo katsoi häntä syvän surun ilmein ja riensi pois.

Tyttö katsoi ihmetellen hänen jälkeensä.

Hetken kuluttua hän saapui takaisin kantaen myttyä, jonka heitti tytön jalkoihin. Siinä oli vaatteita, joita säälivät naiset olivat häntä varten asettaneet kirkon kynnykselle. Silloin tyttö katsoi itseään, huomasi olevansa miltei alasti ja punastui. Hän palasi elämään.

Quasimodoonkin näytti tämä kainous tarttuvan. Hän nosti leveän kämmenen siimalleen ja poistui jälleen, mutta hitain askelin.

Tyttö pukeutui nopeasti. Puku oli valkea, valkealla hunnulla varustettu. Hôtel-Dieun noviisien puku.

Tuskin hän oli ehtinyt pukeutua, kun hän näki Quasimodon palaavan.

Hänellä oli kori toisessa kainalossa, toisessa patja. Korissa oli pullo, leipää ja muuta ruokaa. Hän asetti korin maahan ja sanoi: — Syökää. — Hän levitti patjan lattialle ja sanoi: — Nukkukaa. — Kellonsoittaja oli tuonut hänelle oman ateriansa ja oman vuoteensa.

Mustalaistyttö katsahti häneen kiittääkseen häntä, mutta ei saanut sanaakaan suustaan. Quasimodo raukka oli todellakin kauhistuttava. Hän painoi päänsä alas, ja kammo värisytti häntä.

Silloin sanoi Quasimodo:

— Herätän teissä pelkoa. Olen kovin ruma, eikö niin? Älkää katsoko minuun. Kuulkaa vain mitä puhun. — Päivisin tulee teidän pysytellä täällä; öisin voitte kävellä pitkin kirkkoa. Mutta älkää milloinkaan astuko kirkon ulkopuolelle. Silloin olette hukassa. Ne tappaisivat teidät, ja minä kuolisin.

Liikuttuneena tyttö nosti päätään vastatakseen hänelle, mutta hän oli jo mennyt. Tyttö oli jälleen yksin. Hän mietiskeli tuon melkein kummituksellisen olennon omituisia sanoja, hämmästyneenä hänen äänensä samalla käheästä ja lempeästä sävystä.

Sitten hän tarkasteli komeroaan. Se oli noin kuuden neliöjalan laajuinen kammio, jonka pieni ikkunaluukku ja ovi olivat loivasti viettävälle liuskakivikatolle päin. Useat eläinten päitten muotoiset vesitorvet näyttivät kurkottavan kaulojaan katsoakseen häntä. Kattonsa reunalta hän näki Pariisin liesien savun nousevan taivasta kohden lukemattomista savutorvista. Se oli surullinen näky mustalaistyttö raukalle,

löytölapselle, kuolemaantuomitulle, onnettomalle, jolla ei ollut isänmaata, ei vanhempia, ei kotiliettä.

Juuri silloin, kun ajatus hänen hylätystä tilastaan valtasi hänet voimakkaampana kuin milloinkaan ennen, hän tunsu karvaisen ja partaisen pään koskettavan käsiään ja polviaan. Hän hätkähti (kaikki säikäytti häntä nykyään) ja katsoi. Se oli vuohi raukka, pikku Djali, joka samalla, kun Quasimodo oli hajoittanut Charmoluen joukon ja kantanut Esmeraldan pois, oli juossut hänen jäljessään ja seissyt jo lähes tunnin anoen ja hyväillen hänen jalkainsa juuressa saamatta osakseen katsettakaan. Mustalaistyttö tuhlasi sille suudelmiaan.

— Oh! Djali, hän sanoi, miten saatoin unohtaa sinut! Sinä ajattelet aina minua! Oh! sinä et ole kiittämätön, sinä!

Ikään kuin näkymätön käsi olisi kohottanut painon hänen sydämeltään, hän alkoi samassa itkeä ja tunsu, että tulvivain kyynelten keralla katosi hänen kipein ja katkerin tuskansa.

Illan tullen hän havaitsi yötaivaan niin kauniiksi ja kuutamon niin houkuttelevaksi, että hän kiersi ylemmän tornin penkereen ympäri. Maa täältä ylhäältä katsoen näytti hänestä niin tyyneltä, että hän tunsu jonkin verran lievitystä.

III. Kuuro

Seuraavana aamuna havahduttuaan tyttö tajusi, että hän oli nukahtanut. Tämä omituinen seikka ihmetytti häntä. Niin kauan oli jo siitä, kun hän oli viimeksi nukkunut. Nousevan auringon iloiset säteet pilkistivät hänen ikkunaluukustaan sisälle ja osuivat hänen kasvoihinsa. Mutta samalla kun hän näki auringon, hän huomasi luukussa muutakin, joka pelotti häntä: Quasimodon kasvot. Hän sulki silmänsä, mutta turhaan: hän luuli yhä ruusuisten silmäluomiensa lävitse näkevänsä tuon kyttyräselkäisen, silmäpuolisen ja torahampaisen maahisen naamion. Silloin hän kuuli, pitäessään silmiään yhä kiinni, käheän äänen sanovan lempeästi:

— Älkää pelätkö. Olen ystävänne. Tulin katsomaan teitä, kun nukuitte. Eihän teitä haittaa, vaikka olenkin tässä, kun silmänne ovat kiinni? Nyt menen tieheni. Olen jo muurin takana. Voitte avata silmänne.

Sanoja vielä surullisempi oli ääni, jolla ne lausuttiin. Mustalaistyttö avasi liikuttuneena silmänsä. Quasimodo ei todellakaan enää ollut luukulla. Tyttö meni ikkunaan ja näki tuon kyttyräselkäisen raukan istuvan muurinnurkkauksessa murheellisena ja alistuneessa kyyryasennossa. Tyttö koetti voittaa sen vastenmielisyyden, jota Quasimodo herätti hänessä.

— Tulkaa, hän sanoi rujolle lempeästi.

Kun Quasimodo näki hänen huuliensa liikkuvan, hän luuli että tyttö kehoitti häntä poistumaan; hän nousi ylös ja lähti nilkuttamaan tiehensä hitain askelin ja pää painuksissa, uskaltamatta nostaa tyttöön edes epätoivoista katsettaan.

— Tulkaahan nyt! huusi tyttö, mutta Quasimodo loittoni yhä.

Silloin tyttö syöksähti ulos kammioistaan, riensi hänen jälkeensä ja tarttui häntä käsivarteen. Tämä kosketus sai Quasimodon koko ruumiin vapisemaan. Hän kohotti rukoilevasti silmänsä, mutta nähdessään että tyttö johdatti häntä takaisin kammioon, hänen kasvonsa säteilivät ilosta. Tyttö koetti saada häntä astumaan sisälle, mutta hän ei tahtonut millään muotoa astua kynnyksen yli.

— Ei, ei, hän sanoi, huuhekaja ei astu leivosen pesään. Silloin kyyristyi tyttö sirosti vuoteelleen nukkuvu vuohi jalkainsa juuressa. Kumpikin oli hetken liikahtamatta; ääneti katseli Quasimodo niin suurta suloutta, tyttö niin suurta rumuutta. Joka hetki hän keksi Quasimodossa uusia epämuotoisuuksia. Hänen katseensa kulki vääristä sääristä kyttyrään, kyttyrystä ainoaan silmään. Hän ei voinut ymmärtää, miten saattoi olla olemassa niin muodoton olento. Mutta tuosta olennosta huokui kuitenkin sellaista surumielisyyttä ja lempeyttä, että tyttö alkoi tottua häneen.

Quasimodo katkaisi ensimmäisenä äänettömyyden.

— Te pyysitte siis minua palaamaan?

Tyttö nyökäytti päätään ja sanoi:

— Niin.

Quasimodo ymmärsi päännyökkäyksen.

— Voi! hän sanoi ikään kuin epäröiden jatkaa, niin... olen kuuro.

— Mies raukka! huudahti mustalaistyttö ystävällisen säälivällä äänellä.

Quasimodo hymyili murheellisesti.

— Eikö niin, että se vielä puuttui? Niin, olen kuuro. Tällainen minä olen. Eikö se ole kauheaa? Te olette niin kaunis, te!

Äänessä, millä hän lausui nämä sanat, värähti niin syvä tunto hänen kurjuudestaan, ettei tyttö voinut sanoa sanaakaan. Quasimodo ei olisi muuten kuullutkaan mitään.

Hän jatkoi:

— En ole milloinkaan tuntenut rumuuttani niin selvästi kuin nyt. Kun vertaan itseäni teihin, tunnen syvää sääliä itseäni kohtaan, minä onneton kummitus raukka. Minä näytän teistä varmaan eläimeltä, eikö niin? — Te, te olette auringonsäde, kastepisara, linnunliverrys! — Minä, minä olen jokin kauhea, en ihminen enkä eläin, jokin piikiveä kovempi, poljetumpi ja muodottomampi!

Ja hän alkoi nauraa, mutta tuo nauru oli sydäntäsärkevintä, mitä kuulla saattoi. Hän jatkoi:

— Niin, olen kuuro. Mutta te voitte puhua minulle liikkeillä ja merkeillä. Herrani puhuu minun kanssani sillä tavalla. Ja sitten saatan myös pian nähdä, mitä haluatte, huulienne liikkeistä ja katseestanne.

— No niin, sanoi tyttö hymyillen, sanokaa minulle, miksi olette pelastanut minut.

Quasimodo katseli häntä tarkkaavasti hänen puhuessaan.

— Olen ymmärtänyt, hän sanoi. Te kysyitte, miksi pelastin teidät. Te olette siis unohtanut erään kurjan, joka eräänä iltana koetti ryöstää teidät, kurjan, jota te seuraavana päivänä autoitte heidän kirodulla kaakinpuullaan. Tippa vettä ja hiukan sääliä, se on enemmän kuin mitä koko elämälläni kykenen korvaamaan. Te olette unohtanut tuon kurjan; mutta hän on muistanut sen.

Tyttö kuunteli häntä syvästi liikuttuneena. Kellonsoittajan silmissä kimalteli kyynel, mutta se ei vierähtänyt. Hän näytti pitävän jonkinlaisena kunnia-asianaan tukahuttaa sen.

— Kuulkaa, hän jatkoi, kun hänen ei enää tarvinnut pelätä, että tämä kyynel valahtaisi hänen silmästään, tässä on meillä sangen korkeat tornit; joka niiden huipulta putoaa, kuolee ennen kuin ehtii maahan; kun tahdotte, että hyppään alas, ei teidän tarvitse sanoakaan mitään, katsekin riittää.

Tämän sanottuaan hän nousi. Niin onneton kuin mustalaistyttö olikin, herätti tämä eriskummainen olento kuitenkin hänessä sääliä. Hän viittasi häntä jäämään.

— Ei, ei, sanoi Quasimodo. Minun ei pidä viipyä enää. Katseenne saa minun tuntemaan oloni täällä tukalaksi. Säälistä te vain olette kääntämättä kasvojanne pois minusta. Minä menen jonnekin, josta voin katsella teitä, ilman että te näette minua. On parempi niin.

Hän otti taskustaan pienen metallisen vihellysillin.

— Ottakaa tämä, hän sanoi, kun tarvitsette minua, kun haluatte minun tulevan, kun ette erikoisesti pelkää nähdä minua, niin viheltäkää tällä. Kuulen sen äänen.

Hän asetti pillin permannolle ja riensi pois.

IV. Hietakiveä ja kristallia

Päivä seurasi toistaan.

Rauha palasi vähitellen Esmeraldan sieluun. Valtava suru samoin kuin valtava ilokin on lyhytaikaista. Ihmissielu ei kauan viihdy äärimmäisyyksissä. Mustalaistyttö oli kärsinyt niin paljon, että vain ihmetyksen tunne oli jäänyt jäljelle.

Turvallisuuden keralla oli toivokin palannut. Hän oli yhteiskunnan ja elämän ulkopuolella, mutta hän aavisti hämärästi, ettei hänen ehkä olisi mahdotonta palata siihen. Hän oli kuin kuollut, jolla oli hautansa avain.

Hän tunsu kauheiden kuvien vähitellen häipyvän muististaan. Kaikki nuo hirveät kuvajaiset, Pierrat Torterue, Jacques Charmolue, vieläpä itse pappikin, haihtuivat hänen sielustaan.

Ja Febushan eli, hän oli varma siitä, hän oli nähnyt hänet. Febus eli, sehän oli kaikkein tärkeintä. Kaikkien niiden kauheitten iskujen jälkeen, jotka olivat hävittäneet kaiken hänen sielussaan, hän oli tavannut siellä yhden ainoan seikan, yhden ainoan tunteen ehjänä ja vahingoittumattomana: rakkautensa kapteeniin. Sillä rakkauden laita on samoin kuin puun: se työntää juurensa syvälle koko meidän olemukseemme ja viheriöittää usein vielä särkyneessäkin sydämessä.

Ja selittämätöntä on, että kuta sokeampi tuo intohimo on, sitä sitkeämpi se on. Se ei ole milloinkaan kestävämpi kuin täysin järjettömänä.

Esmeralda ei kuitenkaan voinut ajatella kapteenia ilman katkeruutta. Oli kauheata, että hänkin oli johdettu harhaan, että hänkin oli voinut pitää mahdollisena, että tuo tikarinisku oli hänen, Esmeraldan antama, joka olisi ollut valmis uhraamaan tuhat elämää hänen puolestaan. Mutta ei pitänyt tuomita liian ankarasti kapteenia: eikö hän, Esmeralda, itse ollut tunnustanut *rikostaan*? Eikö hän, heikko nainen, ollut antanut kidutuksen taivuttaa itseään? Syy oli yksin hänen. Hänen olisi ennen pitänyt antaa repiä kynnet itseltään kuin sallia kiristää tuollaista tunnustusta. Mutta kunhan hän vain kerrankin, vain lyhyen hetkenkin saisi jälleen nähdä Febuksen, ei tarvittaisi kuin sana, kuin katse vain, jotta hän luopuisi harhaluulostaan ja rakastaisi jälleen häntä. Hän ei epäillyt sitä. Hän karkotti mielestään joukon omituisia seikkoja, kuten Febuksen läsnäolon hänen tehdessään katumusta ja nuoren tytön, jonka seurassa hän oli. Se oli epäilemättä hänen sisarensa; sangen järjetön selitys, mutta se tyydytti häntä, koska hänen oli pakko uskoa, että Febus rakasti häntä yhä, häntä eikä ketään muuta. Olihan Febus vannonut sen hänelle. Mitäpä hän muuta tarvitsi, kokematon,

herkkäuskoinen tyttö? Ja eivätkö asianhaarat jutussa todistaneet paljon enemmän häntä kuin Febusta vastaan? Hän odotti siis. Hän toivoi.

Meidän on lisättävä, että kirkko, tuo suunnaton kirkko, joka häntä joka puolella ympäröi, joka vartioi häntä, joka suojeli häntä, oli myös parhain rauhoittaja. Tuon valtavan rakennuksen juhlalliset viivat, kaikkien tuota neitoa ympäröivien esineitten uskonnolliset piirteet, ne hurskaat ja korkeat ajatukset, jotka niin sanoakseni tulvivat tuon kiviruumiin kaikista huokosista, vaikuttivat häneen hänen tietämättään. Rakennuksen äänetkin olivat vaikutukseltaan niin siunauksellisia, niin majesteettillisia, että ne vaimensivat tuon sairaan sielun tuskia. Jumalanpalvelusta toimittavien pappien yksitoikkoinen laulu, seurakunnan vastaukset, toisinaan tuskin kuuluvina, toisinaan voimakkaina kuin ukkosen jyrinä, ikkunaruuutujen sointuva helinä, urkujen pauhu kuin sadan pasuunan ääni, suunnattomina mehiläispesinä surisevan kolmen kellotornin kumina, jättiläissoittimien koko orkesteri, jonka ääniasteikko alati nousi ja laski kansanjoukosta kellotorniin, huumasi hänen muistinsa, mielikuvituksensa ja tuskansa. Ennen kaikkea tuudittivat kellot hänet rauhaan. Nuo valtavat kojeet vuodattivat hänen ylleen ikään kuin voimallista magnetismia suurina laineina.

Jokainen auringonnousu tapasikin hänet rauhoittuneempana, keventyneempänä ja vertyneempänä. Sitä mukaa kuin hänen sisäiset haavansa arpeutuivat, alkoi sulo ja kauneus jälleen kukkia hänen kasvoillaan, mutta sielukkaampana, vähemmän häikäisevänä. Hänen entinen luonnonlaatunsakin palasi, vieläpä osaksi hänen iloisuutensa, soma suunsuipennuksensa, rakkautensa vuoheen, hänen laulunhalunsa ja kainoutensakin. Hän pukeutui aamuisin aina kammionsa nurkassa, ettei vaan kukaan naapuri läheisistä ylistenluukuista näkisi häntä.

Kun Febuksen ajattelemisen joskus hetkiseksi keskeytyi, ajatteli mustalaistyttö Quasimodoa. Hän oli ainoa side, ainoa välittäjä ja yhdistäjä, jonka kautta Esmeralda oli kosketuksissa ihmisiin ja elämään. Tuo onneton oli eristetympi kuin Quasimodo. Hän ei ymmärtänyt lainkaan tuota omituista ystävää, jonka sattuma oli hänelle antanut. Toisinaan hän moitti itseään siitä, ettei kiitollisuuskään saanut häntä voittamaan vastenmielisyyttänsä, mutta hänen oli mahdotonta tottua kellonsoittaja raukkaan. Tämä oli liian ruma.

Hän oli antanut Quasimodolta saamansa vihellysillin olla permannolla. Se ei kuitenkaan estänyt Quasimodoa ensi päivinä silloin tällöin näyttäytymästä. Esmeralda teki voitavansa, ettei vallan ilmeisellä vastenmielisyydellä kääntyisi pois päin, kun Quasimodo toi hänelle ruokakorin ja vesiruukun, mutta tämä huomasi pienimmänkin sen luontoisen liikahduksen, ja silloin hän meni surullisena matkoihinsa.

Kerran hän tuli juuri, kun tyttö hyväili Djalia. Hän seiso i hetken mietteissään ja katseli tuota somaa ryhmää, jonka vuohi ja mustalaistyttö muodostivat. Vihdoin hän sanoi pudistaen raskasta ja pörröistä päätään:

— Onnettomuuteni on, että vielä liiaksi muistutan ihmistä. Toivoisin olevani kokonaan tuon vuohen kaltainen eläin.

Tyttö katsahti häneen hämmästyneenä.

Quasimodo vastasi tuohon katseeseen:

— Voi! tiedän kyllä minkä tähden.

Ja hän meni matkoihinsa.

Erään toisen kerran hän ilmestyi kammion kynnykselle, jonka yli hän ei koskaan astunut, Esmeraldan parhailaan laulaessa vanhaa espanjalaista romanssia, jonka sanoja hän ei ymmärtänyt, mutta joka oli jäänyt hänen mieleensä siksi, että mustalaiseukon oli ollut tapana nukuttaa häntä sillä, kun hän oli pieni. Nähdessään nuo kauheat kasvot, jotka ilmestyivät hänen eteensä hänen laulaessaan hän vaiken i äkkiä säikähdyksen elein. Onneton kellonsoittaja lankesi polvilleen kynnykselle ja rukoilevasti katsoen risti karkeat, muodottomat kätensä.

— Oh! hän sanoi murheellisena, — vannotan teitä, jatkakaa, älkää ajako minua pois.

Tyttö ei tahtonut tuottaa hänelle tuskaa ja jatkoi vapisten lauluaan. Vähitellen hänen kammons a kuitenkin haihtui, ja hän antautui kokonaan laulunsa laahustavan sävelen surumielisen tunnelman valtaan. Quasimodo oli yhä polvillaan kädet ristissä kuin rukoillen tarkkaavasti, tuskin uskaltaen hengittää ja katse mustalaistyttöön kiinnittyneenä. Voisipa sanoa, että hän kuunteli tytön laulua hänen silmistään.

Kolmannen kerran hän tuli Esmeraldan luo kömpelön ja aran näköisenä.

— Kuulkaa minua, hän sanoi ponnistaen, minulla on teille jotakin sanottavaa.

Esmeralda ilmoitti hänelle merkillä kuuntelevansa. Silloin Quasimodo alkoi huokailla, raotti huuliaan, näytti jo valmiilta puhumaan, katsahti häneen, ravisti kieltävästi päätään ja meni hitain askelin matkoihinsa kasvot kättä vasten painettuina jättäen mustalaistytön ihmeisiinsä.

Muuriin veistettyjen eriskummallisten olentojen joukossa oli varsinkin muuan, josta Quasimodo erikoisesti piti ja jonka kanssa hän usein näytti vaihtavan veljellisiä katseita. Kerran Esmeralda kuuli hänen sanovan kuvalle — Oh! miksi en olekin kiveä niin kuin sinä! Eräänä päivänä vihdoin Esmeralda oli mennyt katon reunalle asti ja

katseli torille Saint-Jean-le-Rondin terävän katon ylitse. Quasimodo seiso i hänen takanaan. Hän asettui siten vapaaehtoisesti, säästääkseen niin paljon kuin mahdollista Esmeraldalta hänen näkemisensä tuottamaa ikävyyttä. Äkkiä valtasi mustalaistytön vapistus, kyynel ja ilonsalama loisti yhtäkaa hänen silmissään, hän polvistui katon räystäälle ja ojentaen tuskallisena käsivartensa toria kohden hän huusi:

— Febus! tule! tule! sana vain, yksi ainoa sana, taivaan nimessä,
Febus! Febus!

Hänen äänessään, kasvoissaan, eleissään, koko hänen olemuksessaan oli sama sydäntäsärkevä ilme kuin haaksirikkoisella, joka antaa hätämerkkejä laivalle, joka huolettomana purjehtii kaukana taivaanrannalla auringonpaisteessa.

Quasimodo katsahti torille ja näki, että tämän hellän ja intohimoisen rukouksen kohde oli nuori mies, upseeri, kaunis kiiltävähaarniskainen ritari, joka hiljaista laukkaa ratsasti torin perällä ja töyhdöllä koristetulla hatullaan tervehti erällä parvekkeella seisovaa kaunista, hymyilevää naista. Upseeri ei muuten kuullut onnettoman Esmeraldan ääntä, joka huusi hänelle. Hän oli liian kaukana.

Mutta kuuroraukka kuuli. Syvä huokaus paisutti hänen rintaansa. Hän kääntyi pois päin. Hänen sydäntään ahdistivat kyyneleet, joita hän pidätti; hänen nyrkkinsä iskivät kouristuksenomaisesti yhteen hänen päänsä päällä, ja kun hän ne veti takaisin, oli hänen kummassakin kädessään tukku punaisia hiuksia.

Mustalaistyttö ei kiinnittänyt häneen lainkaan huomiota. Quasimodo lausui hiljaa hampaitaan kiristellen:

— Kirous! Tuollainen pitää siis olla! Ei tarvitse muuta kuin olla kuorelta korea!

Tällä välin mustalaistyttö lepäsi yhä polvillaan ja huusi ankaran mielenliikutuksen vallassa:

— Oh! tuolla hän laskeutuu hevosen selästä! — Hän astuu tuonne taloon! — Febus! — Hän ei kuule minua lainkaan! — Febus! — Miten tuo nainen on ilkeä, kun puhuu hänelle yhtäkaa kuin minä! — Febus! Febus!

Kuuro katseli häntä. Hän ymmärsi nuo liikkeet ja eleet.

Kellonsoittajaraukan silmä täyttyi kyynelillä, mutta hän ei antanut ainoankaan tipahtaa. Äkkiä hän veti hellä varoen tyttöä hihasta.

Tyttö kääntyi. Quasimodo oli jälleen rauhallisen näköinen ja sanoi:

— Tahdotteko, että menen noutamaan häntä? Esmeralda päästi riemuhuudon.

— Oh! menkää! juoskaa! nopeasti! Tuo kapteeni! Tuo kapteeni! Tuokaa hänet tänne, niin minä rakastan teitä!

Hän syleili Quasimodon polvia. Tämä ei voinut olla surullisesti ravistamatta päätään.

— Minä tuon hänet luoksenne, sanoi hän heikolla äänellä. Sitten hän kääntyi ja riensi pitkin askelin portaille, huokausten täyttäessä hänen rintansa.

Päästyään alas torille näki hän vain kauniin hevosen, joka seisoi sidottuna Gondelaurier'n talon portin pieleen. Kapteeni oli mennyt sisälle.

Hän kohotti katseensa kirkon katolle. Esmeralda oli siellä yhä samassa paikassa, samassa asennossa. Hän nyökäytti surullisesti päätään tytölle ja nojautui sitten Gondelaurier'n talon portinpylvästä vasten päättäen odottaa, kunnes kapteeni tulisi takaisin.

Gondelaurier'n talossa oli kutsut, joita on tapana pitää ennen häitä. Quasimodo näki paljon väkeä menevän sisälle, mutta ei kenenkään poistuvan. Tuontuostakin hän katsahti katolle. Mustalaistyttö seiso yhtä liikkumattomana kuin hänkin. Renki tuli irrottamaan hevosta ja vei sen talon talliin.

Näin kului koko päivä. Quasimodo seiso portinpielessä, Esmeralda katolla. Febus vietti varmaan aikaansa Fleur-de-Lys'n jalkain juuressa.

Vihdoin tuli ilta, kuutamoton, pimeä ilta. Miten Quasimodo koettikin tirkistellä sitä kohtaa, jossa hän tiesi Esmeraldan olevan, hän ei nähnyt muuta kuin vaaleamman täplän hämärässä, sitten ei enää mitään; kaikki häipyi näkymättömiin, kaikki oli yhtä mustaa.

Quasimodo näki, miten Gondelaurier'n talon ikkunat valaistiin yläkerrasta alas saakka. Hän näki muiden torin varrella olevien ikkunain toinen toisensa jälkeen valaistuvan; hän näki myös niiden pimenevän viimeistä myöten. Sillä hän seiso kaiken iltaa paikallaan. Upseeri ei tullut ulos. Kun viimeiset kulkijat olivat menneet kotiansa, kun kaikkien talojen ikkunat olivat pimentyneet, seiso Quasimodo yhä yksinään yön pimeydessä. Siihen aikaan ei ollut ainoatakaan lyhtyä Notre-Damen torilla.

Gondelaurier'n talon ikkunoista loisti kuitenkin yhä valoa, vieläpä keskiyön jälkeenkin. Quasimodo, joka liikkumattomana ja tarkkaavana seiso paikallaan, näki joukon liehuvia ja tanssivia varjoja kulkevan moniväristen ikkunaruutujen ohitse. Jollei hän olisi ollut kuuro, hän olisi sitä mukaa, kun yölevolle käyvän Pariisin melu vaiken, kuullut yhä selvemmin juhlamelun, naurun ja soiton kaikuvan yöhön Gondelaurier'n talosta.

Kello yhden tienoilla aamulla alkoivat vieraat poistua. Pimeään varjossa Quasimodo näki heidän toinen toisensa jälkeen astuvan ulos soihduilla valaistun portaalin kautta. Mutta kapteenia ei vain näkynyt.

Quasimodon päätä askarruttivat surulliset ajatukset. Silloin tällöin hän katsahti ilmaan, kuten ihmiset ikävissään tekevät. Suuria, mustia, raskaita, repaleisia pilviä riippui suruharson tavoin yön tähtiholvin alla. Olisi luullut näkevänsä taivaanlaella hämähäkinverkkoja.

Tällöin hän näki kerran parvekkeelle johtavan lasioven avautuvan salaperäisesti hänen pänsä päällä ja sulkeutuvan jälleen yhtä äänettömästi kahden henkilön jäljestä, jotka olivat astuneet parvekkeelle. Siinä oli mies ja nainen. Quasimodo saattoi vain vaivoin tuntea miehen kauniiksi kapteeniksi ja naisen siksi nuoreksi neidiksi, jonka hän aamulla oli nähnyt samalta parvekkeelta vastaavan kapteenin tervehdykseen. Tori oli aivan pimeä eikä kaksinkertainen tummanpunainen verho, joka oli valahtanut oven taakse suljettaessa, päästänyt ainoatakaan valonsädettä parvekkeelle.

Kadulla seisova kuuro ei luonnollisestikaan voinut kuulla, mitä he puhelivat, mutta hän saattoi kuitenkin huomata, että he olivat antautuneet sangen hellään kuherteluun. Tyttö näytti sallineen upseerin kietoa käsivartensa vyötäistensä ympärille ja teki vain hellää vastarintaa, kun upseeri koetti ryöstää suudelmaa.

Quasimodo katseli alhaalta tuota kohtausta, joka oli sitäkin suloisempi nähdä, kun sitä ei ollut aiottu nähtäväksi. Hän seurasi katkerana tuota onnea, tuota kauneutta. Luonto ei suinkaan ollut mykkä tuossa vaivaisessa, ja hänen koukkuinen ja epämuodostunut selkärankansa saattoi yhtä hyvin kuin mikä muu tahansa värähtää. Hän ajatteli sitä kurjaa kohtaloa, joka oli tullut hänen osakseen, että nainen, rakkaus ja nautinto ikuisesti meni häneltä sivu suun, että hän oli tuomittu vain näkemään toisten onnea. Mutta eniten koski häneen tässä näyssä se ajatus, miten mustalaistyttö kärsisi, jos hän näkisi tämän. Se sekoitti harmia hänen katkeruuteensa. Yö oli kuitenkin ylen pimeä, ja joskin Esmeralda yhä seisoisikin katolla (mitä kuuro ei epäilytkään), hän oli liian kaukana nähdäkseen mitään. Quasimodo saattoi töin tuskin itsekään erottaa tuota rakastavaista paria. Se lohdutti häntä.

Heidän keskustelunsa vilkastui yhä. Nuori nainen näytti anovan, ettei upseeri pyytäisi häneltä enää muuta. Quasimodo saattoi kaikesta tästä huomata vain tytön kauniit, ristityt kädet, hänen hymyilynsä kyynelten lomitse ja hänen tähtiä kohden kohotetun katseensa ja kapteenin tulisena häntä ahmivan katseen.

Kun neitosen vastustus alkoi jo horjua, avautui onneksi lasiovi äkkiä, ja vanha nainen näyttäytyi. Tyttö näytti hämmentyneeltä, upseeri harmistuneelta, ja kaikki kolme astuivat sisälle.

Hetken päästä korskui hevonen portaalin edessä, ja tuo kaunis upseeri ratsasti aika vauhtia Quasimodon ohitse.

Kellonsoittaja antoi hänen kääntyä kulmauksesta, mutta alkoi sitten apinan nopeudella juosta hänen jäljessään huutaen:

— Hei! kapteeni!

Kapteeni pysähtyi.

— Mitähän tuo roisto minusta tahtoo? mutisi hän nähdessään tuon kummallisen olennon nilkuttaen lähestyvän häntä hämärässä.

Quasimodo oli ehtinyt hänen luokseen ja tarttunut rohkeasti hevosen suitsiin.

— Seuratkaa minua, kapteeni, joku tahtoo puhutella teitä.

— Piru vieköön! murahti kapteeni, tuon variksenpelätin olen tainnut jossain ennenkin nähdä. — Hei! herraseni, päästätkö hevoseni suitset siellä!

— Kapteeni, vastasi kuuro, — ettekö kysy minulta kuka?

— Sanon sinulle, että hellittäisit hevoseni suitset, sanoi Febus kärsimättömästi. Mitä oikeastaan tahtoo tuo pöllö, joka riippuu suitsissa? Luuletko hevostani hirsipuuksi?

Käskystä välittämättä Quasimodo koetti päinvastoin kääntää hevosta. Kun hän ei saattanut käsittää kapteenin vastaanhangottelua, kiirehti hän lisäämään:

— Tulkaa, kapteeni, eräs nainen odottaa teitä. Ja hän lisäsi ponnistaen: — Eräs nainen, joka rakastaa teitä.

— Kirottu lurjus! sanoi kapteeni, luuletko että minä olen velvollinen menemään jokaisen naisen luo, joka minua rakastaa tai sanoo rakastavansa! Ja ehkäpä on hän sinun näköisesi, senkin huuhkaja? — Sano sille, joka sinut lähetti, että minä menen naimisiin, ja että menköön helvettiin!

— Kuulkaa, huudahti Quasimodo luullen voittavansa yhdellä ainoalla sanalla kapteenin vastustuksen, tulkaa, korkea-arvoisa herra! teitä odottaa mustalaistyttö, jonka tunnette!

Tämä sana teki todellakin voimakkaan vaikutuksen Febukseen, mutta ei sitä, mitä kuuro oli odottanut. Kuten lukija muistaneekin, oli kunnan kapteenimme Fleur-de-Lys'n

seurassa lähtenyt parvekkeelta vähää ennen kuin Quasimodo pelasti kuolemaantuomitun Charmoluen käsistä. Myöhemmin käydessään Gondelaurier'n talossa hän oli tarkasti varonut puhumasta tästä naisesta, jonka muisto kaiken jälkeen oli hänestä kiusallinen eikä Fleur de-Lys'kään puolestaan ollut pitänyt viisaana sanoa hänelle, että mustalaistyttö eli. Febus luuli niin ollen, että Similar raukka oli ollut kuollut jo kuukauden tai pari. Muuten oli kapteeni jo hetkisen ajatellut yön pimeyttä, tuon omituisen sanantuojan haudanomaista ääntä ja tavatonta rumuutta, että kello oli yli kahdentoista, että katu oli autio, kuten sinäkin iltana, jona kummitus oli häntä puhutellut, ja että hänen hevosensa korskui vilkaistessaan Quasimodoon.

— Mustalaistyttö! huudahti hän miltei säikähtäneenä. Sinä tulet niin muodoin toisesta maailmasta?

Ja hän tapaili tikarinsa kahvaa.

— Pian, pian, sanoi kuuro koettaen vetää hevosta mukaansa. Tänne päin!

Samassa Febus potkasi häntä saappaallaan voimakkaasti rintaan.

Quasimodon silmä välähti. Hän liikahti syöksyäkseen kapteenin kimppuun, mutta pysähtyi sitten ja sanoi:

— Ah! miten onnellinen te olette, jolla on joku, joka rakastaa! Hän pani painoa sanalle *joku* ja huudahti päästäessään suitset:

— Menkää sitten!

Febus kannusti kiroten hevostaan, ja Quasimodo näki hänen katoavan yön pimeyteen.

— Oh! sanoi kuuroraukka hiljaa, hylätä sellainen!

Hän palasi Notre-Dameen, sytytti lamppunsa ja nousi torninportaita katolle. Mustalaistyttö seisoj yhä paikallaan, kuten hän oli odottanutkin. Niin pian kun hän näki Quasimodon, riensi hän tätä vastaan.

— Yksin! huudahti hän ja väänteli tuskaisena kauniita käsiään.

— En voinut löytää häntä, sanoi Quasimodo kylmästi.

— Häntä olisi pitänyt odottaa koko yö! sanoi tyttö kiivaasti.

Quasimodo näki hänen suuttuneen liikkeensä ja ymmärsi nuhteen.

— Vartioin paremmin häntä ensi kerralla, sanoi hän ja painoi päänsä alas.

— Menkää matkoihinne! sanoi tyttö.

Quasimodo lähti. Tyttö oli häneen tyytymätön. Quasimodo olisi mieluummin suonut hänen pieksevän häntä, kuin tuottanut hänelle surua. Hän oli sälyttänyt koko tuskan omille harteilleen.

Tämän jälkeen mustalaistyttö ei enää nähnyt häntä. Hän ei enää tullut tytön kammion lähelle. Korkeintaan hän näki kellonsoittajan surullisena katselevan häntä. Mutta kun hän huomasi, että tyttö näki hänet, poistui hän.

On tunnustettava, ettei mustalaistyttö ollut tästä kyttyräselkäräukan vapaaehtoisesta pakoilusta lainkaan pahoillaan. Päinvastoin hän oli siitä mielissään. Quasimodokin tajusi sen selvästi.

Esmeralda ei enää nähnyt häntä, mutta hän tunsu hyvän haltijan läsnäolon kaikkialla. Hänen ruokavarastoansa täydensi näkymätön käsi hänen nukkuessaan. Eräänä aamuna hän huomasi ikkunassaan lintuhäkin. Hänen kammionsa yläpuolella oli hirveä veistokuva, joka häntä pelotti. Quasimodo oli useamman kerran huomannut hänen pelkonsa. Eräänä aamuna (sillä kaikki nämä tapahtuivat öisin) ei sitä enää ollutkaan. Se oli murrettu irti. Tuon kuvan luo kiivennyt oli pannut henkensä alttiiksi.

Toisinaan tyttö kuuli iltaisin jostakin kellotornin aukosta surumielistä ja omituista laulua, aivan kuin univirttä hänelle. Ne olivat loppusoinnuttomia säkeitä, sellaisia kuin kuuro saattaa kyhätä.

Älä, neito, katso pintaa vain,
katso syvälle sydämeen.
Ruma usein on sydän kauniin nuorukaisen.
Monen sydämen rakkaus on perin petollista.

Neito, kuusi ei ole kaunis,
ei niin kaunis kuin poppeli,
mutta se viheriöi kesät, talvet.

Voi, turhaan tästä haastelen kai?
Eihän rumaa saisi ollakaan,
kaunishan rakastaa vain kauneutta,
kevät kääntää selkensä talvelle.

On kauneus täydellistä.
On kauneus kaikkivoipa.

On kauneus ainoa, joka ei ole puolinaista. Korppi lentää vain päivisin, huuhkaja lentää vain öisin, joutsen lentää öin ja päivin.

Eräänä aamuna tyttö näki herättyään kaksi kukkamaljakkoa ikkunallaan. Toinen oli kristallia, sangen kaunis ja välkkyvä, mutta haljennut. Vesi, jota se oli ollut täynnä, oli valunut kuiviin halkeamasta, ja kukat olivat sen tähden kuihtuneet. Toinen oli hietakiviruokku, karkeatekoinen ja yksinkertainen, mutta se oli pitänyt veden, ja kukat olivat tuoreita ja raikkaita.

En tiedä, tahallaanko Esmeralda otti juuri kuihtuneen kukkakimpun ja kantoi sitä koko päivän povellaan.

Sinä päivänä hän ei kuullut tornista laulua.

Hän ei siitä välittänyt rahtuakaan. Hän vietti päivänsä Djalia hyväilemällä, Gondelaurier'n talon porttia tähystelemällä, kuiskailemalla hiljaa itseksensä Febuksesta ja murentelemalla leipää pääskysille.

Hän ei muuten enää nähnyt eikä kuullut Quasimodoa. Kellonsoittajarakka näytti kadonneen kirkosta. Eräänä yönä, kun tyttö makasi valveilla ja ajatteli kaunista kapteeniaan, hän kuuli huokailemista komeron ovelta. Hän nousi säikähtäneenä, kurkisti alas luukusta ja näki muodottoman möhkäleen lepäävän oven edessä kuun hohteessa. Quasimodo siinä nukkui kivikatolla.

V. Punaisen oven avain

Tällä välin arkkidiakonikin oli saanut kuulla mustalaistytön ihmeellisestä pelastuksesta. Saatuaan siitä tiedon, hän ei ollut selvillä tunteistaan. Hän oli tottunut ajatukseen, että Esmeralda oli kuollut. Siihen nähden hän oli rauhallinen; hän oli tyhjentänyt tuskan kalkin pohjaan saakka. Ihmissydän (sillä dom Claude oli mietiskellyt näitä seikkoja) ei voi sisältää muuta kuin rajoitetun määrän epätoivoa. Kun sieni on kyllästetty, voi meri lainehtia sen ylitse ainoankaan pisaran siihen enää tunkeutumatta.

Kun Esmeraldaa ei enää ollut, oli sieni kyllästetty ja kaikki lopussa dom Claudelta täällä maan päällä. Mutta saatuaan tietää tytön ja Febuksen elävän, hän sai kantaa kidutusten, iskujen, kärsimyksien, elämän taakkaa uudelleen. Ja Claude oli väsynyt kaikkeen.

Kun hän sai kuulla tämän uutisen, hän sulkeutui kammioonsa luostarissa. Häntä ei näkynyt, ei kapitulineuvotteluissa, ei jumalanpalveluksissa. Hän sulki ovensa kaikilta, yksin piispaltakin. Hän eli näin koppiinsa sulkeutuneena useita viikkoja. Luultiin että hän oli sairas. Ja sairas hän olikin.

Mitä hän toimitti tämän vapaaehtoisen vankeutensa aikana? Mitkä ajatukset hänessä riehuivat? Taisteliko hän viimeistä kamppailua kauhean intohimonsa kanssa? Tekikö hän viimeistä suunnitelmaa Esmeraldan tuhoksi ja omaksi perikadokseen.

Hänen rakas veljensä Jehan, hänen hemmoteltu kasvattinsa saapui kerran hänen ovelle, kolkutti, kiroili, rukoili, sanoi useaan kertaan nimensä. Claude ei avannut.

Hän seisoi päiväkaudet kasvot ikkunaansa vasten painettuina. Tästä luostarin ikkunasta hän näki Esmeraldan kammion, näki toisinaan hänet itsensäkin milloin vuohen, milloin Quasimodon seurassa. Hän havaitsi tuon kuuron rumahisen pienet palvelukset ja hänen hienotunteisen ja alistuvan suhtautumisensa mustalaistyttöön. Hän muisti, sillä hänellä oli hyvä muisti, ja muisti on mustasukkaisten kiduttaja, hän muisti sen omituisen katseen, jolla kellonsoittaja eräänä iltana oli katsellut tanssijatarta. Hän ihmetteli, mikä oli mahtanut saada Quasimodon pelastamaan tytön. Hän näki mustalaistytön ja kuuron monen monta pikku kohtausta, joiden mykät eleet kaukaa katsottuina ja hänen intohimonsa valossa näyttivät sangen hellittä. Hän epäili naisten omituisia oikkuja. Silloin hän tunsu hämärästi itsessään heräävän mustasukkaisuuden, jota hän ei ollut odottanut, mustasukkaisuuden, joka sai hänet punastumaan häpeästä ja harmista. — Olkoon menneeksi vielä kapteeni, mutta tämä! — Se ajatus raivostutti häntä.

Hänen yönsä olivat kauheita. Siitä saakka kun hän oli saanut kuulla, että mustalaistyttö eli, olivat nuo kolkot kummitus- ja kuolemanajatukset, jotka olivat pitäneet häntä vallassaan kokonaisen päivän, hävinneet, ja liha alkoi häntä jälleen kannustaa. Hän vääntelehti vuoteellaan tietäessään tuon tummaverisen nuoren tytön olevan niin lähellä.

Joka yö loihti hänen hullaantunut mielikuvituksensa ilmoille Esmeraldan kaikissa niissä tilanteissa, jotka olivat eniten kiehuttaneet hänen vertansa. Hän näki hänet haavoitetun kapteenin ylle vaipuneena, silmät ummessa, kaunis, alaston rinta Febuksen veren peittämänä, tuona autuuden hetkenä, jolloin arkkidiakoni oli painanut hänen kalpeille huulilleen tuon suudelman, jonka polton tuo onneton oli tuntenut, vaikka oli puolikuollut. Hän näki pyövelinapulaisten karkeitten käsien riisuvan ja asettavan kidutuskenkään hänen pientä jalkaansa ja hienoa, pyöreätä säärtänsä. Hän näki jälleen tuon siron, norsunluunvalkoisen polven, joka yksin oli jäänyt näkyviin Torteruen kauhean kojeen ulkopuolelle. Hän kuvitteli vihdoin tuota nuorta tyttöä paitasillaan, köysi kaulassa, olkapäät paljaina, avojaloin, puolialastomana, sellaisena kuin hän oli nähnyt hänet viimeisenä päivänä. Nämä nautinnokkaat mielikuvat saivat hänen kätensä puristumaan kouristuksenomaisesti nyrkkiin ja väreet kulkemaan pitkin hänen selkäpiitänsä.

Eräänä päivänä varsinkin ne saivat hänen pidätetyn pappisverensä niin polttamaan hänen suonissaan, että hän puri päänalustaan, kavahti vuoteeltaan, heitti kaavun hartioilleen ja lähti lamppu kädessä kammiostaan puolialastomana, hämmentyneenä, silmät liekehtivinä.

Hän tiesi, missä Punaisen oven avain oli, oven, joka johti luostarista kirkkoon, ja hänellä oli, kuten tiedetään, aina mukanaan torninportaitten avain.

VI. Jatkoa Punaisen oven avaimeen

Sinä yönä Esmeralda oli nukahtanut kammiossaan mieli täynnä unohdusta, toivoa ja suloisia ajatuksia. Hän oli nukkunut hetkisen uneksien tapansa mukaan Febuksesta, kun hän luuli kuulevansa liikettä lähellään. Hänen unensa oli kevyttä ja levotonta, linnun unta, ja pieninkin seikka herätti hänet. Hän avasi silmänsä. Yö oli sangen pimeä. Hän näki kuitenkin ikkuna-aukossa pään, joka katseli häntä. Tuolla olennolla oli kädessään lamppu, joka valaisi häntä. Kun hän huomasi Esmeraldan nähneen hänet, hän sammutti lampun. Tyttö oli kuitenkin ehtinyt tuntea hänet. Hänen silmänsä sulkeutuivat kauhusta.

— Oh! sanoi hän tukahtuneella äänellä, pappi!

Koko hänen mennyt onnettomuutensa palasi salamana hänen mieleensä. Hän vaipui kauhun jäykistämänä vuoteelleen. Hetkisen kuluttua hän tunsu pitkin koko ruumistaan kosketuksen, joka sai hänet niin vapisemaan, että hän kavahti istualleen täysin heränneenä ja kauhistuneena.

Pappi oli asettunut hänen viereensä ja kietonut käsivartensa hänen ympärilleen.

Hän yritti huutaa, mutta ääni petti.

— Mene pois, peto! mene pois, murhaaja! sanoi hän hiljaisella äänellä, joka vapisi vihasta ja pelosta.

— Armoa! armoa! mutisi pappi painaen huulensa hänen olkapäilleen.

Tyttö tarttui molemmin käsin hänen kaljun päänsä haiveniin ja koetti väistää näitä suudelmia kuin puremia.

— Armoa! toisti onneton pappi. Jospa tietäisit, miten sinua rakastan! On kuin tulta, kuin sulaa lyijyä, kuin tuhat veistä olisi sydämässäni.

Ja hän puristi yliluonnollisella voimalla käsivartensa tytön ympärille. Tyttö virkkoi raivostuneena:

— Päästä minut tai syljen vasten kasvojasi! Pappi päästi hänet:

— Häpäise minua, lyö minua, ole ilkeä! tee mitä haluat! Mutta armoa! rakasta minua!

Silloin tyttö löi häntä raivostuneen lapsen tavoin. Hän kouristi kauniit kätensä iskeäkseen hänen kasvonsa mustelmille.

— Mene pois, paholainen!

— Rakasta minua! rakasta minua! sääliä! huusi pappiraukka vierittäytyen hänen päälleen ja vastaten hänen lyönteihinsä hyväilyillä.

Äkkiä tyttö tunsi hänet itseään voimakkaammaksi.

— Tästä täytyy tulla loppu! sanoi pappi hammasta purren. Tyttö oli hänen alleen nujerrettuna, lähättävänä, sortuneena, hänen vallassaan. Hän tunsi käden kopeloivan häntä himokkaana. Hän teki viimeisen ponnistuksen ja alkoi kirkua:

— Apua! apua! vampyyri! vampyyri!

Ketään ei tullut. Djali yksin oli herännyt ja määki levottomana.

— Ole hiljaa! sanoi pappi huohottaen.

Äkkiä Esmeraldan käsi kosketti johonkin kylmään ja metalliseen, kun hän taistellessaan tapaili tukea lattiasta. Se oli Quasimodon vihellyspilli. Hän tarttui siihen epätoivon voimalla, nosti sen huulilleen ja puhalsi siihen minkä jaksoi. Pilli päästi kirkkaan, kimeän, läpituokevan vihellyksen.

— Mitä se on? sanoi pappi.

Miltei samassa silmänräpäyksessä hän tunsi voimakkaitten käsien tarttuvan häneen. Kammio oli pimeä. Hän ei selvästi erottanut, kuka häntä piteli, mutta hän kuuli jonkin kiristelevän raivosta hampaitaan, ja oli juuri sen verran valoa, että hän saattoi erottaa suuren veitsen välkkyvän päänsä päällä.

Pappi luuli tuntevansa Quasimodon vartalon. Se ei voinut olla kukaan muu kuin kellonsoittaja. Hän muisti nyt sisään astuessaan kompastuneensa johonkin kammion oven edessä viruvaan myttyyn. Mutta kun tulokas ei sanonut mitään, hän ei tiennyt mitä ajatella. Hän syöksyi veistä pitelevän käden kimppuun ja huusi: — Quasimodo! Hän unohti tuskassaan, että Quasimodo oli kuuro.

Silmänräpäyksessä oli pappi nujerrettu maahan ja hän tunsi lyijynraskaan polven painavan rintaansa. Tästä väärästä polvesta hän tunsi Quasimodon. Mutta mitä tehdä? Miten saada tuo kuuro tuntemaan hänet? Yö teki kuuron sokeaksi.

Hän oli mennyttä miestä. Tyttö, joka oli säälitön kuin ärsytetty tiikeri, ei tehnyt mitään hänen pelastukseensa. Veitsi lähenei hänen päätänsä. Hetki oli uhkaava. Silloin näytti hänen vastustajansa äkkiä valtaavan epäröinti.

— Ei verta tänne! sanoi hän kumealla äänellä.

Se oli todellakin Quasimodon ääni.

Pappi tunsu suuren käden laahaavan häntä jalasta kammion ulkopuolelle. Siellä tuli hänen kuolla. Hänen onnekseen oli kuu juuri pilkistänyt esiin pilvien raosta.

Kun he olivat kammion oven ulkopuolella, valaisi sen kalpea hohde papin kasvoja. Quasimodo katsoi häntä tarkemmin, alkoi vapista, päästi hänet irti ja peräytyi.

Mustalaistyttö, joka oli tullut kammion ovelle, näki hämmästyksensä, miten osat äkkiä vaihtuivat. Nyt uhkasi pappi, ja Quasimodo aneli.

Pappi, joka syyti kuuron ylle vihaisia ja moittivia eleitä, viittasi häntä käskävästi vetäytymään syrjään.

Kuuro painoi päänsä alas, laskeutui sitten polvilleen mustalaistytön kammion eteen ja lausui vakavalla ja alistuvalla äänellä:

— Teidän korkea-arvoisuutenne voi tehdä, mitä haluaa; mutta surmatkaa minut ensin.

Ja hän ojensi papille veistänsä. Poissa suunniltaan kurottautui pappi sitä tempaisemaan, mutta tyttö oli häntä nopeampi. Hän sieppasi veitsen Quasimodon kädestä ja purskahti kauheaan nauruun.

— Tulkaahan nyt! sanoi hän papille.

Hän kohotti veitsen lyöntiin. Pappi seiso neuvotonna. Tyttö olisi varmasti iskenyt.

— Et uskalla enää lähestyä, pelkuri! huusi tyttö papille. Sitten hän lisäsi julmasti tietäen hyvin, että pisteli tuhansilla tulisilla raudoilla papin sydäntä: — Nyt tiedänkin, ettei Febus ole kuollut!

Pappi potkaisi Quasimodon nurin ja syöksyi raivosta vapisten porrasholviin.

Kun hän oli mennyt, Quasimodo otti maasta vihellyspillin, joka äsken oli pelastanut mustalaistytön.

— Se ruostuu maassa, hän sanoi antaen sen jälleen tytölle. Sitten hän jätti hänet yksin.

Tyttö, jonka tämä kohtaaminen oli äärimmilleen jännittänyt, vaipui menehtyneenä vuoteelleen ja purskahti hillittömään itkuun. Hänen taivaansa oli jälleen vetäytynyt uhkaaviin pilviin.

Pappi puolestaan oli palannut haparoiden kammioonsa.

Niinpä todellakin. Dom Claude oli mustasukkainen Quasimodolle!

Hän toisti mieltävänä kohtalokkaita sanojaan: Kukaan ei saa omistaa häntä!

KYMMENES KIRJA

I. Gringoire keksii hyviä keinoja Bernhardiinilaiskadulla

Siitä lähtien kun Gringoire tajusi, minne päin asiat kääntyivät, ja että köysi, hirsipuu ja muut epämiellyttävyydet ehdottomasti odottivat tämän näytelmän päähenkilöitä, ei hän enää halunnut siihen sekaantua. Kulkurit, joiden joukkoon hän oli jäänyt ja joiden seuraa hän hätätilassa piti Pariisin parhaana, olivat yhä huolissaan Esmeraldan kohtalosta. Hänestä oli se sangen yksinkertaista henkilöihin nähden, joilla ei, enempää kuin mustalaistytöilläkään, ollut mitään muuta tulevaisuudenmahdollisuutta kuin joutua Charmoluen ja Torteruen käsiin ja jotka eivät hänen laillaan kyenneet kohoamaan Pegasoksen siivillä mielikuvituksen ilmapiireihin. Hän oli heidän keskusteluistaan kuullut, että hänen särjetyllä ruukulla vihitty vaimonsa oli paennut Notre-Dameen, ja hän oli siitä sangen mielissään. Mutta hän ei ollut tuntenut kiusausta mennä häntä sinne katsomaan. Hän ajatteli toisinaan pientä vuotoa, siinä kaikki. Hän teki muuten päiväkaudet voimailutemppeja elättääkseen itseään ja kirjoitti iltaisin valituskirjoitusta Pariisin piispaa vastaan, jota kohtaan hänellä oli vanhaa kaunaa siitä, että hänen myllynsä olivat kasteleet hänet. Hän kirjoitti sen lisäksi selityksiä Noyonin ja Tournayn piispan Baudry le Rougen kauniiseen teokseen *De Cupa Petrarum*, mikä oli innostanut hänet rakennustaiteeseen; tämä taipumus oli hänen sydämestään karkoittanut hänen ihastuksensa hermetiikkaan, josta se oikeastaan oli vain luonnollinen seuraus, koska hermetiikka ja muuraus ovat läheisessä suhteessa toisiinsa. Gringoire oli aatteen rakkaudesta siirtynyt tämän aatteen muodon rakkauteen.

Eräänä päivänä hän oli Saint-Germain-l'Auxerrois'n läheisyydessä pysähtynyt erään Piispanlinna nimisen palatsin kulmaukseen, jonka vastapäätä oli toinen nimeltään Kuninkaanlinna. Tässä Piispanlinnassa oli erittäin kaunis kappeli neljäntoista vuosisadalta, ja sen kuori oli kadulle päin. Gringoire tutki parhaillaan hartaana tämän kuorin ulkoseinän kuvanveistoksia. Hänellä oli tuollainen itsekäs, eristetty, korkein nautinnonhetki, jolloin taiteilija koko maailmassa näkee ainoastaan taiteen ja näkee

maailman taiteessa. Äkkiä hän tuntee käden laskeutuvan raskaana olkapäälleen. Hän kääntyy. Siinä on hänen vanha ystävänsä, vanha opettajansa, herra arkkidiakoni.

Hänet valtasi hämmästys. Siitä oli jo kauan, kun hän viimeksi oli nähnyt arkkidiakonin, ja dom Claude oli niitä juhlallisia ja intohimoisia miehiä, joiden kohtaaminen aina järkyttää epäilevien filosofien tasapainoa.

Arkkidiakoni oli hetken vaiti, jolloin Gringoire saattoi tarkastaa häntä. Hän näki dom Clauden paljon muuttuneen: hän oli kalpea kuin talviaamu, hänen silmänsä olivat sisäänpainuneet ja hänen hiuksensa miltei valkeat. Vihdoin katkaisi pappi äänettömyyden sanoen rauhallisella, mutta kylmällä äänellä:

— Mitä teille kuuluu, mestari Pierre?

— Mitenkö voin? vastasi Gringoire. — He! he! siitä voi sanoa sitä ja tätä. Yleensä kuitenkin hyvää. En käytä mitään liiaksi. Tiedättehän, mestari, että Hippokrateksen mukaan on hyvinvoinnin salaisuus *id est cibi, potus, somni, Venus, omnia moderato, sint* [on siinä, että ruuassa, juomassa, nukkumisessa rakkaudessa, kaikessa noudattaa kohtuutta].

— Teillä ei siis ole mitään hätää? jatkoi arkkidiakoni katsellen häntä tutkivasti.

— Ei, toden totta.

— Ja mitä nykyään toimitatte?

— Kuten näette, mestarini. Tutkin noita veistoksia ja korkokuvia.

Pappi hymyili, mutta tuollaista katkeraa hymyä, joka vain hieman venyttää suupieliä.

— Ja se huvittaa teitä?

— Se on paratiisi! huudahti Gringoire. Ja kumartuen veistokuvien puoleen elinilmiöitä esittävän tutkijan innostunein ilmein puhkesi hän puhumaan: — Eikö teistä esimerkiksi tämä korkokuva ole veistetty erittäin taidokkaasti, hienosti ja huolellisesti? Katsokaahan tätä seinäpylvästä. Oletteko missään pylväänpäässä nähnyt herkemmin ja pehmeämmin veistettyjä lehtikuvioita? Ja tuossa on kolme Jean Maillevinin pyörökorkokuvaa. Ne eivät tosin ole tuon suuren neron parhaita luomia. Mutta noiden kasvojen naiivi ja suloinen ilme, asentojen ja pukujen viehättävyys ja tuo selittämätön miellyttävyys, joka ilmenee kaikissa virheissä, tekee kuvat sangen hauskoiksi ja herkullisiksi, ehkäpä liiaksikin. — Eivätkö ne ole teistä huvittavia?

— Ovat kyllä! sanoi pappi.

— Ja jos näkisitte kappelin sisustan! jatkoi runoilija puheliaan innostuneesti. —
Kaikkiällä veistoksia. Yhtä tiheässä kuin kaalin lehdet! Absiidi varsinkin on niin täynnä
hurskaita ja omituisia kuvia, etten ole missään sellaista nähnyt.

Dom Claude keskeytti hänet:

— Te olette siis onnellinen?

Gringoire vastasi innostuneena:

— Olenpa todellakin! Ensin rakastin naisia, sitten eläimiä. Nyt rakastan kiviä. Ne ovat
ainakin yhtä huvittavia kuin eläimet ja naiset, eivätkä niin uskottomia.

Pappi nosti käden otsalleen. Se oli hänen tavallinen liikkeensä.

— Todellakin!

— Katsokaas! sanoi Gringoire, — kullakin on nautintonsa!

— Ja hän tarttui papin käsivarteen ja vei hänet Piispanlinnan portaisiin. Pappi antoi
kuljettaa itseään. — Tässä vasta porraskäytävä on! Joka kerta, kun sen näen, olen
onnellinen. Se on Pariisin samalla sekä yksinkertaisin että harvinaisin porraskäytävä.
Joka portaan alareuna on pyöristetty. Sen kauneus ja yksinkertaisuus on askelmain
kauniissa mittasuhteissa, jotka noin jalan levyisinä ovat palmikoidut, sovitetut,
kytketyt, liitetyt ja koverretut toisiinsa ja pureutuvat toisiinsa todella tiiviisti ja jalosti!

— Ettekä toivo mitään?

— En.

— Ette kaipaa mitään?

— Ei toivoa, ei kaipausta. Olen järjestänyt elämäni.

— Minkä ihmiset järjestävät, sanoi Claude, sen panevat tapahtumat sekaisin.

— Olen epäilevä filosofi, vastasi Gringoire, ja pidän kaiken tasapainossa.

— Ja millä te tulette toimeen?

— Teen silloin tällöin jonkin epeopean tai tragedian; mutta eniten ansaitseen sillä
toimella, jonka tunnette, mestarini: tuolipyramiidiin kantamisella hampaissani.

— Se on karkeata ammattia filosofille.

— Onhan se joka tapauksessa tasapainoilua, sanoi Gringoire.

— Johtavan ajatuksensa kohtaa kaikkiällä.

— Tiedän sen, vastasi arkkidiakoni.

Hetken vaitiolon jälkeen virkkoi pappi:

— Teidän elämänne on yhtä kaikki sangen kurjaa?

— Kurjaa kyllä, mutta ei onnetonta.

Tällöin kuului ratsujoukon kavionkapsetta, ja keskustelijamme näkivät komppanian kuninkaallisen henkivartioväen jousimiehiä ratsastavan kadunpään ohitse keihäät koholla ja edellään upseeri. Ratsujoukkue oli loistava ja kavionkapse sai koko kadun kaikumaan.

— Katselettepa te tuota upseeria! sanoi Gringoire arkkidiakonille.

— Luulen tuntevani hänet.

— Mikä on hänen nimensä?

— Luulen, sanoi Claude, — että hänen nimensä on Febus de Châteaupers.

— Febus! harvinainen nimi. On myös eräs kreivi Febus de Foix.

Minä muistelen tunteneeni erään tytön, joka ei vannonut muuta kuin Febuksen nimeen.

— Seuratkaa minua, sanoi pappi. Minulla on teille jotakin sanottavaa.

Siitä saakka kun ratsujoukko oli ratsastanut ohitse, näkyi arkkidiakonin kylmän muodon alla kiihtymystä. Hän lähti astumaan, ja Gringoire, joka oli tottunut häntä tottelemaan, kuten kaikki, jotka olivat joutuneet tekemisiin tämän vaikuttavan miehen kanssa, seurasi häntä. He kulkivat ääneti Bernhardiinilaiskadulle asti, joka oli miltei autio. Siellä dom Claude pysähtyi.

— Mitä teillä on minulle sanottavaa? kysyi häneltä Gringoire.

— Eikö teistä, vastasi arkkidiakoni näyttäen vaipuneen syviin mietteisiin, — noiden äsken näkemiemme ratsumiesten puku ole kauniimpi kuin teidän ja minun?

Gringoire ravisti päätään.

— Pidämpä totta tosiaan enemmän punakeltaisesta mekostani kuin noista rauta- ja teräspaidoista. On siinäkin iloa: kun vähänkin liikahtaa, niin syntyy sellainen räminä kuin Romurautarannalla maanjäristyksen aikana!

— Ette siis, Gringoire, ole koskaan kadehtinut noita koreita sotavarusteisia poikia?

— Minkä vuoksi kadehtinut, herra arkkidiakoni? Heidän voimansako vuoksi, vaiko heidän varustustensa ja kurinsa? Parempi on filosofia ja vapaus repaleissa. Olen mieluummin kärpäsen päänä kuin leijonan häntänä.

— Se on omituista, sanoi pappi miettiväisenä. — Kaunis puku on yhtä kaikki kaunis.

Nähdessään hänen vaipuneen mietteisiinsä jätti Gringoire hänet mennäkseen ihailemaan läheisen talon portaalia. Hän palasi lyöden käsiään yhteen.

— Jolleivät sotilaitten kauniit puvut niin kiinnittäisi teidän mieltänne, herra arkkidiakoni, pyytäisin teitä katsomaan tuota portaalia. Olen aina sanonut, että herra Aubryn talon käytävä on komeimpia maailmassa.

— Pierre Gringoire, sanoi arkkidiakoni, — miten on käynyt tuon pienen mustalaistanssijattaren?

— Esmeraldan? Vaihdattepa te äkkiä puheenaihetta.

— Eikö hän ollut teidän vaimonne?

— Oli, särjetyllä ruukulla vihitty. Meidän naimiskaupпамme kestää neljä vuotta. — Mutta kesken kaiken, lisäsi Gringoire katsellen arkkidiakonia puolittain veitikkamaisin ilmein, — te ajattelette siis yhä häntä?

— Ja te, te ette enää ajattele häntä?

— Perin vähän. — On niin paljon muuta!... Hyvä Jumala, miten tuo pieni vuohi oli sievä!

— Eikö tuo mustalaistyttö pelastanut teidän henkeänne?

— Se on totta, Herra paratkoon!

— No niin, miten hänen on käynyt? Minne hän on joutunut?

— Sitä en tiedä sanoa. Luulen, että hänet on hirtetty.

— Niinkö luulette?

— En ole siitä aivan varma. Kun näin, että aiottiin ryhtyä hirttämään ihmisiä, vetäydyin pois pelistä.

— Siinäkö kaikki, mitä hänestä tiedätte?

— Malttakaahan. Olen kuullut, että hän olisi paennut Notre-Dameen, ja että hän siellä olisi turvassa, mistä olin sängen mielissäni, mutta en saanut tietää, onko pieni vuhikin pelastunut. Siinä kaikki, mitä tiedän.

— Minäpä voin teille antaa tarkempia tietoja, huusi dom Claude, ja hänen tähän asti hiljainen, hidas ja miltei kumea äänensä muuttui jyriseväksi. Hän on todellakin paennut Notre-Dameen. Mutta kolmen päivän päästä vaatii oikeus hänet luovutettavaksi ja hänet hirtetään Grève-torilla parlamentin päätöksestä.

— Sepä onnetonta, sanoi Gringoire.

Pappi oli jälleen silmänräpäyksessä muuttunut kylmän rauhalliseksi.

— Ja ketä perhanaa, virkkoi runoilija, on huvittanut saada aikaan luovutus päätös? Eikö voitu antaa parlamentin olla rauhassa? Mitäpä haittaa siitä olisi ollut, että joku tyttö raukka piileksii Notre-Damen tukipylväitten alla pääskynpesien keskellä?

— Onhan maailmassa paholaisia, vastasi arkkidiakoni.

— Niin, pannahisen ikävä juttu, huomautti Gringoire.

Arkkidiakoni toisti hetken äänettömyyden jälkeen.

— Hän pelasti siis teidän henkenne?

— Niin, hyvän ystäväini kulkurien parissa. Hetkinen vielä ja minut olisi hirtetty. He olisivat siitä nyt sangen pahoillaan.

— Ettekö haluaisi tehdä jotakin hänen hyväkseen?

— En toivo mitään parempaa, dom Claude, kunhan siitä ei vain koidu minulle vaaraa!

— Mitäpä siitä!

— Mitäkö siitä? Te olette leikkisiä, hyvä mestari! Minulla on kaksi suurta teosta tekeillä.

Pappi löi käden otsalleen. Hänen näennäisestä tyyneydestään huolimatta ilmaisi silloin tällöin jokin kiihkeä liike hänessä riehuvan valtavan sisäisen taistelun.

— Miten pelastaa hänet?

Gringoire virkkoi hänelle:

— Mestarini, minä vastaan teille: *Il padelt*. Turkkilaiset tarkoittavat sillä: *Jumala on toivomme*.

— Miten pelastaa hänet? toisti Claude mietteissään.

Gringoire löi vuorostaan otsaansa.

— Kuulkaa, mestarini. Minulla on mielikuvitusta. Minä kyllä keksin keinon. — Jos anois kuninkaalta armahdusta?

— Armoa Ludvig XI:ltä?

— Miksi ei?

— Ottakaa tiikeriltä luunpalanen!

Gringoire ryhtyi keksimään uutta ratkaisua.

— Hyvä! kuulkaahan! — Tahdotteko, että käännyn kättilöitten puoleen anomuksella ja selitän, että tyttö on raskaana?

Nämä sanat saivat papin syvälle painuneet silmät leimahtamaan.

— Raskaana! hupsu! tiedätkö siitä jotain?

Gringoire säikähti hänen ilmettään. Hän kiirehti vastaamaan:

— Oh! en suinkaan! Meidän avioliittomme oli täysin muodollinen. En hyötynyt siitä mitään. Mutta voittaisimmehan aikaa.

— Hullutusta! ilkeätä! ole vaiti!

— Eihän teillä ole syytä pahastua, mutisi Gringoire. — Voittaisimme aikaa, eikä se ketään vahingoittaisi, ja siitä hyötyisivät köyhät kättilöt neljäkymmentä pariisilaista denieriä.

Pappi ei kuunnellut häntä.

— Hänen täytyy kuitenkin päästä sieltä! mutisi hän. Kolmen päivän päästä pannaan päätös täytäntöön! Muuten ei olisi päätöstä lainkaan... tuo Quasimodo! Naisilla on sangen turmeltunut maku! — Hän korotti äänensä: — Mestari Pierre, olen miettinyt asiaa puolelta ja toiselta: ei ole muuta kuin yksi keino hänen pelastamiseksi.

— Mikä? minä en puolestani näe ainoatakaan.

— Kuulkaa, mestari Pierre. Muistakaa, että hän on pelastanut henkenne. Sanon teille suoraan ajatukseni. Kirkkoa vartioidaan yötä päivää. Sieltä ei lasketa ulos muita kuin ne, joiden on nähty sinne menevän. Te voitte siis astua sisään. Minä johtaisin teidät hänen luokseen. Te vaihtaisitte vaatteita hänen kanssaan. Hän pukeutuisi teidän mekkoonne, te hänen hameeseensa.

— Kaikki hyvin siihen saakka, huomautti filosofi. — Entä sitten?

— Sitten? Hän lähtisi pois teidän vaatteissanne, te jäisitte jäljelle hänen vaatteissaan. Te joutuisitte ehkä hirteen, mutta hän pelastuisi.

Gringoire kynsäisi korvallistaan vakavan näköisenä.

— Sitä ajatusta en tosiaankaan itse olisi koskaan keksinyt, hän sanoi.

Dom Clauden odottamaton ehdotus oli äkkiä pimittänyt runoilijan avoimet ja huolettomat kasvot aivan kuin italialaisen hymyilevän maiseman vihainen tuulenpuuska, joka peittää auringon pilveen.

— No, Gringoire! mitä sanotte siitä keinosta?

— Sanon, hyvä mestari, ettei minua ehkä hirtettäisi, vaan että minut varmasti hirtetään.

— Eihän se muuta asiaa.

— Piru vieköön! sanoi Gringoire

— Hän on pelastanut teidän henkenne. Maksaisitte siten velkanne.

— On paljon muita velkoja, joita en maksa!

— Mestari Pierre, se on välttämätöntä.

Arkkidiakoni puhui käskevästi.

— Kuulkaa, dom Claude, vastasi runoilija perin hämmästyneenä. — Teette väärin pitäessänne niin kiinni tuosta ajatuksesta. Enpä tosiaankaan tiedä, miksi antaisin hirttää itseni toisen sijasta.

— Mikä teitä sitten niin kiinnittää elämään?

— Oh! tuhannet seikat!

— Mitkä, jos saan luvan kysyä?

— Mitkähkö? Ilma, taivas, aamu, ilta, kuutamo, hyvät ystäväni kulkurit, meidän janoiset kurkkumme, Pariisin kauniin rakennustaiteen tutkiminen, kolme suurta, keskeneräistä teosta, joista yksi piispaa ja hänen myllyjään vastaan; mistäpä tietäisin kaiken? Anaksagoras sanoo, että hän oli olemassa ihailakseen aurinkoa. Ja sitten minulla on onni viettää kaikki päivät aamusta iltaan erään neron seurassa: oman itseni, ja se on sangen miellyttävää.

— Päätä narrinpeliin! murahi arkkidiakoni. — No niin, ketä on sinun kiittäminen tästä elämästä, jonka olet tehnyt niin suloiseksi? Ketä saat kiittää siitä, että voit hengittää tätä ilmaa, että saat katsella tätä taivasta, että voit yhä huvittaa leivonsieluasi houereilla ja hullutuksilla? Missä olisit ilman häntä? Tahdot siis, että hän kuolee, hän, jonka avulla sinä elät, että hän kuolee, tuo kaunis, suloinen, ihailtava olento, tarpeellinen maailman valoksi, jumalallisempi kuin Jumala! samalla kun sinä

puoliviisas ja puolihullu, jonkin turha luonnos, eräänlainen kasvi, joka luulet liikkuvasi ja ajattelevasi, jatkat elämää, jonka olet varastanut häneltä, yhtä hyödyttömänä kuin palava kynttilä keskellä päivää? Hieman sääliä, Gringoire! ole jalomielinen vuorostasi. Hän on ottanut ensi askeleen.

Pappi oli puhunut kiihkeästi. Gringoire kuunteli häntä aluksi epämääräisin ilmein, mutta vähitellen hän heltyi ja virnisti viimein niin traagillisesti, että hänen kalpeat kasvonsa muistuttivat ähkyä potevan vastasyntyneen lapsen kasvoja.

— Te puhutte innostavasti, sanoi hän kuivaten kyyneleen. — No niin! mietin asiaa. — Mutta sangen merkillinen on teidän ajatuksenne. — Vaan kukapa tietää? jatkoi hän hetkisen kuluttua, — ehkäpä he eivät hirttäisikään minua. Eihän kihlaus aina naimisiin vie. Ehkäpä he, löytäessään minut niin eriskummaisissa pukimissa kuin hameessa ja myssyssä, purskahtavat nauramaan. — Ja jos hirttävätkin, niin olkoon menneeksi! kuolema kuin kuolema; tai oikeastaan ei se ole muiden kuolemain kaltainen. Se kuolema on viisaan arvoinen, joka koko ikänsä on häälynnyt sinne tänne, kuolema, joka, kuten todellisen epäilijän sielu, ei ole kala eikä lintu, kuolema täynnä pyrrholaisuutta ja epäröintiä, joka pysyttää ihmisen taivaan ja maan välillä ja antaa hänen häilyä. Se on filosofin kuolema ja se on ehkä ennalta minulle määrätty. On komeata kuolla niin kuin on elänytkin. Pappi keskeytti hänet:

— Onko sovittu?

— Mikä on kuolema oikeastaan? jatkoi Gringoire haltioituneena. Ikävä hetki, tulliportti, askel mitättömästä tyhjään. Kun joku kysyi megalopolilaiselta Kerkidakselta, kuolisiko hän mielellään, vastasi hän: "Miksi ei? Sillä kuolemani jälkeen saan nähdä nuo suuret miehet, Pytagoraksen filosofien, Hekataeuksen historioitsijain, Homeroksen runoilijani ja Olympoksen soittoniekkani joukossa."

Arkkidiakoni tarjosi hänelle kätensä.

— Sovittu siis? te tulette huomenna.

Tämä liike palautti Gringoiren todellisuuteen.

— Oh! eipä suinkaan! sanoi hän sellaisen henkilön äänellä, joka havahtuu unesta. Hirteenkö! Se on liian mieletöntä. Siihen en suostu.

— Hyvästi sitten! Ja arkkidiakoni lisäsi hampaittensa välitse:

— Kyllä sinut vielä tapaan!

— En tahdo, että tuo perhanan mies minut vielä tapaa, ajatteli Gringoire ja juoksi dom Clauden jälkeen. — Kuulkaahan, herra arkkidiakoni, ei kaunaa vanhojen ystävien

kesken! Te olette mieltynyt tuohon tyttöön, vaimooni, piti minun sanoa, ja se ilahduttaa minua. Te olette miettinyt keinon, millä pelastaa hänet Notre-Damesta. Mutta teidän suunnitelmanne on mitä epämiellyttäväin minulle, Gringoirelle. — Kunpa tietäisin toisen, minä! — Nyt iski päähäni jotakin: sangen loistava mielijohde. — Mitä sanoisitte, jos esittäisin teille keinon, millä vapauttaisimme hänet, minun kaulani joutumatta vaaraan? Eikö se tyydyttäisi teitä? Onko aivan välttämätöntä, että minä joudun hirteen, ennen kuin olette tyytyväinen?

Pappi riuhtaisi kärsimättömydessään kauhtanansa napit irti.

— Anna sanojesi vuotaa! — Mikä on keinosi?

— Niin, sanoi Gringoire puhellen itsekseen ja pannen mieltäväisenä etusormen nenälleen, — se tepsii! — Kulkurit ovat rohkeita poikia. — Mustalaiset rakastavat häntä. — He nousevat käden käänteessä. — Ei mikään ole sen helpompaa. — Salainen rynnäkkö. — Metelin aikana voi hänet helposti viedä pois. — Huomeniltana... — He eivät parempaa pyydäkään.

— Keinosi! puhu! sanoi pappi ravistaen häntä.

Gringoire kääntyi majesteetillisena hänen puoleensa:

— Antakaa minun olla! näettehän, että minä olen luomistyössä. Hän mielti vielä hetkisen. Sitten hän paukutti käsiään omalle ajatukselleen huutaen: — Mainiota! Käy kuin leikki!

— Keinosi! toisti Claude suuttuneena.

Gringoire säteili ilosta.

— Tulkaa, niin sanon sen teille hiljaa. Se on sangen sukkela takaportti, joka johtaa meidät kaikki ehjin nahoin leikistä. Herra paratkoon! täytyyhän tunnustaa, etten ole mikään pässinpää.

Hän keskeytti puheensa:

— Ah! mutta onko tuo pieni vuohi hänen luonaan?

— On. Piru sinut periköön!

— Se aiottiin hirttää myös, eikö niin?

— Mitä se minua liikuttaa?

— Niin, se olisi hirtetty myös. Viime kuussa hirtettiin muuan emäsikakin. Pyöveli pitää sellaisista. Hän syö sitten elukat. Hirttää kaunis Djali! Pikku kuttu parka!

— Kirottu! huusi dom Claude. Sinä vasta kiduttaja olet. Minkä keinon olet keksinyt hänen pelastamiseksi, tolvana? Täytyykö kiskoa suunnitelmasi sinusta pihdeillä ulos?

— Varovammin, mestari! — No kuulkaa!

Gringoire kumartui kuiskaamaan arkkidiakonin korvaan vilkuillen levottomana joka haaralle, vaikka ei kadulla liikkunut ketään. Kun hän oli lopettanut, paiskasi dom Claude hänelle kättä ja sanoi kylmästi:

— Hyvä. Huomenna.

— Huomenna, toisti Gringoire. Ja arkkidiakonin loitotessa suunnalleen, hän lähti astelemaan omalle taholleen mutisten itseksensä:

— Tämä on ankara juttu, herra Pierre Gringoire. Mutta mitäpä siitä! Eihän ole sanottu, että vaikka onkin pieni, pitäisi pelätä suuria yrityksiä. Biton kantoi suurta sonnia harteillaan; västäräkit, kertut ja rautiaiset lentävät valtameren yli.